9-50

Taksa plaćena u gotovom

Broj 30 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXVI

1-3

1939

POŠTOVANIM PRETPLATNICIMA, SURADNICIMA I PRIJATELJIMA „HRVATSKE PROSVJETE“

Radi bolesti urednika izlazi ovaj trobroj našega lista naknadno s osjetljivim zakašnjenjem. Prvi dvobroj za ovu godinu bio je već potpuno složen uoči Uskrsa, no kad je trebalo da se slog prelomi i preda u štampu, morao je sav posao biti obustavljen. Stoga smo, da ne produžimo čekanje, tek što nam je to bilo moguće, dali slagati građu koja nam je bila pri ruci, tako da broj koliko je moguće proširimo u trobroj. Čitaoci će lako vidjeti iz sastava ovoga broja te »naslage« njegova nastajanja, jer se tako desilo da su na pr. dva članka istoga pisca, g. Stanka Raca, uvrštena u ovaj broj, što inače ne činimo. Međutim, tko pobliže pogleda oba članka (od kojih će prvi biti dovršen u narednom broju), vidjet će da su u uskoj međusobnoj vezi te da se jedan drugim vrlo dobro dopunja i objašnjava. Osim toga, valja uzeti u obzir da nam je propali br. 7.—8. prošloga godišta ostavio »u nasljedstvo« neke članke koji su bili uvršteni već u onaj broj, a da nisu mogli ući u stegnuti posljednji četverobroj prošloga godišta.

Uza sve te neuklonjive i teške smetnje, »Hrvatska Prosvjeta« evo ipak brodi smjelo u svoje dvadesetišesto godište, svijesna da će i ovaj broj iznenaditi njezine čitaoce obiljem svoje sadržine, iako Pregled nije mogao biti toliko izgrađen, koliko bi to bilo u normalnom slučaju. Zahvaljujući ustrajnosti i vjernosti naših poštovanih suradnika, mi smo i ovom broju mogli dati naročito obilježje, intonirajući novu četvrtinu stoljeća Nazorovim prijevodom Danteova »Čistilišta« i studijom g. Raca o »Božanskoj komediji«. Članak o Gunduliću nije imao biti nikakva posebna studija nego zapis koji označuje našu radost, što baš ovom prvom godištu novoga četvrtstoljeća možemo postaviti kao zvijezdu predvodnicu velikoga »krstjanina-spjevaoca« o 350. obljetnici njegova rođenja. Smatramo ovu konstelaciju povoljnim znakom za budućnost »Hrvatske Prosvjete« koja je uvijek više vjerovala u snagu ideje i u virtuelnu moć ideala, nego u nadmoć materijalnih i prilaznih vrednota.

Ali kako na žalost kod svih ljudskih djela treba računati i s ovima posljednjima, to se baš u ovoj prigodi obraćamo svim našim prijateljima sa živom molbom, da se zauzmu za što veće raširenje i materijalno osiguranje našega lista. Nakanili smo u rujnu izdati još jedan trobroj, da tako po mogućnosti stignemo redovno izlaženje i potpuno raščistimo sebi put do Nove godine. Ali ovakvo izdanje dvaju obilnijih brojeva za redom znatno povećava račun u tiskari, to molimo sve naše vrijedne pretplatnike da izvole što prije namiriti svoju pretplatu, a oni kojima je to moguće da se sjete lista i kojim prekorednim prilogom. Do slijedećega broja bit će administracija lista predana u nove ruke i potpuno reorganizovana, pa će se onda moći

(Svršetak na 3-ćoj strani omota).

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXVI. ZAGREB, LIPANJ 1939. BROJ 1-3

IMAMO VRHOVNOG SVEĆENIKA UZORITOGA KARDINALA EUGENIJA PACELLIJA KOJI JE UZEO IME PIJA XII

»No, ako križ donosi okrepu pravednicima, on se obara kao grozna munja na buntovne duhom koji ne mogu ne vjerovati u njega, ali ih užasava njegova moć, tako da u ime Isusovo i sam pakao prigiba koljeno. Protiv te moći tmina, koja se diže iz ponora, moramo se također boriti borbom koju smo već zametnuli protiv čitavoga ovoga svijeta, jer je on pod vlašću dvostrukoga zla požude puti, požude očiju i oholosti života. Ali ne bojimo se. Krist je pobijedio svijet i sprema se da izagna iz svijeta samoga vladara toga svijeta. On je pobijedio i On vlada ne više željezom, nego drvetom križa. On je postao kraljem boli, da bude kralj utjehe i slave; i, do nogu njegova križa, sjedinila se s Njim njegova draga Majka, Kraljica mučenika i Kraljica slave, da učini još ljepšim njegovo pobjedničko slavlje nad paklom i nad zmajem kojega je zgazila noga bezgrešne žene«.

(Iz govora Nj. U. kardinala Pacellija, Papina legata, u Lurdu 28. travnja 1935., prilikom završetka Jubileja Otkupljenja).

Dominus conservet eum et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in animan inimicorum ejus.

† PAPA PIJE XI.

10. veljače 1939. nakon 17 godina i 4 dana vladavine umro je svete uspomene Papa Pije XI. Njegov pontifikat pripada među najznačajnije u crkvenoj povijesti, jer je u Njegovo dobo palo rješavanje i razvijanje najznačajnijih unutarnje-crkvenih i crkveno-političkih problema.

Crkveno-politička situacija i ideološka strujanja, koja su od reforme, točnije crkvene revolucije XVI. vijeka, a s naročito povišenim intenzitetom od 1789. narušavala kršćansko jedinstvo svijeta evropske uljudbe i ujedno uklonila vjerski pozitivnu orijentaciju javnog života i njegovih nosilaca, postavila su Crkvu pred znatne doktrinarne i praktične zadatke. Uvriježene tradicije i nazori, koji su potjecali iz vjerski jedinstvenog kulturnog razdoblja, nazvanoga Srednjim vijekom, sprečavali su akomodacije crkvene discipline promijenjenim prilikama i odatle su nastajali sukobi s državama i ideološkim strujama u društvu, koji su imali znatne domašaje čak i na strogo dogmatskom području. Tako je problem klerikalnih imuniteta ili onaj prava azila crkvenih zgrada, pa kasnije pitanje papinske svjetovne vlasti i konačno etatizam, odnosno nazor o državnoj svemoći, teško poremetio stabilnosti crveno-političkih odnosa i prouzročio otvaranje često nerješivih situacija.

Veliki Pape XIX. i XX. stoljeća dali su katolicima suvremeno izgrađenu doktrinarnu zgradu, koja je, naročito u svom negativnom dijelu gdje osuđuje izgrađena pod pontifikatima Gregorija XVI. (1831.—1846.) i Pija IX. (1846.—1878.), dok je naprotiv izgradnja i izričita definicija mnogih nauka Crkve započela pod pontifikatom Pija IX., napose u enciklici Quanta cura od 1864. i na Vatikanskom koncilu, nastavljena pod pontifikatima Leona XIII. i Pija X.

Međutim ostalo je neriješeno pitanje kako će se razvijati dalji odnosi s državama, koje su postale ili agnostički ili paritetno orijentirane. Pontifikati XIX. stoljeća obilovali su doduše konkordatskim ugovorima, ali su svi ti bili vrlo kratkotrajni i to zbog toga, što državna vlast nije ni u jednom skoro slučaju pristala da trajno prizna autonomiju Crkve i njen duhovni suverenitet. Drugi problem, koji se postavljao, bio je jurisdikcionalno obuhvatanje vjerničkog tijela po Crkvi u onom dijelu njegova građanskog života, koji se kretao van strogih granica liturgijskog života, a zapravo još bio na području, koje pripada Crkvi. To vrijedi napose za odgojne organizacije. U tom pogledu izvan Italije su uglavnom lajičke organizacije i XIX. i XX. stoljeća bile organizacije stvorene dobrom voljom lajikata, bilo na poticaj, bilo uz odobrenje hijerarhije, ali prema lokalnim prilikama u vrlo različitom odnosu spram nje. Konačno postavljao se treći odlučni problem, a to je bilo iskorištenje suvremenih mogućnosti propagande i relativne vjerske slobode u poganskim zemljama za intenzivniju i plodonosniju misijsku djelatnost.

Karakteristika konkordata Pija XI. leži u tome što je u svima konsekventno provedeno načelo lučenje duhovnog od svjetovnog suvereniteta i

to ne samo u pravim konkordatskim ugovorima, nego i u pukim diplomatskim sporazumima, koji su se odnosili na specijalne materije. Ogroman je uspjeh Njegove diplomatske djelatnosti, te je upravo nevjerojatno preciznim lučenjem bitnog od nebitnog uspio, da sa strane svih država dobije priznanje nužnih prava Crkve, da tako obezbijedi njenu uspješnu djelatnost u kršćanskim državama. Pri tome ne treba zaboraviti, da je samo marksistička Rusija ostala po strani od tih svih sporazuma, a da su oni uslijedili sa svim ostalim kontinentalnim državama, iako se žalibože njemački i talijanski konkordat u praksi djelomice okrnjio u svojim bitnim dijelovima. Jedina kontinentalna država, Španija, koja nije htjela da na dvostrani način uredi crkvenopolitička pitanja, djelomice je i zato zagazila u strašni građanski rat, koji još pustoši ovom katoličkom državom.

Organizacija Katoličke Akcije, kako je nagoviještena enciklikom Ubi arcano Dei, provela je podvrgavanje katoličkih prosvjetno-odgojnih formacija direktnoj jurisdikciji Crkve i Njene hijerarhije i pretvorila dotada slobodni i manje više neovisni apostolat lajika u hijerarhijski apostolat, koji je konsekventno organiziran u najvećem dijelu katoličkog svijeta. Nevjerojatna je snaga stroja koji je tako u pogon stavljen. Nije danas još ni moguće ocijeniti zamašaj te promjene, ali je sigurno, da je tu u suvremeni katolički život došlo nešto novo, što će biti diskriminatorna značajka za epohu crkvene povijesti, koju je otvorio pontifikat Pija XI.

Katoličke misije postavljene su nesamo materijalno na sigurniju bazu nego li je ona ranijih vjekova, nego je Papa sasvim ispravno ocijenio, da misije u svakom narodu moraju djelovati na osnovu kulturnih i nacionalno-etničkih pretpostavaka, svojstvenih odnosnom narodu. Zato je Papa postavio domaće biskupe u brojnim misijskim područjima, a napose u Kini, Japanu, Eritreji i Indiji, a i sam je prve biskupe konsekrirao. Kulturna asimilacija misija posegnula je opet za prokušanim metodama sv. Franje Ksavera i posljedice takva razvoja već se opažaju.

Posebno poglavlje u Papinu životu sačinja rješenje rimskog pitanja. Okupacijom papinske države sa strane kraljevine Italije postavljeno je pitanje suvereniteta sv. Stolice. Tokom stoljeća bila je garancija tog suvereniteta sadržana u jednoj državi, koja je bila jedna od osrednjih evropskih država i ona je tu funkciju ispravno izvršila. Međutim moderni nacionalizam, kako se razvio iz principa revolucije 1789., doveo je do ujedinjenja Italije i do osvojenja te države. Sv. Stolica taj svršeni čin nije nikada priznala, a Italija je doduše donijela garancijski zakon, koji je priznavao Papin lični suverenitet, ali nije priznavao postojanje nikakva odvojenog papinskog teritorija. Iako je po međunarodnom pravu bilo sigurno, da sv. Stolici i kao Glavi katoličke Crkve pripada suverenitet, ipak je bilo potrebno, da se sigurno vršenje tog suvereniteta obezbijedi i teritorijalnom bazom. No situacija, koja je teritorijalnim postavljanjem rimskog pitanja nastala, bila je toliko nezgodna, što je Vatikan stavljala u položaj sile, koja je u teritorijalnim t. j. vremenitim diferencijama s jednom katoličkom velesilom. Iz toga su slijedile izvjesne posljedice, koje su vrlo nepovoljne po crkveno-politički razvoj u Italiji i u daljem slijedu i po vjerski život u toj zemlji.

Dakako da je kod toga i talijanska država bila u vrlo neprijatnu položaju, da nije mogla imati oficijelnih veza s duhovnim poglavarom gotovo

svih svojih podanika. Lateranski ugovor je 11. veljače 1929. konačno riješio to pitanje tako, da je obezbijedio Papi svjetovnu vlast nad doduše malim, ali svim nužnim rekvizitima snabdjevenim teritorijem, no da iz sv. Stolice nije učinio svjetovne vlasti, koja može uopće doći u položaj, da bude postavljena pred probleme, koji bi je dovodili ma i u prividno neskladan položaj prema njenoj duhovnoj misiji. To više je korelat toga taj, da konkordat regulira i crkveno-politička pitanja, a da je izričito rečeno, da tek ta dva dokumenta zajedno likvidiraju rimsko pitanje, jer je jasno da bi se ono nanovo otvorilo, čim bi Italija prestala biti konkordatska država t. j. konsekventno, u smislu lateranskog konkordata, katolička država. Sumnja da li ne bi bile međunarodne garancije potrebne za taj ugovor bila je posve neumjesna i to zato, što bi baš te lako iz tog eminentno crkveno-političkog pitanja načinile svjetovno-politički problem, a sama bit međunarodnog ugovora daje lateranskom konkordatu svu onu garanciju, koju daje princip međunarodnog prava po kojemu se ugovori moraju izvršavati, ako ima onoliko snage, koliko ima pravne svijesti međunarodne zajednice.

Vanredno je značajna dokrinarna djelatnost velikog Pape, koja je naročito došla do izražaja u Njegovim enciklikama o kraljevstvu Kristovu, o socijalnom pitanju i o braku, kao i o problemima katoličkog odgoja pored nebrojene mase prigodnih govora i pisama. Suma svih tih pouka Pape Pija XI. kao i Njegove djelatnosti na promicanju prave znanosti imala je taj rezultat, da se Pije XI. našao na braniku ne samo jedinstva kršćanske evropske kulture i savjesti, nego i na čelu kulturnog nastojanja kao nijedan Papa, od velikih humanističkih Papa Nikole V. (1447.—1455.) i Leona X. 1513.—1521.) amo. To je najbolje došlo do izražaja nakon Njegove smrti, kada su se plebiscitarno poklonili Njegovoj svetoj uspomeni svi državni poglavari i predstavnički domovi gotovo svih država svijeta, kako demokratskih tako i autoritativnih država, kako kršćanskih tako i poganskih, a i oni, koji su često pripadali grupama, koje su decenijama gonile Crkvu ili koji su pripadali od Crkve osuđenim sektama. Konac vladavine Pija XI. došao je još prerano, ali taj je pontifikat i opet doveo Vrhovnu Stolicu sasvim bjelodano na čelo kršćanstva i njegove uljudbe kao u najveća vremena Papinstva, tako da mirno možemo reći, da je minuli pontifikat jedan od najznačajnijih u inače već toliko slavnoj povijesti Papinstva.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

GUNDULIĆ

O das Neue, Freunde, ist nicht dies,
dass Maschinen uns die Hand verdrängen.
Lasst euch nicht beirrn von Übergängen,
bald wird schweigen, wer das »Neue« pries.
Denn das Ganze ist unendlich neuer,
als ein Kabel und ein hohes Haus.
Seht, die Sterne sind ein altes Feuer,
und die neuern Feuer löschen aus.

R. M. Rilke

Koliko je god bilo razočaranja s obzirom na našu renesansnu književnost, kada se pokazalo kako često ima tu stihova a kako malo poezije, toliko se Gunduliću pristupalo sa školskim pojmovima i različitim predrasudama, umjesto da se prizna i istakne neposredno njegova pjesnička veličina. Već Pjesni pokorne kralja Davida, kod kojih se redovno isticao samo značajni predgovor o preokretu u pjesnikovu stvaranju, inače su prikazivane kao »parafraza« psalama »u duhu onoga vremena«, kao neka vježba u stihotvorstvu. Međutim, tko pobliže pogleda to Gundulićevo djelo, uvidjet će da ono doduše nije originalno — kako i sam naslov kaže —, ali da se tu Gundulić često pokazao majstorom sažeta i točna prevođenja, koliko su mu samo dopuštali osmerci, vezani u kitice po četiri stiha. Ako se pod parafrazom razumijeva Palmotićeva razvučena i u beskraj proširena Vidina Kristijada, onda Gundulićevi psalmi odskaču na daleko i to ne samo što su točniji, zbijeniji i vjerniji, nego i zato što je Vidino djelo i samo osrednje, dok je Gundulić birao tekst bogoduha pjesnika koji pripada među najdublje i najpotresnije konfesije čovječanstva. Štaviše, usuđujem se kazati (kako dokazuju i neka mjesta iz Suza sina razmetnoga) da je Gundulić pokazao zamjernu vještinu u prevođenju, s obzirom na jezičnu istančanost i na pjesničke vrednote prevođenoga teksta.

Zarosite, o nebesa,
milos vrhu srca moga
i vi oblaci puni uresa
jur daždite pravednoga:
Zemlja otvor se, i veselja
puna plodi Spasitelja!

Suze, III., 70.

Tako prenosi Gundulić u Suze sina razmetnoga iz adventske liturgije dobro poznati »osnovni motiv«: *Rorate coeli desuper*. Nije bilo pjesnika kod nas prije njega, a malo ih je bilo i poslije njega, koji bi s toliko gibljivosti, s toliko osjećaja za sensibilnu vrijednost žive riječi stvarao stihove tako prirodne, tako ljupke, i tako jednostavne. Jednostavne dakako ne u tom smislu da bi bili lišeni pjesničkog ukrasa — štaviše, Gundulić je majstor retorskih figura — nego u tom što im melodija teče spontano i jasno, pokazujući divnu srodnost s blagoglasjem talijanske poezije.

Zaista je čudno pomisliti kakvom svježinom odiše taj zvučni i skladni jezik, ta dikcija puna topline i zamaha, i kako je sve to oplemenila svojim otmjenim sjajem jedna duboka i velika duša. Jer i prije njega je Marin Držić pisao ne manje nepatvorenim dubrovačkim govorom, ali je on bio

samo komediograf, pisac često makaronizirane i kojekako groteskirane proze i burlesknih stihova »Novele od Stanca«. Čubranović, koji je najsrodniji Gunduliću svojom originalnošću pjesničke koncepcije i jednostavnom poetičnošću govora, nije posegao za tako plemenitom građom kakva je dala maha Gundulićevu čovječanski dubokom i kršćanski uzvišenom patosu.

Pisalo se, prilikom ove rijetke i velike proslave, o »pjesniku slobode«, često baš i ograničujući se samo na to njegovo značenje. Neiscrpnost velikana baš i jest u tome, što svako vrijeme i svaka situacija nalaze u njima svoj izraz. Pa zato nije ni čudo da su u srcima novijih generacija ponajjače odzvanjali divni stihovi »Dubravke«, koji su najuznositija i najveličanstvenija himna slobode što je ikada kod nas spjevana.

Ali svega toga ne bi ni bilo, da Gundulić nije bio punom svojom sviješću i svom svojom dušom »krstjanin spjevalac«. Gdje su ona apstraktna razmatranja Vetranovićeva o Janjetu, o Pelikanu i o drugim simbolima vjerskih pojmova i istina? Vetranović kao da nije osjetio koliko je prirodniji i nepatvorniji u ljupkim pustinjačkim idilama »Pjesance šturku« i »Remete«. Ali i tu dobroćudni i blagi stari redovnik ima da se bori tek protiv vjetra i studeni, protiv suše i žege, no njegova je duša a priori kristalno bistra, sačuvana u miru samostanskih zidina. Gundulić je vidio slavu svijeta i njezin sjaj (njegova djela, koja naziva »porodom od tmine«, ljubavne su drame, očito pisane za proslavu pira odličnih dubrovačkih porodica, po ondašnjem običaju), a njegov daleki pogled zahvatao je i najkrupnije probleme nemirnog njegova vremena — obzorje koje nije bilo baš ni vedro ni smireno; i sva njegova inspiracija potječe od osnovne spoznaje, da nema sklada u svijetu bez sklada u duši, a da nema mira u duši bez počinka u Bogu. I tu slobodu Dubrovnika, koju je tako divno uzveličao, htio je poštenu, čestitu, svetu; a tu pobjedu kršćanstva koju je pripisivao kraljeviću Vladislavu, predvodio je pustinjak sa stijegom svetoga Vlaha u ruci. Sve se u njegovoj duši, u njegovu shvatanju Grada i svijeta, slaže u divno skladnu sliku kakve nije dao nijedan drugi naš pjesnik, a malo koji od njegovih suvremenika uopće (Racine i Calderon pripadali su njegovu stoljeću, i oni su njegovi drugovi u toj kršćanskoj veličini): *Civitas Dei* — zemlja i svemir, čovjek i njegova okolina u savršenoj punini misli svoga Stvoritelja.

»Dubravka« je nebrojeno puta izvođena, u novim muzičkim obradama, u različitu dekoru, na različitim mjestima, u najsvečanijim zgodama; ona je to u punoj mjeri i zaslužila. O »Osmanu« se raspravljalo na dugo i široko, priređivali se izvaci za škole, čitala se čitava pjevanja, ako ne i čitavo djelo. Grandiozna osnova i zamisao Gundulićeva, originalnost i zamašnost sujeta zaslužila je to u punoj mjeri. Ali »Suze sina razmetnoga« malo tko poznaje, osim onoga odlomka koji se stereotipno preštampava u svim udžbenicima i antologijama: »Ah sad imam pamet hitru . . .«, odlomka koji je »pristupačan svakome« jer govori općenito o prolaznosti svjetske veličine, a ta misao, istrgnuta ovako iz cjeline, ne mora imati veze s kršćanskim misaonim svijetom svoga pjesnika. Vrijeme je da se popravi taj propust; vrijeme je da se uoči ne samo činjenica da je to stilski i kom-

pozicijski najsavršenije djelo Gundulićevo, nego i da je to duboka i divna ispovijest njegove kršćanske duše. Ona se ne očituje samo u spoznanju prolaznosti svijeta i njegovih užitaka — kako se to obično shvata — nego u saznanju vječnoga cilja koji sve to daleko nadvisuje. A to je ono, što je Gundulić tako divno izrazio u osjećaju duboke skrušenosti i djetinje odanosti Razmetnog sina i u neizmjernoj dobroti Očevoj:

Ah, besjedom riječ smetena
Ne može izrijet, što bi htjela;
Nu ti misao nije skrovena,
Ka se u srcu mom začela:
Jaoh, i boles, koja uze
Za glas uzdah, za riječ suze!

Primi od sina ponižena
Molbu i cjelov da mu tada
I sred dvora razvedrena,
Gdje vijek sunce ne zapada,
Povede ga rukom svojom,
Da rasladi trud pokojom.

Skrušen grešnik reče ovako,
I ne ckneći k ocu odleti;
Nu istom na put dobar tako
Krenu stupaj od pameti,
A otac ga blagi srete
Pun dobrote vječne svete.

Tuj čim svijetle prve odjeće
Od čistoće na nj postavi,
I prsten mu poda veće
Za zlamenje od ljubavi,
U veselju i radosti
Hvali Božje svak milosti.

Suze, 89.—92.

Ono što je Verlaine, zazirući od sjaja »zlatnog vijeka«, tražio s čežnjom u Srednjem Vijeku, »haute théologie, solide morale« — duboko teološko znanje i čvrsti moral — našlo se ovdje, pred tri stotine godina, u zemlji koju je kao preteča već stotinu godina časni Marko Marulić Splićanin preoravao, a mučenička krv je natapala još tamo od salonitanskih vremena, da bude dostojna Kraljevstva Božjega.

Vječna svježina Gundulićeve poezije doziva nam u svijet i nakon tri stotine godina, da je on najsjajniji uzor, zvijezda koja ne gasne.

BRANKO KLARIĆ:

JA VIDJEH

Ja vidjeh — na oblaku zlatnom
Kako tiho i svečano se spušta —
On!
Pune Mu pregršti sunca,
Povorka prati Ga bijela . . .
S grimiznih kruna sjaje rubini,
Dalekih gora vrsi se zlâte . . .
— On sve više se spušta —
Sve bliže . . .
A mali ružin cvijet
Mirisne latice pruža:
Ko kalež zlât . . .
— — — Ja vidjeh —
Na sjajni prijesto s posmijehom
Gospod se s nebesa spustio . . . —

IVO LENDIĆ:

PJESME MOGA OSAMLJENOG PRIJATELJA

Dugo sam se skanjivao, da li bih objavio ove pjesme moga iskrenoga i intimnog prijatelja. Pitao sam ga ja, a pitali su ga i drugi, zašto šuti, zašto se ne javlja. I on mi se počeo javljati po koji put po kojom pjesmom. Nekoliko od njih usuđujem se bez njegova naročita dopuštenja objaviti kao dokumenat svega onoga, što je moj intimni prijatelj imao prilike osjetiti. Ovo ujedno neka bude odgovor svima onima, koji su ga uporno pitali, zašto šuti, zašto se ne javlja. (I. L.)

NOĆNI GRADUALE

Umoran je korak moj, kome ću to kazati?
Nikome.
Nikoga nemam da mu to kažem.
I penjem se u noć uza stube.
Umoran je korak moj,
težak je i tužan.

Dižem stopalo svoje i ostavljam stepenicu
za stepenicom.
Čujem: u daljini vani udara kasni sat . . .
Ostavljam za sobom polako
prvi kat,
drugi kat . . .

Kako je hladan na stubama noćni zrak!
Kako je mračan noću na stubama
mrak!
Sustanem. Odahnem. Uz ogradu se naslonim
i prihvatim se za hladno željezo
Tko zna u ovaj čas, o tko zna,
da ovdje u noći, u mraku, zguren na stubama
s dušom krvavom
sustadoh ja? . . .

Ne znam, zašto su mi okrajci usana vlažni
i zašto mi glava pada na ograde rub.
Ali znam, ali znam,
da to mene opominje iz nekog stana zakašnjeli sat . . .

Umoran, sâm, kroz noć ja se penjem,
stepenicu ostavljam za stepenicom,
prvi,
drugi,
treći
kat.

BOL OSAME

I.

Gore su nada mnom, dižu se gore
goleme zelene krošnje.
Kako su vršci visoko! Pjevaju ptice.
Boli peku.
Struje vjetra u visini teku.
Vršci stabala uhode im trag,
a lišće im šumom odaje stope
i bude u srcu jedan spomen drag.
Breze su nemirne od poljupca vjetra,
drhću skupa s njima prve zvijezde večernje
i trave zeleni sag.

O, kako je teško biti sam! Kako je teško bolovati sam!
Kako je teško šutjeti sam! Jer tuge
nisu kamenje bačeno na morsko dno;
nisu blistave duge
na nebu razapete . . .
One bole.

O, neka su blagoslovljena ova golema stabla, koja nadviše grane
kao smaragdni san
nad ove staze,
nad moje srce, nad moje rane,
nad ovaj moj tihi dan . . .

Večernja zvona u daljini oplakuju ugasle dane.
Večernja zvona mole.
Večernja zvona bole.

II.

Nada mnom visoka stabla pružiše grane
kao da mi hoće da dadu svoj zelen
beskrajno zelen
blagoslov.

Svoju sam šutnju pojačao sluhom,
usne sam svoje stisnuo.
Suh je kao pijesak i tih je jezik moj.
Vjeđe sam svoje spustio.

I sve mi postaje daleko.
Čini mi se, da sam daleko negdje odsutan
i od svog vlastitog uma;
da je odsutan negdje i moj duh,

da je sve daleko kao daleki, beskrajno daleki glasovi
izvan šuma,
koji diraju moj sluh.

O, koliko čovjek toga osjeti, kad šuti!
Koliko toga kaže, kad je grlo nepomično
kao kamen, a jezik nijem.
Koliko toga vidi, kad su spuštene vjeđe,
kroz koje tek nešto možda kao večernjica
zasvjetluca.
Koliko, o koliko boli zadaje mrak, kad se spušta,
a kad si sam!
Koliko srce, srce kaže, kad u tišini
otkucaje
kuca!

ŠETNJA KROZ TIŠINU

Mir je u šumama.
Muk u stranama.
Tišina u granama!

Mrak, blagi mrak sa zvjezdanim zjenama
širi se kao plima stranama i granama
i natapa sve tihim večernjim sjenama.

Ovu samoću i muk
buni tek škripanje pješčano
pod mojim stopama.
Duša je tiha, smiješak je na mojim usnama
kao titraj zvijezda večernjih u visinama.
Davno se staložila bol srcu u dubinama.

Al' ko da osjećam, da postoji
nešto, što hoće neprestano neprestano,
da muti po mojim tišinama,
da muti pijesak bola
neprestano neprestano
srcu u dubinama.

O, teško je stečena ova dragocjena tišina
kao i suzdržaj suza, kad moraš da proplačeš,
kao i hropac u grlu, kad te srce goni
da progovoriš!

O, teško je stečena ova uboga i smjerna tišina!
Taložila se godinama i patnjama!

Neka je mir zato meni osamljenom patniku!
Kao što je mir večeras u ovim šumama.
Kao što je muk u ovim stranama.
Kao što je tišina večeras nada mnom
u granama . . .

RAZGOVOR S JESENSKIM DANOM

Rastvorio sam kao srce prozor svoj. Stakla orošena
dahom.
Jesenski dan, vedar i sunčan, ulazi.
Smiješi se
i pozdravlja me:
Druže,
neka je mir
srcu
tvom.
Jesenski dane, prijatelju moj!
Hvala Ti, što si došao k meni
kao brat
na razgovor
u visinu gore:
na treći kat . . .

Mirno je srce moje, druže dane jesenski!
Mnogo je kamenja
bačeno u tihe površine
moje duše.
Mnogo se toga uzmutilo.
Mnogo je toga zabolilo.
Jesenski dane, vedri moj i zlatni brate,
sad je opet mir u srcu mom.
Blistava je površina — mirna
i zrcali se u njoj
nebosklon.

Pošao sam, brate jesenski dane,
u progonstvo!
U progonstvo vlastite duše
i evo ove samotne sobe.
Sâm sam sada u tišini
na trećem katu
pred prozorom
u samoći,
u progonstvu!

— — — — — — — — — —

Rastvorio sam kao srce širom prozor svoj,
stakla dahom orošena.

S visine prozora gledam prizor:
nad Zagrebom Rokov perivoj!
Šuma zlatna. Jesen. Lišće u suncu
gori obasuto rosnim briljantima.
Tišina je u srcu mom.
Nemam boli.
Sve je mirno . . . Sve je pregoreno . . . Sve je
suncem
suncem obliveno . . .

KONSTATACIJA

I, ako želiš ići skromno,
al čuvat u duši ponosa plam,
pa bio dobar, beskrajno dobar:
Bit ćeš sam, beskrajno sam.

I možeš dati sve što imaš,
gradiš li u duši ponosa hram,
Oprostit to se nikada neće:
I bit ćeš sam, krvavo sam.

I budi svijestan: Ponos je gorak
i težak kao najteži kam!
O, lakše bi bilo prignut se, puzat . . .
Bit ćeš sam, strahovito sam.

I osjetit nećeš nikada srca
ni utjehe tihe najtiši pram.
Ponosa skromnost skupo se plaća:
Bit ćeš sam, do smrti sam.

ROSA I ŽIVOT

Svaki je život tek kapljica rose,
što je vjetar baci na svijet.
Jedna padne na blatni
drum,
što je neprestano gažen i gažen,
a druga padne u čisti
cvijet.

I onda iza popale rose,
svježinom dišu latice cvijeća
i ispunja vlažnim mirisom
dol.
A mutne kapljice mirišu s druma
također. Zatuže tiho
kao bol.

I blista biserje rose u cvijeću
ko da joj više ništa ne treba
nego tek miris, da je ljepotom
opije.

Jedina je sreća rose na drumu
da je sunce popije,
i da se opet čista
vine put neba.

VIGILIJA PRED BOŽIĆ

Već se stišava grad . . . a ja lutam, sam samcat lutam,
prisluškujem vlastitom srcu u ovu tihu noć.
Bože, Bože moj, kad ću ga predano uzdignut Tebi?
Kad ću skršiti sebe i k Tebi potpuno doć?

Već se razilaze prolaznici . . . glas im je dalek i tih.
A ja lutam i gledam nebesa nad gradom duboko potresen.
Bože, Bože moj . . . Kad sam već grešnik,
zašto sam bar tako Tobom zanesen?

Kako mi je daleko noćas sve, što mi je bilo draže od Tebe,
osobito oni, što kažu, da je život tek trka za hljebom!
Ja sam noćas opijen, Bože, Bože moj, tišinom ovog grada
i zvjezdanim nad njim nebom.

I kao proziran kukac, koji je tako lagan, da ni u vodi ne tone,
dušom punom zvijezda puštam se tišini i plutam.
Kao pokornik u pustinji, Bože, Bože moj, ja bdijem ovu noć,
i dok sve spava, ja lutam, sam samcat lutam.

IZGARANJE

Jedni će smireno sklopiti vjeđe,
drugi će teško život pregoriti.
Netko će umrijet bolešću shrvan,
a ja ću izgoriti.

Izgarat ću. U tom izgaranju ja ću
s bolima svojim se boriti.
I dok drugi klonili budu
srce će moje goriti.

Znadem da ću izgarajuć tako
smirenje svoje razoriti;
al znadem da ću sigurno jednom
dušu svoju odmoriti.

VEČER, BREZA I ZVIJEZDE

Čitav se kraj utapa u večer.
U duši je mojoj bol ostavila svijetao trag
bez gorčine.
Oči moje gledaju zadivljene:
Stablo razbibano!
Mjesto lišća na granju milijarde zvijezda drhću!
Šumori šume.
Nasmiješih se.
Kriva je jedna kaplja na trepavicama.
To je divna, golema breza preda mnom stala
kao čaroban san,
i lišće njeno srebrno titra u zadnjim odbljescima.

Kao zvijezde,
milijarde zvijezda . . .

ČISTILIŠTE

Četiri zvijezde. Katon.

Da plovi boljom vodom jedra diže
Lađica moga umještva i pušta
Za sobom more što je tako okrutno.
4. I pjevat ja ću o kraljevstvu drugom
Gdje duh se ljudski od zla čisti i gdjeno
Dostojan biva dignut se k nebesima.
7. Nek uskrsne poezija mi mrtva,
O svete Muze, kad sam vaš; i ovdje
Nek bar se malko digne Calliopea
10. Prateć moj pjev, al onim glasom kojim
Zlo takvo jadne dočekaše Piche
Jer nisu htjele pitat oproštenje.
13. Ubava boja istočnog safira
Što širila se po vedrini zraka,
Sva čista sve do prvog kruga, oči
16. Iznova moje usreći veseljem,
Netom izađoh iz uzduha mrtvog
Koji mi oči i srce rastuži.
19. Planet lijepi što na ljubav bodri
Cio je istok na sm'jeh poticao
Zastiruć Ribe, pratioce svoje.
22. Na desno tad se okrenuh i glednuh
Na drugi pol i vidjeh četir' zv'jezde
Što samo prvi motrili ih ljudi.
25. Kô da je nebo uživalo od tih vatri:
O sjeverni ti kraju, al si pust
Otkad ih više ne možeš da gledaš!
28. Kad pogled s njih ja dignuh, te se malko
Okrenuh prema drugome stožeru
Gdje Kolâ više nije vidjet bilo,

Stih 3. *More okrutno:* Pakao, iz kojeg su Dante i Virgil tek izašli.

9. *Calliopea:* Muza epskoga pjesništva.

11. *Piche:* Svrake. To su devet kćerka Pijera, kralja tesalskoga, koje se htjedoše takmičiti u pjevanju s Muzama pa bijahu pretvorene u svrake.

15. *Do prvog kruga,* do horizonta. Ili: do kruga Mjesečeva.

17. *Netom izađoh:* iz Pakla.

19. *Planet,* Venera.

21. *Ribe,* zviježđe Ribâ.

23. *Četiri zvijezde.* Te su zvijezde simbolične, znače: opreznost, pravdu, snagu i umjerenost; a mogle bi biti i realne, t. j. zvijezde »Južnog Križa.«

24. *Prvi ljudi,* Adam i Eva, ili: ljudi Zlatnog Vijeka.

31. Sama, do sebe, ugledô sam starca
Vanjštinom svojom takve časti dostojna
Da veće dužan nije ocu sin.
34. Nosio dugu bradu pom'ješanu
Dlakama b'jelim a nalik na vlasi
S kojih dva prama padala mu na grud.
37. Zrake su onih četir svetih sv'jetla
Resile njemu takvim sjajem lice
Da mišljah: sunce sinulo preda mnom.
40. »Tko ste, vi, koji, uz rijèku sl'jepu
Iduć, iz vječne pobjegli ste tamnice?«,
Prozbori mičuć onom časnom bradom,
43. »Tko li vas dove? Tko vam sv'jetlom bio
Iz te dubòke izlazeći noći
Od koje dol je pakleni sveđ mračan?
46. Zar zakoni su jaza tako zgaženi?
Il odluka je nova sad na nebu,
Pa, osuđeni, k mojim lit'ma dođoste?«
49. Mog t'jela tad se primi vođa moj
Pa meni r'ječma, znacima i rukom
Koljena prignu, oči mi obori.
52. I odgovori: »Sâm ne dođoh. Siđe
S nebesa žena zbog čijih sam molbî
Ovome ovdje od pomoći bio.
55. No, jer ti hoćeš da ti više rečem
O našem stanju, kakvo zbilja jest,
Ne može biti da to tebi n'ječem.
58. Posljednju svoju večer taj ne vidje;
Al ludosti zbog svoje tako blizu
Bio je njoj, da još se malo htjelo.
61. Kako već rekoh, poslaše me k njemu
Da ga i spasim, a drugoga puta
Ne bje do toga kojim, eto, idem.
64. Pokazô sam mu svu zločestu čeljad;
A sad bi' htio pokazat mu duhove
Što sebe čiste pod upravom tvojom.
67. Kako ga gurah, r'jet bi dugo bilo:
Silazi s visa krepost što pomaže
Vodit ga da te vidi i da te čuje.

---

31. *Starac.* Katon Utički, paladin rimske republikanske slobode. Jer poganin, morao bi biti u Limbu; jer samoubojica, u VII krugu Pakla; ovdje je čuvar Čistilišta, osuđen al' i pomilovan.

53. *Žena:* Beatrice, koja siđe s Raja u Limb da zamoli Virgila biti Danteovim vođom.

64. *Zločesta čeljad:* grješnike u Paklu.

67. *Gurah:* kako ga sprovedoh kroz Pakao.

Pogledaj blago na dolazak njegov:
Slobodu traži, tako milu, a znade
To tko se zbog nje svog života odriče.

To znadeš ti, jer smrt ti ne bje gorka
U Utici, gdje zbog nje ruho ostavi
Što u dan velji bit će tako sjajno.

Zakoni vječni nisu zbog nas skršeni,
Jer ovaj žive, Minos ga ne veže;
Ja sam iz kruga gdje su čedne oči

Marcije tvoje koja još te moli,
O sveto srce, da je svojom smatraš:
Budi nam dakle sklon s ljubavi njene.

Kroz svojih sedam kraljevstva nas pusti:
Pred njom ću hvale tebi reći, ako
Pravo je tebi da te ondje spomenem.«

— »Toliko Marzia očima mi bila
Draga dok bijah s one strane«, reče,
»Da sve što htjede ja sam učinio.

Sada, kad stan je njoj za r'jekom zlom,
Ne mogu za nju ništa, a zbog zakona
Stvorenog onda kad izađoh van.

Al, žena rajska kad te kreće i vodi,
Kô što ti veliš, ne treba ti molbî,
Dosta je pitat u njezino ime.

Sad idi; a toga ovij l'jerom morskim
Bez lišća, i lice operi mu, tako
Da s njega skineš svaku nečistoću;

Jer zlo bi bilo, okom zamračenim
Od kakve magle, doći ispred prvog
Ministra što je jedan od Rajnikâ.

---

72. *Tko se.* Katon se u Utici ubio da ne izgubi svoju slobodu.
74. *Ruho:* tijelo.
75. *Dan velji:* Dan Zadnjeg Suda, kad će Katon dobiti opet tijelo i u Raj poći.
77. *Minos,* sudac u Paklu.
78. *Iz kruga:* iz Limba gdje je i Marcija.
79. Djevica *Marzia* dođe ka Katonu, rodi mu djecu pa se uda za Ortenzija. Poslije Ortensijeve smrti vrati se Katonu i zamoli ga da je uzme za ženu.
83. *Pred njom,* pred Marcijom.
84. *Ondje,* u Limbu.
88. *Za r'jekom zlom:* s one strane Akerona, tj. u Limbu.
89. *Zbog zakona,* po kojem nema više ništa zajedničko između Osuđenih i Spašenih.
90. *Van.* Iz Limba, gdje je Katon bio do silaska Isusa u Pakao.
94. *Lijer morski,* juncus, giunco; gladak, bez lišća i savitljiv, simbol je poniznosti, čednosti.
99. *Ministra,* anđela na vratima od Čistilišta.

Otočić taj, uz žale, na plićini,
Tam' dolje, gdjeno valovi o nj biju,
L'jerovâ ima na svom meku mulju.

Biljka, što lišćem kiti se il kruta
Postane, ne bi mogla tu da raste
Jer udarcima vode ne popušta.

A zatim, ovud nemojte se vratit.
Sunce, što sada izlazi, će vama
Uz planinu pokazat lakši put.«

I nestade ga time; ja se digoh
Bez r'ječi jedne, i sav se privinuh
Uz vođu svog, i k njemu svratih oči.

On poče: »Sine, idi mojim stopama.
Krenimo natrag: odavle se spušta
Ta ravan k svojim najnižim međašima«.

Jutarnji čas je zora pobjeđivala
Goneć ga napr'jed, tako, da zdaleka
Pučine morske spoznah treperenje.

Iđasmo pustom ravni kao čovjek
Koji se vraća k izgubljenu putu,
A do njeg kô da uzalud je hodô.

Kad dođosmo gdje sa suncem se rosa
Bori, jer ondje, na vjetriću, ona
Pror'jeđuje se malo, obje ruke

Učitelj moj je tada raširio.
Polàgano ih na travicu metnu;
Ja, njegovoj se dosjetivši želji,

Pram njemu pružih lice puno suzâ.
Tu s mene skinu boju što mi njome
Pakao bio sakrio obraze.

Dođosmo zatim na žal pust koj nikad
Čovjeka vidje da mu vodom plovi
A odanle bi vratiti se mogô.

Tu me on ovi kako drugi htjede.
Oh, čuda! Kakvu on izabra čednu
Biljku, baš takva druga opet niknu,

A odmah, ondje, gdje je iščupao.

Zagreb, 1939. Preveo: *Vl. Nazor*

---

133. *Ovi,* morskim ljiljanom; *drugi,* Katon.

JURAJ JURJEVIĆ:

ZA UPRAVU MUDRIH

»Ljudi koji se dadu upravljati umom, ne traže za sebe ništa što ne bi i za druge ljude željeli, stoga su pravedni, vjerni i pošteni«.
Spinoza

Ima jedna jedina prava pravcata aristokratkinja, a to je povijest. Ne da se ona zavaravati, protežirati ni potkupljivti. Ne će povijest u svoj registar kojekakoviće. Prezirnim korakom prelazi ona preko svih naših mjerila, ljestvica i ocjena. Samo elitu ljudstva ona bilježi, pamti i drži. Niko se još nije u nju nezasluženo ušuljao. Samo oni, koji u predvorju pokažu posjetnicu po čovječanstvo korisnih i plemenitih djela, imaju pristupa u njezine odaje. Ni grbovi, ni milijuni, ni položaji, ni vlasti, ni titule, ni pohvalama ispisane stranice života ne koriste ništa, ostaju ljudi s njima na polju, ako svojim životom i radom nisu stvarno pridonijeli važan prilog, dobrobiti, koristi i napretku, čovjeka, društva, naroda i čovječanstva. Povijest je korektura svih naših sudova i svrstavanja.

Pravedan je, stoga, rang mrtvih! O, kad bismo i mi imali, kao što povijest ima ono nešto, onaj instinktivni, pravedni i nepogrešivi kriterij, po kojemu bismo odmjerili rang živih! Ali mi toga nemamo i ne možemo imati. Povijest ima odvijeno klupko života, a pred nama se ta klupka tek odvijaju. Kad se odviju, kad bismo mogli o njima nešto izreći, nema ih više, umrli su, nestalo ih je, otišli su u povijest, da im ona sudi. Suđeno nam je, da se varamo u ljudima i da nikoga za života pravilno i definitivno ne ocijenimo! Povijest je i u tome smislu učiteljica života, učimo se od nje, da se varamo što manje.

Ove misli i želja za ovakvim kriterijem javljaju se u nama, kada mislimo na izbor ljudi, koji nama imaju vladati i upravljati. Upravljači misle za milijune drugih, krojači su njihovih životnih prilika, u svojim rukama drže krmilo i sudbinu čitavih naroda. Nevješt krmilar znači katastrofu za brod i posadu na njemu. Sretan izbor onih koji upravljaju najveća je sreća, najveći je dar Božji jednome narodu. Nesmotren upravljač najveće je prokletstvo koje ljude, organizaciju, društvo, ustanovu i narod na ovoj zemlji može zadesiti.

I o svakom čovjeku, na svakom mjestu društvo mora voditi računa i pitati za njegove mane i vrline, jer nema odijeljenog i zasebnog života, svi smo međusobno usko povezani, indirektno svi za sve beremo plodove i snosimo posljedice dobroga, odnosno lošega rada. A pogotovu nas interesira vrijednost, sposobnost i kakvoća upravljača, u čije smo se ruke pustili, čije krmilanje svaki na sebi dnevno osjećamo. Upravljač vodi javne poslove nas svih, zato i njegova ličnost treba biti javna, treba biti otvorena knjiga za kontrolu svima.

Za koga je upravljanje? Koja svojstva treba da rese upravljača? Gdje ćemo upravljače tražiti i kako ćemo do njih doći?

Društvo, narod ili država u velikom su ono, što je pojedinac u malome. Ta poredba datira još od Platona, koji je na toj zasadi i konstruirao svoju idealnu državu, i u njoj zamislio onakvu podjelu rada, kakva je i u pojedincu čovjeku. Dičima se i kitimo mi djeca dvadesetog vijeka novim naprednim idejama i filozofskim sistemima, a u stvari mi još uvijek prekuhavamo, još uvijek se ne možemo odreći klasičnih sistema na pr. genijalnih grčkih filozofa, od kojih se, kako netko reče, u dvije tisuće godina nismo ni za korak pomakli naprijed.

Zar i u ovom pogledu, u pogledu podjele funkcija u državi, imamo bolju podjelu od one Platonove? Evo kako on, po prilici, o toj stvari misli. Prema trima organima u čovjeku: mozgu, srcu i probavnim organima, traži on i u državi tri staleža koji tome odgovaraju: upravljajući, vojnički i privredni. Prvi stalež odgovara razumu u čovjeku, a glavna odlika toga staleža ima biti umnost i mudrost. Drugi, vojnički stalež, odgovara srcu u čovjeku, a njega ima resiti, hrabrost. Konačno onaj treći, privredni stalež, odgovara požudnom (probavnom) organu, a njegova najveća odlika jest razboritost. Što to ovdje napominjemo jest zato, da vidimo što Platon misli o onima koji upravljaju. A o njima, kako vidimo, veli: upravljači trebaju biti oni pametni, mudri i razumni, t. j. Platon doslovno veli: upravljači imaju biti filozofi.

Mnogi će pri ovome kimnuti glavom, ironično će se nasmijati i reći, kako baš filozofi nisu za upravljače, kako se oni ne znaju ni za sebe brinuti, a kamo li za druge, kako su oni nepraktični ljudi bez smisla za dnevni život i t. d.

Onima koji tako misle, možemo odmah reći, da krivo sude Platona, kao što su i krivi njihovi pojmovi o filozofu, bar o onome filozofu, na kojega je Platon mislio.

Sigurno je, da za upravljača nije podesan ni poželjan filozof u današnjem smislu riječi, t. j. kabinetski čovjek, pun teorija, spoznaja i sistema, naučenjak, zaljubljen u svoje ideje, od kojih se ne da i ne zna ni za jotu pomaknuti. Takova filozofa, takva mudraca mi i ne tražimo za upravljača, a sigurno je da ni Platon nije na takva čovjeka mislio, niti je mogao misliti. Zašto nije? Zato, što u njegovo vrijeme nije bila razvijena nauka kao danas, u bezbroj teorija, sistema, nego je to tek bilo u zametku. Bit će, da je filozof onda značio nešto drugo nego danas. To nije bio čovjek pun znanja i teorija, nego prirođene velike inteligencije i okretnosti, čovjek intuicije i sposobnosti snalaženja u situacijama, zdrava prosuđivanja, ispravna gledanja i odnosa na ljude, stvari i pojave oko sebe.

A tko bi bio protiv takvih upravljača, tko se u njihove ruke ne bi dragovoljno predao, tko nije za elitu duha i pameti, tko nije za privilegij takve aristokracije?

Mudar misli, kombinira, prkosi prilikama i stvara nove. Žrtvuje i zaboravlja sebe za druge. Prezire zlato i slavu. Sve za druge ništa za sebe — njegovo je geslo. Pristupačan je razlozima i savjetima. Pravedan, pošten i savjestan. Ljubi svakoga i svak njega. Ima nešto proročanskoga u sebi, po čemu naslućuje i predviđa događaje. Intuitivno osjeća dušu i želju

onih kojima upravlja, pa se prema tomu i ravna. Čista života, primjerom i životom kazuje drugima put.

Lijepo je to, reći će netko, ali nema danas takvih ljudi, a ako ih ima, nije ih moguće dovesti do riječi. A mi velimo, da je to laž i izmišljotina onih, koji se mudrih i poštenih boje.

Zbilja, danas se sve nevaljalštine i prljavštine jednostavno opravdavaju — generaliziranjem. Svi smo isti, i drugi bi radili šta i mi, samo da su u prigodi, svatko zna kritikovati, ali vladati ne bi znao — takvim i sličnim krilaticama nastoje se zatvoriti usta onima, koji bi, i po intelektualnim sposobnostima i moralnim kvalifikacijama, upravljali bolje od onih koje kritikuju.

Ponavljamo opet da je to laž i zabluda. I te kako još i danas ima ljudi visokih umnih i ljudskih odlika, koje bi se dale odlično iskoristiti za sreću i napredak drugih. Nije istina, da bi svatko krao, samo da je u prigodi, nije istina, da svatko gleda najprije sebe, pa sve drugo i nije istina, da smo svi jednako slabi i da u konkretnim situacijama ne bi nitko znao što bi radio i poduzeo. Naprotiv, još i danas ima ljudi, koji jedva životare, a kad na ulici nađu deset hiljada dinara, hitaju na policiju tražiti vlasnika; ima ljudi koji bez ikakve nagrade a iz čistog idealizma rade za opću i narodnu stvar, i ima ljudi, koji bi svojom sposobnošću učinili čudesa ondje,gdje su drugi skeptički ruke prekrižili.

A takove ljude treba pronaći i povjeriti im upravu. Ako ih i jest mali broj, za upravljanje i ne treba više. U današnje vrijeme trebali bi svi narodi moliti Boga, da im pošalje i otkrije velikoga čovjeka, koji bi izvršio radikalnu reorganizaciju javnog života, oslobodio nas svih nepotizama, protekcija, korupcija i laktaštva; svih skorojevića i nitkovića, a doveo na površinu ljude, u kojima još živi čovjek, visok u pameti i poštenju. U toj smjeni i u takovome traženju, potrebna je velika i mudra ruka, a ako ta ruka u metodama treba da bude gvozdena, neka bude, posvetila se, Bog je otkrio, blagoslovio i poživio!

U potragu za mudrima! Ondje gdje zataje učene glave, nastavimo traženje među prostim i neukim svijetom. Pod vele učenom upravom bacali smo pšenicu u more i kavu u peć, a možda vlada prostih ljudi ne bi nikada u takvo stanje došla! Prava životna mudrost dolazi od neuka svijeta koji se bori sa životom i prirodom, pa na vlastitome iskustvu zida svoje znanje. A da ta mudrost zna biti velika, dokaz su narodne umotvorine: poslovice, pjesme, izreke i t. d. Možda bi i u svim pravcima i područjima trebalo osvježiti, ponoviti i obnoviti život sokovima i energijama odozdo! Kada je Wilson u svom glasovitom govoru u američkom senatu kritikovao aristokratski sistem srednjovjekovnih država, istakao je mišljenje, da su se te države ipak održale samo zato, što su na upravama imale svećenike, a ovi su, kao i danas, ponajviše iz puka. Eto u tolikoj mjeri je vjerovao u mudrost maloga svijeta, ovaj veliki državnik i čovjek.

Narodima i državama trebaju mudri zakoni, koji odgovaraju stvarnim životnim potrebama, i koji se slobodno primjenjuju, a nisu robovi drugih zakulisnih utjecaja. U njima treba da je svakome dana prilika, da slobodno razvije svoj duh, svoju energiju i sposobnost. Pamet treba slobodno

polje, na kojemu će razviti svoju snagu. Narod najbolje zna svoje potrebe, zato mora imati mogućnost riječi i kontrole u svim pitanjima. Upravljači moraju biti stalno u dodiru s narodom, trebaju se savjetovati, jer niko nije još svu mudrost popio. Mislim, da je ovo Wilson rekao: Nikad nisam otišao sa sjednice ili iz komisije, a da nisam mnogo više znao o stvari o kojoj se debatiralo.

Riječ diktatura jako je mrska i antipatična. S pravom je to tako, jer ona znači despotiju jedne volje nad drugima, a svačija volja htjela bi doći do utjecaja, riječi i izraza. Ali ima jedna diktatura, kod koje se sve ostale volje rado povlače i ne opiru, jer su u vladajućoj volji ostvarene i sve druge volje, a to je diktatura pameti, diktatura velikih, mudrih i pametnih ljudi. I mi smo za nju, jer imati mudra diktatora znači biti u sretnoj prilici, gdje smo u mnogim pravcima rasterećeni budući da dugi za nas s garancijom misli, pa se intenzivnije možemo baviti drugim mislima i pitanjima.

JERONIM KORNER:

MALOJ TEREZIJI

Već misao na Te daje mi sreću
i srećom puni pustoš svakog časa,
kad tražim stih u šumu zrelog klasa
i gledam radost lepira što lijeću.

Ti si sestra svakog mojeg bola,
Ti si zvijezda svake moje nade,
zbog Tebe zvoni glas moj usred dola
i radost moju čak i suze grade.

Kud idem Ti mi sipaš ruže,
nemanje moje resiš blagom duha.
Pa kada nemam ni korice kruha
nada mnom bijeli anđeli kruže.

Svaka riječ mi sunce bistrih voda,
svaka riječ mi jedna pjesma cijela,
pa osjećam kako iznad plavog svoda
moju dušu čeka neka ruka bijela...

Pa osjećam da ću iz ovoga svijeta
nestati tiho kao cvat sa grane,
a Tvoje će ruke ko dva bijela cvijeta
primiti sunce neke duše znane...

I već ćutim kako usred bijelog raja
moju ruku dira sjena Tvojeg dlana,
a oko nas šušte, šušte puna sjaja
anđeoska krila u svjetlosti dana.

STANKO RAC:

SVJETLOST BEATRICE

I. Simbol sv. Dominika

Pravilni zlatni lukovi obrubljuju crvenilo plašta predstavljajući savršen kontrast prema smeđem brdu, nad kojim se uzdiže Majka Božja Garička. Na vrhu toga obloga, osjenčanoga brijega kleče koludrica i fratar, brat i sestra propovjedničkog reda, a među njima u sredini ispod Bogorodice nalazi se simbol sv. Dominika, malen pas s vatrenom kuglom. Legenda kaže, da je takvu prikazu vidjela u snu prije svečeva rođenja njegova majka u španjolskom, kastilskom gradu Callarogi. Zvala se Johanna ili milost Božja, dok su djetetu dali na krstu ime Dominicus, što je oblik izveden od Dominus i znači »Gospodnji«.

Papa Honorije III. potvrdio je pravila dominikanskog reda god. 1.216. Svetac je umro pet godina kasnije (1221.), a nekoliko godina za tim nalazili su se njegovi redovnici u tadanjim središtima zagrebačke biskupije, u Zagrebu, Čazmi, Ivaniću i Gariću. Prema riječima o. Miroslava Vanina (Povijest crkve katoličke) postoji mogućnost, da se ženski ogranak istoga reda nalazio u Ivaniću već god. 1226., deset godina poslije papina odobrenja, ili pet godina poslije smrti njegova osnivača.

Gore opisana slika nalazi se u ivanićkoj samostanskoj crkvi. Pripovijeda se, da je onamo donesena iz garićkog svetišta Bele crkve u doba kad su Turci osvojili Moslavačku goru. Bilo je to god. 1545. Lako je moguće, da su se u ta četiri stoljeća događale s umjetninom razne promjene; možda je bila oštećena požarom i eksplozijom baruta, sakrivenog u crkvi g. 1572., ili sasvim uništena te iznova naslikana troškom varaždinskih kanonika bivšeg čazmanskoga kaptola, što naslućujemo iz neke bilješke samostanskog arhiva. Ne mogu ovdje ulaziti u detalje njezine neistražene historije, a spominjem je radi njezina simboličkog sadržaja: Vizija Majke Božje s Isusom i anđelima uzdiže se nad garavo-smeđim brdom, koje je tako zaobljeno, da nas podsjeća na zemaljsku hemisferu. Na vrhu obline, između dominikanca i dominikanke, vidimo malenu vjernu životinju s vatrenom kuglom, koju je Dante u svojoj Božanstvenoj Komediji nazvao »divnim plodom«. Što znači ova usijana, goruća lopta, golema varnica, što prema legendarnom snu majke Johanne užiže sav svijet? Postavljajući ovo pitanje udaljujemo se od stvarnosti u daleko područje srednjevjekovne simbolike, do najbujnijih proizvoda ljudske fantazije, nastalih u doba, kad povijest nauke označuje zoru humanizma.

Za sv. Dominika kažu, da je po svojoj mudrosti bio odsjev kerupskoga svijetla. Kerubini su u nebeskoj hierarhiji oni anđeli, koji se nalaze u drugom krugu oko Stvoritelja. Prema mišljenju srednjevjekovnih učenjaka oni upravljaju zvijezdama stajačicama, najstalnijim nebeskim tjelesima. Mudrost sv. Dominika postala je u onom davnom vremenu općenitim simbolom. Pod njegovim imenom izvršena je najveća evolucija u povijesti nauke, teološke kao i svjetovne. Članovi njegova reda izvršili su preokret hiljadugodišnjeg značenja, koji je na svom vrhuncu dao nenadmašive proizvode ljudskog uma: djela sv. Tome Akvinskoga i Dantea.

Ranija stoljeća srednjega vijeka ne pokazuju gotovo nikakve težnje za racionalnom kulturom. Istom u XIII. stoljeću počinju se javljati njezini prvi oblici, i to najprije u bogoslovskim djelima. Novi teološki smjer donosi reakciju protiv pretjeranog simbolizma i točnije poznavanje svih ostalih znanosti. Stariji učenjaci tumačili su bibliju s pomoću svoje imaginacije, služeći se sredstvom alegorije po uzoru apokaliptičke literature. U to doba nije još teologija — kako piše P. Mandonnet — našla svoj položaj, radi oskudice filozofskog regulatora. Petar Abelard u XII. vijeku uvodi metodičke principe, braneći jasnoću, dok Hugues de S. Victor ustaje otvoreno protiv alegorista, koji ne vide dobljeg smisla. U slijedećem stoljeću počinju bogoslovi sve više cijeniti Aristotela i njegovu logiku. Najveću zaslugu u tom smjeru stekao je učitelj sv. Tome Albert Veliki. Crkveni pisci zovu ga »Doctor Universalis«. Bio je biskup i dominikanski profesor u Parizu i Kölnu. U svojim djelima nastojao je dovesti u sklad Aristotelovu nauku s kršćanstvom. Kao utemeljitelja tomističkog filozofskog smjera Dante ga u svom Raju postavlja pokraj prvog predstavnika »kraljevske mudrosti«, autora Priča i Pjesme nad pjesmama, kralja Salamuna.

Duboka promjena uslijedila je dvanaestog i trinaestog stoljeća na području evropske znanosti. Poslije mnogih fantastičnih lutanja učenjaci se priklanjaju racionalnom postupku, proučavajući najvrednija djela staroga vijeka. Velikom revnošću prenose se na evropski zapad tekovine grčke i rimske kulture. Njihov utjecaj kao i veze s Istokom uslijed Križarskih ratova i razvitka trgovine pružaju tadanjim školama pobude za neki osebujni pogansko-kršćanski sinkretizam, što se nenadmašivo očituje u Božanstvenoj Komediji.

Prvi traci humanizma opažaju se u bogoslovskim djelima. Pojam teologije proteže se u to vrijeme i na sve ostale znanosti. Za srednjevjekovne učenjake kao i za stare Grke bila je filozofija samo sveukupnost ljudskog znanja, izrađena razumom i iskustvom čovjeka u toku historije.

Rezultate tog znanja upotrebljavaju filozofi za prvi cilj nauke, za spoznaju najviše istine, predane čovjeku izravno od Boga i neobjašnjive po svojoj prirodi, dok je čovjek na ovom svijetu. Znanost nam ne objašnjuje unutarnju tajnu o istini vjere, što ostaje neprodiran misterij, ali nam zato daje čitav jedan svijet analogija; ona približuje dva reda stvari i stvara jedinstvo, koje nam pomaže i umiruje nas. P. Mandonnet kaže: »La foi est el perfectionnement de l'intelligence humaine et la grâce le perfectionnement de la nature et de la volonté de l'homme. Comment entendre ces problèmes sans l'étude de la nature et des facultés de l'homme qui sont le support et les réceptacles de l'ordre surnaturel en nous...« (Dante le theologien).

Veza između teologije i filozofije naročito se očituje u dominikanskoj nauci. Predstavnici tog reda pridonijeli su najveći udio u konstruktivnom radu trinaestog stoljeća, a vrhunac njihova nastojanja odrazuje se u djelima sv. Tome Akvinskoga. »Suma theologiae« predstavlja temeljno djelo kasnijeg bogoslovlja, pa je za tridentskoga koncila ležala pokraj biblije na

oltaru kao autoritativna odluka u prijepornim pitanjima (I. Kršnjavi). Pisac ove savršene knjige sjedinio je u sebi čitavo znanje sojega vremena. Dubljina njegovih misli izvire iz kontakta kršćanske objave sa svima tadanjim znanostima, koje su »anđeoskom doktoru« poslužile kao pomoćno sredstvo za razlaganje i obranu vjere. Postavljajući sve stvari u red, sv. Toma je svojom čudesnom inteligencijom izgradio nedostiživu sintezu vjere i razuma, milosti Božje i prirode, sažete u jedinstvenu umjetničku konstrukciju. Za njega je sva znanost autonomna i diže se samo vlastitim sredstvima, iskustvom i razumom, koji, ispravno vođeni, ne mogu doći u sukob s vjerom.

Nitko objektivan ne može poreći, da su veliki skolastički umovi postavili temelje današnjoj evropskoj civilizaciji, t. j. onome, što je u njoj najvrednije. Pa ipak, oni nam nisu objavili sve znanje, kojim su raspolagali, čuvajući neke istine u svojim znanstvenim tresorima. Dosta ima dokaza, kako su rezultati tog davnog znanstvenog rada brižljivo sakrivani pred običnim svijetom. Više je bilo tome razloga, a jedan je izrazio sv. Toma riječima: »Nolite sanctum dare canibus«. Osim općenitih prilika i običaja, te slabe podobnosti tadanjih ljudi za shvaćanje izravnih, apstraktnih dokaza, bila je prema tumačenju Svetog Doktora potrebna neka simbolika, kad se govorilo o višim stvarima zato, da se izvježbaju pouzdani, a izbjegne podrugivanju nevjernih. Ima problema, kojima ne možemo pristupati bez priprave i pobožne opreznosti, jer je kod njihova rješavanja opasnije ignoriranje religioznih sredstava od vulgarnog neznanja.

U srednjevjekovnoj literaturi dosta često nalazimo riječi »scintilla« i »favilla«. Tadanji mistici spominju ih obično u vezi s odnosom ljudske duše prema milosti Božjoj. Teorija »scintilla animae« označuje unutarnju dinamiku svjetlosti, što se povećava pod utjecajem vjere. Istu misao izrazio je i Dante u XXIV. pjevanju Raja:

»*quest e la favilla*
che si dilata in fiamma poi vivace,
e come stella in cielo, in me scintilla,« (Par.)

(To je iskra, što se proširuje u plamen sve življi i kao zvijezda na nebu, u meni sjaji.) Posljednju riječ možemo shvatiti kao imenicu ili glagol, prema tome da li je s akcentom ili bez njega. Ovo je značajno, jer iz toga neki izvode panteističku koncepciju Dantovu. Za točnije objašnjenje gornjega stiha potreban je prilično dalek i zaobilazan put. Na istom nesigurnom terenu posrnuli su već mnogi komentatori, pa stoga držim, da je najpouzdanije, ako se čovjek što manje udaljuje od prirode i od matematske jasnoće.

U pozadini svake predodžbe o natprirodnom pojmu mora da se krije neki prirodni paralelizam. Počevši od najstarijih vremena, vatra je simbolički predstavljala božansku ljubav. Historija priča o starim Tebancima, kako su na dan Bakhove svečanosti u Beotiji noću trčali duž rijeka Ismen i Asopo s gorućim bakljama u ruci, vičući »vode«, te pjevajući pjesme, kojima su izazivali Bakhovu simpatiju za svoje vinograde i polja. Isti motiv, samo u savršenom obliku, naglašuje kršćanska Objava. Simboličku svetost

vatre naglašuje Stari i Novi zavjet, počevši od Abrahamove žrtve i Mojsijeva gorućega grma do najuzvišenije scene Duhova, kada se Najviša Ljubav pokazala apostolima u slici plamenih jezika.

Vatra sve prožima, ona je — kako nas uči kosmogonija — prvotni oblik energije, maksimum stvarnosti, koju možemo zamisliti u svemiru i našem planetu; ona je u magni, u suncu i zvijezdama. Najviši red nebeske hijerarhije pripada Serafinima ili vatrenim anđelima. U sv. Pismu smatraju ognjenu kišu kaznom za grijehe protiv Boga i prirode, kako nam pokazuje primjer uništenja historijskih gradova na južnoj obali Mrtvoga mora. Plamen uništava sve, pa je prirodna kazna za one, koji huleći na Boga ustaju protiv poštivanja svakog autoriteta, jer, kako kaže Dante — njihove riječi padaju kao ognjene pahuljice, dok ne zapale i samo pješčano tlo.

Prve hipoteze nauke o postanku svijeta svode se na vatreno stapanje i kružnu dinamiku nebeskih sfera. Prvo Božje djelo u stadiju neuređenog kaosa imalo je oblik kugle, a rezultat prvog Pokreta bio je najsavršeniji geometrijski oblik, krug. Izvor njegove pravilnosti nalazi se u točki središta, a tok njegova postanka od ništice opisuje spirala. Značaj ovoga gibanja prikazuje sv. Toma suglasno sa sv. Dionizijem Areopagitom slijedećim riječima: *Obliquus motus est compositus ex utroque: quando quis procedit ex consideratione creaturarum, sed hanc ordinat in consideratione**m Dei«. (In Psalm.)*

Kružno gibanje promatramo na nebeskom svodu i ono nam označuje vrijeme, dok se principi spirala ostvaruje na zemlji, počevši od iskonskog formiranja njezine kore.

Geogonija nam predstavlja hipoteze o tajni ohlađivanja magne, žitke mase u utrobi zemlje, dok nas mineralogija upućuje na zakone njezine diferencijacije, koja nipošto nije jednolična, već vrlo komplikovana i savršena. U tom se rezultati najnovijih znanstvenih istraživanja sasvim podudaraju sa simboličkim putokazima Biblije, s tragovima onog svetog kamenja, koje su praoci pobožno škropili vodom i polijevali uljem. Linije ljudske povijesti, obilježene historijskim središtima i znamenitim događajima podudaraju se s tragovima podzemnog bogatstva po nekim neshvatljivim, a ipak jasnim i očitim zakonima. Još je čudesnije, da su mnoge pojave na spiralama zemlje savršeno određene u vremenu, pa se dosljedno podudaraju sa svemirskim krugovima. Realan spoj svemirskih i zemaljskih putova predstavljaju bolidi. Oni su u isto doba simbol i stvarnost njihova jedinstva — prividni i zbiljski put od nebeske iskre do blještave kugle u našoj atmosferi, koja nas svojim časovitim sjajem podsjeća na simbol sv. Dominika. U srednjem su vijeku ljudi vjerovali, da ih donose anđeli. U tom ima mnogo istine, jer točni računi i mjerenja potvrđuju, da meteori u istinu dolaze utjecajem nedokučivih sila Najviše Inteligencije, koje čovjek zamišlja prema podobnosti svoje imaginacije.

Skolastički učenjaci mnogo su raspravljali o biti anđela. U tom nedokučivom pitanju zauzeo je Dante sasvim originalno mišljenje. Njegova se hipoteza bitno razlikuje od nazora suvremenih bogoslova, pače i njegova uzora sv. Tome Akvinskoga. U toj originalnoj ideji o anđeoskoj biti i sa-

krivena je najdublja istina njegova ličnog saznanja, tajinstveni ključ principa, koji je doveo do apoteoze Beatrice. Međutim prije potpunog razjašnjenja potrebno je da se zaustavimo kod nekih historijskih pojava.

II. Iz stare Firence.

»Društvo Svete Djevice« bilo je osnovano g. 1244. prigodom neke propovijedi sv. Petra iz Verone. Među svojim članovima brojilo je većinu florentinskih slikara. Pobožnost tih umjetnika očitovala se u mnogim duhovnim egzercicijama, a naročito u večernjem pjevanju hvalospjeva (laudes) na pučkom jeziku. Svakog dana po zaključku posla izlazili su iz svojih radiona s druge strane Arna te se sakupljali u dominikanskoj crkvi Santa Maria Novella. Tim sastancima, kako piše P. Mandonnet, pribivao je i mali Dante. Po svemu izgleda, da je njegova veza s umjetnicima bila vrlo srdačna, jer je već za rana razvio svoj osobiti dar za crtanje. Među njima je često čuo pjevati popularnu pobožnu pjesmu »la lauda di Donna Matelda«, prema kojoj je stvorio jedan od svojih značajnih ženskih tipova Božanstvene Komedije.

Boccacio također piše o hvalospjevu Lauda u firentinskoj crkvi S. Maria Novella. U susjedstvu ove crkve i velikog samostana Dominikanaca nalazio se drugi samostan, u kojem su obitavale sestre milosrdnice, poznate pod imenom »Vestite di Santa Maria Novella«. Osnivač reda, sv. Dominik utemeljio je također i ženski ogranak. Najznamenitija pretstavnica tih bijelih opatica bila je Donna Matelda. Tako su je zvali u Italiji, dok joj je pravo ime bilo Mechthilde von Magdeburg. Rođena u Njemačkoj i odgojena po Dominikancima; pokazala je neobičan književni i umjetnički talenat. Napisala je najnsažnije vizije u srednjem vijeku pod naslovom »*Das fliessende Licht der Gottheit*«. (Mandonnet).

Među Laudima doživio je Dante prve pobude za svoje umjetničko stvaranje. Poslije polovice XIII. vijeka, nekako u doba pjesnikova rođenja, osnovalo je isto društvo u Firenci školu gramatike, koja se također nalazila u dominikanskom samostanu. Tu je pjesnik primio svoju prvu obuku. Čitavo njegovo obrazovanje razvijalo se pod religioznim utjecajem. Možda je neko vrijeme učio i u školi franjevaca Santa Croce, ali pretežan dio znanja stekao je kod dominikanaca, što se duboko odrazuje u njegovu kasnijem shvaćanju i znanstvenom radu.

Svaki samostan morao je imati teološku školu. Važnost firentinske približavala se, samo bez naslova i prava, onoj koja je u isto vrijeme postojala u Parizu, gdje je pod imenom »Studia generalia« bila utjelovljena samoj univerzi. Prigodom podjele Rimske provincije bilo je u Firenci g. 1295. osnovano pravo sveučilište. Među njegovim slušačima nalazili su se najbolji bogoslovi iz čitave provincije. Učenje filozofije nije bilo vezano uz samostan. Pojedini fakulteti bili su smješteni u nekoliko posebnih zgrada, koje su stalno obilazili đaci zajedno sa svojim učiteljima.

Dante se rodio g. 1265. Sa osamnaest godina ušao je u klerikat, gdje je postigao niži svećenički red i tonzuru. G. Salvadori piše, da mu je učitelj kod S. Maria Novella bio Remigio Girolami, florentinski dominikanac, koji je g. 1267. apsolvirao parisku univerzu. Postoji mogućnost, da je bio

slušatelj samoga sv. Tome Akvinskoga, u doba kad je ovaj došao iz Pariza i predavao u Napulju (1272.—1273.) Drugi Danteov učitelj, Nikola Brunazzi, bio je također đak sv. Tome, pače ga je pratio na njegovu putu u Pariz. Po njem je pjesnik upoznao prve autoritete svog vremena. Po svoj prilici je i najvećega među njima lično poznavao, jer ga na jednom mjestu naziva »dobri brat Toma Akvinski« (Convivio).

Neki dantolozi smatraju pjesnika autodidaktom. Mandonnet to pobija vrlo temeljito. Općenito u XIII. vijeku smatrali su književno obrazovanje identičnim s klerikatom, dok su laici osim rijetkih iznimaka bili nepismeni. Klerikatura je bila neophodni uvjet, da se dođe do više nauke. Ovo nije važilo samo kod prinčeva i kod velikaške djece. U istom stoljeću često susrećemo izreku: *laicus, hoc est idiota*. Posljednja riječ označuje čovjeka bez obrazovanja, nepismena, a ne tupoglava u današnjem smislu. Srednjevjekovni pisci na pučkom jeziku, trouverski i troubadurski, bili su redovno klerici. Oni su nosili habit i tonzuru i onda, kad su bili oženjeni. Malo je bilo pisaca u tadanjoj Italiji i Francuskoj, koji nisu prošli klerikat. Za Dantea se može pouzdano reći, da je bio barem kandidat teologije. Odgojen od najranijeg djetinjstva po dominikancima, primio je sve principe njihove nauke, u kojoj je filozofski elemenat zauzima vrlo značajno mjesto.

U svima svojim nazorima Dante slijedi obična katolička načela. Većina dantologa vide unjemu vjerna sljedbenika sv. Tome. Važno je, da se on i u samom načinu književnog izraza pokorava utvrđenom postupku teologije i sv. Pisma. On je u isto vrijeme pjesnik, učenjak i propovjednik, gorljiv moralist i neumoran istraživač istine, radi koje je — kako sam kaže — nekoliko godina mršavio *(Si che m ha fatto per piu anni macro.* Par. XXV., 3.)

Kroničar Giovanni Villani piše g. 1348. slijedeće: »On je bio velik učenjak gotovo u svima znanostima, premda je bio laik. Taj Dante, s obzirom na svoje znanje, bio je nešto malo uobražen, neprijatan i preziran, kao osorni filozof nije znao dobro raspravljati s laicima«. Benvenuto d'Imola kaže u svojem Komentaru Divine Comedie oko g. 1370., da su suvremenici zvali Dantea bez razlike pjesnikom, filozofom ili teologom. Teško je dakle prikazati svu svestranost njegove inteligencije. U latinskoj raspravi »*Quaestio de aqua et terra*« nalazimo priznanje, da se od djetinjstva stalno hranio u ljubavi prema istini. U Vita Nuova kaže: »*Tu fosti suo tostamente de la tua puerizia*«.

Dante je rođen učenjak, ali u isto doba i jedna od najreligioznijih duša. Mandonnet veli: »*Rien n'est plus rigoureux que son orthodoxie; rien n'est plus autorisé que sa philosophie*«. U onom uzdrmanom, poremećenom vremenu ne možemo zamisliti savršenijeg duševnog jedinstva na području poezije i umjetnosti. S punim pravom uporeduju njegovo djelo divnom kontrastu, koji su nasuprot političkoj kaotičnosti tadanje Evrope izveli majstori gotskih konstrukcija.

Dante je neusporediv pjesnički genij. Njegovo glavno djelo pripada među prve proizvode katoličke literature. Slične knjige nema u čitavoj povijesti kršćanstva. Prema Mandonnetovim riječima, ona je na čast ne samo Firenci i Italiji, već čitavom čovječanstvu, koje obožava, nada se i misli.

Autora Božanstvene Komedije ne možemo zamisliti bez Firence, bez njezinih crkva, samostana, utvrda, slikovitih mostova i sporog, zelenog Arna, koji je u sjećanjima našega Matoša obnavljao biblijske motive. Predodžba o ljepoti toga grada nedjeljivo je povezana s pojmom o djelatnosti Božje ruke. Ona se jednako odrazuje u mističnom šarenilu raznobojnog mramora, u tišini umjetničkih galerija i samostanskih arkada, u tragovima stoljetnog razmišljanja kao i u spomenicima najogorčenijih borba. Nigdje na svijetu nema tako nezaboravno sastavljenih kontrasta i divnih slikovitosti kao u Danteovoj »Ovčarni svetoga Ivana«, u gradu prvih cekina, neobično utvrđenih kuća i čestih lomača, koje je dvaputa trebao iskusiti i sam pjesnik.

Stari ljetopisi kažu, da je Firenca bila utemeljena u drugom stoljeću prije Isusova rođenja, ali njezina prava važnost započinje se u srednjem vijeku. Čudo heraldičkog cvijeta našlo se tamo u krvavom polju negdašnjeg zaštitnika Marsa, svladavši ga neusporedivom strpljivošću. U znaku toga ljiljana, po kojem je prozvana Firenca, nicali su stoljećima najgenijalniji proizvodi ljudskog duha.

Njihovi prvi i najljepši tragovi, kako nas uči povijest, vode u crkvu Santa Maria Novella.

III. Gospođa od spasa.

Čitajući Božanstvenu Komediju moramo razlikovati sve opisane značajke Danteove inteligencije, koje se istodobno očituju u religioznim, pjesničkim i filozofskim motivima. Prvi su vjeran odraz sv. Pisma i crkvenih učitelja, a naročito ideja sv. Tome, sadržanih u djelima Summa theologiae, u Sentencijama i Psalmima. Što se tiče znanstvenih i umjetničkih pogleda, Dante je potpuno nezavisan i originalan, premda u dubljini svoje biti ostaje uvijek u skladu s principima katoličke vjere. Oni se očituju i onda, kad ulazi u područje poganskog mita, arapske i grčke filozofije ili stvarnih istraživanja u astronomsko-matematskom i prirodnom smjeru. Samo rijetki komentatori uvažili su donekle ovu svestranost pogleda, koju je pjesnik isprepleo u divnu cjelinu Božanstvene Pjesme. U tom je razlog, da se ideja Beatrice tumači na različne načine, koji rezultiraju iz pojedinih detalja Danteova znanja, a nisu dokumentirani sveukupnošću njegova trostrukog poziva.

Upadljivo je što pjesnik toliko upotrebljava alegorijske slike i simbole. U tom se moramo nešto udaljiti od današnjega shvaćanja. Alegorija je bila moda srednjega vijeka, a osobito dolazi do izražaja od XII. do XIV. stoljeća. Početak joj je u mitologiji. Njom su obilovale sve pretkršćanske literature kao i apokaliptički spisi iz prvoga stoljeća. Savršeni oblik simbolizma nalazimo u objavi Staroga zavjeta. Sv. Pavao piše o historiji Židova: »Sve im se događalo u slikama«. *(Haec omnia in figuris contingebant illis.)*

Utjecajem racionalista smanjilo se značenje alegorije u znanstvenim djelima, ali se održalo i nadalje u ostalim područjima srednjevjekovnog života, u svećeničkim propivijedima, u poeziji goliarda i troubadoura, a naročito u likovnoj umjetnosti, gdje se najjače ističe u izvedbi bas-reljefa,

fresca i različnih građevnih detalja. Alegorija je simbol dinamičkog značaja. Proizlazeći iz religioznih i crkvenih vrela, ona je obilježila razvitak narodnih jezika i umjetničke tvorbe, te se duboko odrazuje u djelima prvih začetnika humanizma i renesanse.

Kao umjetnik i pjesnik, Dante je morao usvojiti stil svoga vremena, pa se u tom, kako sam kaže, udaljuje od zahtjeva čiste teologije: *»Veramente li teologi questo senso (allegorico) prendono altrimenti che li poeti; ma peroche mia intenzione e qui lo modo de li poeti seguitare, prendo lo senso allegorico secondo che per li poeti e usato. (Convivio I.)* Teologija gleda samo na sadržaj, a ne na vanjsku oblaku. Naprotiv, dužnost pjesnika se sastoji u tom, da stvara lijepe izmišljotine. Osim kreiranja umjetničkih fikcija postoji i jedan naročit razlog Danteova simbolizma. To je tajna Beatrice.

Više od šest stoljeća raspravljaju o njoj učenjaci. Svaki iznosi svoje dokaze, ali najsavjesniji među njima priznaju, da još uvijek nije riješena zagonetka one, koju je pjesnik nazvao »Divna dama mojih misli« (Vita Nuova). Ni o kojoj drugoj pjesničkoj ideji nema toliko oprečnih i neizvjesnih mišljenja. Sasvim opravdano možemo reći, da tako tajinstvenog lika nema u čitavoj literaturi, pa nije čudo, što su pojedinci dolazili na sasvim neobične ideje, tražeći u njoj različne zbiljske i simboličke portrete, počevši od male Danteove susjede Bice Potinari do Aktivne Inteligencije arapskoga filozofa Averroesa. Većina učenjaka slažu se u tom, da je Beatrice teološka alegorija u kršćanskom smislu, koja predstavlja apostolsku objavu ili njezinu znanstvenu disciplinu, ustanovljenu po svetim ocima i općim koncilima, ili pak samu Crkvu. Sva ova mišljenja, usuđujem se tvrditi, nisu opravdana. Premda se donekle približavaju Danteovu shvaćanju, ipak ne odgovaraju onoj istini, koju je pjesnik htio prikazati pod imenom Blažene. Kad govorimo o njoj, slabo nam vrijedi brzina logičkih zaključaka. Da je pravo upoznamo, potrebno je — kako kaže Dante — proći strmenitim i teškim putem. *(»Intrai per lo cammino alto e silvestro«.)*

Tobožnji realisti kažu, da je pjesnik bio sputan skolastičkim metodama, pa ne treba odviše voditi računa o njegovim bizarnostima. Neopravdanost ovog mišljenja potvrđuje bezbroj detalja Božanstvene Komedije. Solidnost Danteova rada ne dopušta ni najmanje sitnice, koja ne bi imala smisla. Mandonnet je vrlo lijepo primijetio: *»Il serait plus séant et plus sincère de déclarer qu'il y a chez lui des choses qu'on ne comprend pas . . .«.* Sve je u Komediji izmjereno, proračunano i opravdano. Unatoč tome neki smatraju autora najvećim mistifikatorom u povijesti literature. Temeljitim, dugotrajnim istraživanjem došao sam do zaključka, da se njegova »mistifikacija« sastoji jedino u tom, što je zaronio u more znanja, kojim još nitko zaplovio nije. *(»L'acqua ch'io prendo già mai non si corse«).*

Dante ne kaže nigdje, da je njegova ljubav iz Firence ili iz bilo kojega drugoga mjesta, jer uopće nije žena. *»Quella (Beatrice) non e femina«. (Vita Nuova* XXVI.) Ovo nam ponovno potvrđuje, kad govori o damama, koje se postavljaju između njega i Beatrice. To su Poezija i Filozofija, *Primavera* i *La donna dello schermo.* Posljednja ga sažalno promatra kroz prozor, kao da time želi označiti ograničenost ljudskog uma. Sve tri dame

čisti su simboli — *non sono femine* — ali je Beatrice najuzvišenija među njima. Ona je »hvalospjev pravoga Boga« (*Loda di Dio vero,* Pakao II. 103.); »svjetlost i slava ljudskoga roda« (*o luce, o gloria de la gente umana,* Čistilište XXXIII. 115.); ona je trostruko dobro (Vita Nuova), ili svijetlo između istine (Boga) i ljudskog uma«. (*Che lume tra l' vero e lo intelleto,* Raj VI., 45.). Njezine oči daju nam viziju Božanstva. Ona je slika istine na vrelu same Istine. Ili prema Mandonnetovu shvaćanju. »*la vertu de foi et son objet, jui relèvent de l'intelligence d'une façon analogue à la verité scientifique*«. Dante polazi i dalje, kad veli, da je govor sv. Tome Akvinskoga sličan govoru Beatrice:

»*Per la similitudine che nacque*
del suo parlare e di quel di Beatrice«.

Pače i sama ideja njezina imena sadržana je u svečevim riječima: »*Cum beatitudo sit ultimus finis rationalis creaturae; status viae, in qualibet rationali creatura, dicitur esse ille in quo a beatitudine deficit (Sentenze).*

Danteova ljubav prema Beatrici predstavlja najuzvišeniji zanos. Zbog nje je napustio obični svijet i svoj zavičaj. Po njoj je dao ime svojoj kćeri, koja je stupila u samostan dominikanka u Ravenni. Da isključi svako krivo mišljenje, pjesnik izričito kaže, da je njegova ljubav stvorena »za osjetljivi užitak«. *Per ischiudere ogni falsa opintone da me, per la quale, fosse sospicato lo mio amore essere per sensibile dilettazione*«.) Grad, u koji je njegova dama postavljena po Vrlo Visokom Gospodinu nije drugo, prema Mandonnetovu mišljenju, nego pjesnikova duša. Da je što savršenije prikaže i uzvisi, spjevao je canzonu pod naslovom »*Amor che nella mente mi ragiona*« (Ljubav, koja mi u duhu zbori). Ovu pjesmu možemo smatrati intonacijom za čitavu Božanstvenu Komediju. To je početni motiv za apoteozu Beatrice. Sadržaj je u glavnom slijedeći: »Sunce, ma kamo sjalo, još ne vidje tako plemenita stvora. Svaki od nebeskih duhova nju gleda, a svatko na svijetu, ako ljubi, vidi je pred sobom. Ona je uzvišenija od svih ljudi; kad ona govori, duh nebeski iz nje zbori. Sve je lijepo, što je njoj slično. Tko nju gleda mora vjerovati u čudesa. Nju zamisli Onaj, koji sve pokrenu. U njenu se licu vide rajske slasti, što nadjačaju našu spoznaju, kao sunce kad oslabi oči. Plamen njezine ljepote uništava svaki niski nagon.« (Prijevod I. Kršnjavi).

To je bila najmilija Danteova pjesma, koju mu je otpjevao drug Casella u Čistilištu. Ista ideja prikazana je u »Novom Životu« slijedećim riječima: »Ja ne kažem kako (divni osmijeh Beatrice) djeluje u srcima, jer pamćenje ne može zadržati ni nju, ni njezina djelovanja«. U istom djelu, koje možemo smatrati predgovorom Komediji, nalazi se potanji opis pjesnikove ljubavi. Ona je »potrebna raju da bude savršen«. Radi same nje čovječanstvo je uzvišenije od svih stvorova, koji su u najužem krugu nebesa. Ona je »prava dika Božja«. Za to se u Raju vozi na Grifonovim apokaliptičkim kolima, među evanđelistima i njihovim životinjama, obasuta cvijećem anđela, što je zastire kao oblak ...

Dante ima duboke ideje bogoslova. Slijedeći revno sv. Tomu Akvinskoga, mora se često boriti sa svojim suvremenicima radi njegovih nazora. (Mandonnet) Sv. Toma pripisuje blaženstvo inteligenciji, koja se nada i

misli. To je prema svečevim riječima »vizija božanske esencije po ljudskom poimanju, dar uz pomoć Božju, koju priroda ne podjeljuje«. Sv. Toma je najistaknutiji reprezentant teološke znanosti u Božanstvenoj Komediji. Osim glavnih protagonista Beatrice, Dantea i Virgila nitko ne zauzima svojim govorom toliko stihova (oko tri stotine). Prve njegove riječi upravljene su pjesniku: »Hoćeš li znati neke biljke i cvjetove ove girlande, koja zaljubljeno okružuju lijepu damu, po kojoj si ušao u nebo?«

Na temelju svega zaključuje Mandonnet, da je Beatrice simbol natprirodnog kršćanskog reda, kao što je sv. Toma simbol teologije. (*Béatrice est strictement le symbole de l'ordre surnaturel chrétien, et Thomas d'Aquin le symbole de la théologie*). Isto potvrđuje i Dante, kad u »Novom životu« izričito kaže, da Beatrice nije žena. Ali time još uvijek nije protumačena prava, sakrivena istina ... *la vérité cachée, la sentenza vera.*

Objekt ljubavi ne može biti isto što i sama ljubav. Prema tome ne može biti Beatrice Bogom prosvijetljeni ljudski um, kako tvrdi naš prevodilac I. Kršnjavi, ni njegova najviša sintetička kreacija, sakupljena u teološkoj znanosti. U čem je dakle njezin pravi smisao? Na to nam pitanje odgovara Dante: Ona je »Gospođa od spasa«, *La donna de la salute.* Ili bez simbolizma: »Ono, što silazi s neba na zemlju, da pokaže čudo«. (*Una cosa venuta da cielo in terra a miracol mostrare, Vita Nuova XXVI.*).

Značaj čuda sastoji se u stvarnosti. Prema tomu je i akcija Beatrice posvećena zbiljskom svijetu te se može prepoznati po realnim oblicima i odnosima. Već prema našoj podobnosti, mi je možemo ispitivati, proučavati i koristiti se tragovima njezina puta. Dante nam obećaje, da će o svojoj ljubavi napisati ono, što nije još rekao ni o kojoj drugoj (V. Nuova). Brojni detalji Božanstvene pjesme jasno dokazuju, kako je on uistinu znao o djelatnosti Beatrice više nego svi njegovi komentatori. Najsavjesniji istraživači priznavaju, da svi dosadašnji napori još uvijek nisu doveli do konačnog rješenja ovoga problema. E. V. Zappia svršava svoje djelo »Della questione di Beatrice« sa sumnjom u sve dosadašnje hipoteze, nadajući se jednog dana jasnije protumačiti »zašto Cirra odgovara«. »*E qui abbiamo veramente finito. Ma non oso dire che sia finita la questione di Beatrice. Vorrei soltanto sperare che, in sede di critica positiva, si finira, un giorno l'altro, di trattar l'ombre come cosa salva; e che, dopo questa mia qualunque fatica, con miglior voci ... Si pregherà perchè Cirra risponda.*«

IV. Tajna geometra

»Tako pođosmo do onoga svijetla razgovarajući o stvarima, o kojima je lijepo šutjeti, kao što bijaše (lijepo) zboriti tamo, gdje je dolikovalo«. (Čist. IV. 100.)

Danteova umjetnost puna je tajinstvenosti, koja je podobna, da nas svakog časa zavede na stramputicu. Sam pjesnik smatrao je potrebnim, da nas upozori na to:

»O vi, koji zdravo sudite, motrite nauk, što es krije pod velom stihova čudnovitih« (IX. 61.).

Pravo uzevši, Danteova umjetnost je čisti simbolizam. Mandonnet kaže: »*L'art de Dante par un de ses éléments fondamentaux, le symbo-*

lisme, est un art de mystificateur. Il fournit à chaque instant et intentionellement l'occasion d'égarer le lecteur«. Međutim, sasvim je krivo mišljenje, da je pjesnik naginjao po svojoj prirodi tamnoći i nejasnim proizvodima fantazije. Kad točno proučimo Božanstvenu Komediju, stičemo protivno uvjerenje. Možda nema knjige, koja bi bila napisana s više realističke preciznosti. Prividnost ovoga paradoksa gubi se pred činjenicom, da je Dante ušao u područje, gdje je mistika istovjetna sa stvarnošću te opravdana bezbrojnim historijskim i prirodnim momentima. Cilj njegova djela sastojao se u tom, da obuhvati sve istine vjere i nauke. Analizirajući Komediju temeljito, vidimo, kako je pjesnik proveo ovu svoju ideju do krajnih granica mogućnosti. Sve je u njoj promišljeno, sračunano i smjereno, počevši od arhitektonske cjeline do pojedinih riječi. Mislim, da nema knjige u stihovima, u kojoj bi tako važnu ulogu zauzimale geometrijske i brojčane vrednote.

Bocaccio piše, da su se protivnici bojali i mrzili Dantea samo radi njegovih velikih sposobnosti. Kako smo prikazali, njegovi nazori dokazuju, da je neodoljivo težio za istinom, pa ipak je napisao knjigu, koju su ljudi stoljećima čitali bez potpunog razumijevanja. Glavni razlog tome je dvosmislenost pojedinih riječi, proračunana amfibologija, što je katkad zagonetnija od svakog simbolizma. Povezanost dvostrukog smisla spaja se paralelno u tim riječima, dopuštajući nam razna tumačenja te sakrivajući onaj pravi, zbiljski ključ istine. U većini slučajeva nije to plod pjesničke fantazije, nego historijska tvorevina, proizvod prvotnog formiranja jezika. Dante je samo obnavlja radi njezina izvornog značenja kao i zbog svojih filozofskih ideja. Primjer takve amfibologije nalazimo na kraju pređašnjeg odlomka ove studije. Cira (Cirha) je mitološko proročište na ušću rijeke sa Parnasa, gdje Apolon očituje natprirodne tajne, dok »cirro« znači u talijanskom jeziku uvojak, viticu ili rozgvu. Mitološko jedinstvo ovih riječi prikazao je Leonardo da Vinci u Bakhovu portretu, na kojem se upadljivo bujni, valoviti uvojci prepleću s lozom.

Slični dvostruki smisao sadržan je u poznatoj izreci: *Hic Rhodus, hic salta.* Tajinstveni ključ istine sadržan je u dvije zadnje riječi, koje označuju Rodos kao »čvor plesa«.

Dante se mnogo bavio proučavanjem prirodnih znanosti. God. 1320. raspravlja u Veroni na latinskom jeziku o temi: »*Quaestio de aqua et terra*«. Stariji dantolozi zabacuju autentičnost ovoga spisa, ali Mandonnet tvrdi najodlučnije, da tome nema razloga. On ima u nj potpuno povjerenje, jer sadrži više sasvim danteovskih crta. Tema je obrađena na način sveučilišnih i umjetničkih autoriteta onoga vremena, a njezino je značenje veoma važno, budući da nam dokazuje, koliko je Dante posvećivao pažnje realnim istraživanjima prirode. Takav znanstveni rad cijenio se mnogo već u starom vijeku, što nam naročito dokazuju kolonizatorski i rudarski pothvati Feničana, Grka i Rimljana, a prije svega smještaj njihovih gradova.

Važnost kamenja i izvora naglašuje se često u sv. Pismu. Najljepši momenti iz života biblijskih praroditelja događali su se na posebnim, posvećenim mjestima, koja su većinom označena kamenjem ili vrelima. Sjetimo se samo historije Abrahama, Elizara, Jakova i njegove ljubavi, Ra-

hele. Uzevši sa naučnog stajališta, Biblija nam pruža najsavršeniji putokaz za proučavanje prirode, tek treba poznavati pravi smisao onoga, što se prema riječima sv. Pavla »događalo u slikama«. Prema sv. Augustinu razlikujemo četiri smisla sv. Pisma: doslovni ili historijski, alegorijski, moralni i anagogijski. Bez poznavanja drugog smisla ne možemo razumjeti Danteova djela, koja se u čitavoj svojoj zamisli temelje na nedokučivoj istini, sadržanoj u riječima Psalma:

»Pred licem Gospodinovim drhći zemljo, pred licem Boga Jakovljeva. Koji pretvara stijenu u jezero vodeno, kamenje u izvor vode« (113.)

Svuda u svijetu vlada red. Već Aristotel je učio, da je priroda umjetnina Božja. Sv. Toma Akvinski kaže: »Red, koji se nalazi u stvarima, stvorenima po Bogu, predstavlja jedinstvo svijeta. Kažemo o ovom svijetu da je jedan, jednog jedinstvenog reda, jer su pojedini dijelovi određeni s drugima. Sve stvari, što dolaze od Boga, određene su jedne s drugima i s Bogom samim«. Skraćeni latinski tekst ove izreke napisan je u otvorenoj knjizi sv. Tome na znamenitom pisanskom frescu, koji prikazuje Stroj svijeta. Istu misao nalazimo u Danteovim stihovima:

»Le cose tutte quante
hanno ordine tra di loro, e questo è forma
che l'universo a Dio fa simigliante«. (Raj I., 103.)

Pravi uzrok i svrha tog reda je Najviša Mudrost. »*Sic enim scientia Dei se habet ad omnes res creatas, sicut scientia artificis ad artificata*«. (Sum. theol.). »Kad je Bog po sigurnim zakonima podigao naokolo ponora bedeme okrugle, ja bijah na djelu s Njim« (Poslovice). »Ti si sve rasporedio s mjerom, s brojem i s težinom.«

Sasvim u duhu ovih svečevih riječi spjevao je Dante značajne stihove:

»O kraljevska Mudrosti, kako je velika umjetnost
što je pokazuješ na nebu, na zemlji i u zločestom svijetu
i koliko pravo snaga čini dijelove«. (Pakao, VIII.)

Dosljedno ovim mislima moramo u stvarnosti prirode tražiti principe savršenstva i reda, a ljudska umjetnost, kako uči Aristotel, mora ih nasljedovati. Prema sv. Tomi božanska je ideja utisnuta u sve stvari, pa ne smije izostati ni u umjetničkom djelu. Nitko nas u to ne upućuje stvarnije od Dantea:

»Ma la natura la dà sempre scema,
similemente operando à l'artista
c' ha l'abito de l'arte e man che trema« (Par. XIII.)

Prema istoj spoznaji izgradio je svoju Svetu pjesmu, na koju su »stavili ruke nebo i zemlja« *(Il poema sacro, al quale ha posto mano e cielo e terra.* Par. XXV., 1—2.)

Virgil predstavlja alegorički filozofiju Aristotela, koji je prvi pronašao fizičke i metafizičke dokaze za vjeru u Boga. Kritičari priznaju, da je Danteov Aristotel isti kao i u sv. Tome. Pjesnik ga naziva »*Lo maestro di color che sanno*« (majstor onih, koji znaju), Inf. IV., 131., »*Lo maestro de la umana ragione*« (Convivio), »*lo maestro de la nostra vita*«, »*Cenello glorioso filosofo, al quale la natura piu aperse li suoi segreti*« — slavnim

filozofom, kojemu je priroda najviše otvorila svoje tajne. Rezultate otkrića upotrijebio je Dante za raspored u izvedbu Božanstvene Komedije prema poznatoj Aristotelovoj izreci: *Sapientis est ordinare.*

Premda je iz svega, što sam izložio, potpuno jasno, da osnovu Danteova djela moramo tražiti u božanskom poretku prirode, ipak se toga, koliko mi je poznato, nije držao nijedan od znamenitih dantologa. Razlog je u sakrivenosti principa, koji su u srednjem vijeku smatrali tajnom prema citiranoj rečenici sv. Tome: »Nolite sanctum . . .« Dante je također smatrao potrebnim, da ga prikaže u amfibologiji. Na samom svršetku Božanstvene Komedije, u trideset i trećem pjevanju Raja spjevao je stihove:

»Qual è l'geometra che tutto s affige
per misurar lo cerchi, e non ritrova,
pensando, quel principio ond egli indige«.

(Takav je geometar, koji se svim silama trsi da izmjeri krug, a ne nalazi u svojim mislima principa, što mu je potreban.) Komentatori uzimlju, da se ovdje radi o kvadraturi kruga ($r^2\pi$) i ne sluteći, koliko se time udaljuju od Danteove misli. Značenje njegova kruga nije statičko. Tajna spomenutog principa sastoji se u pravilnosti kružne dinamike, opisane u spomenutoj definiciji sv. Dionizija Areopagita, koju je upotrijebio i sv. Toma u svojem djelu o Psalmima. To je tajna spiralnog zavoja, što rezultira iz pravilnosti kružnog i pravocrtnog gibanja kao posljedica djelovanja dviju konstantnih sila u središtu. To je linija Danteova puta kroz Pakao, Čistilište i Raj, pravi smisao njegovih krugova.

Geometrijske definicije sv. Dionizija možemo smatrati temeljem gotskog sloga. Značajno je, da je prva pojava gotske konstrukcije, crkva St. Denis kraj Pariza, posvećena istom svecu, učeniku sv. Pavla i prvom apostolu Galije. Sv. Dionizije bio je Grk, član Areopaga, vrhovnog sudišta u Ateni. O njem postoje mnoge legende. Kažu, da je bio prvi biskup u Ateni, a zatim prvi biskup u Parizu. Umro je mučeničkom smrću. God. 827. poslao je bizantski car Mihajlo II. tekst njegovih spisa franačkom kralju Ljudevitu Pobožnomu. Najznatnije mu je djelo »O nebeskoj hierarhiji«, koje su u velike cijenili u Srednjem vijeku, jer su vjerovali, da je napisano po kazivanju sv. Pavla. (I. Kršnjavi). Kao učenik glavnog teoretika Novog Zavjeta i grčkih filozofa, sv. Dionizije zastupa sintezu znanosti i sv. Pisma. Mnogi ga smatraju utemeljiteljem srednjevjekovne mistike na Zapadu. Dante ga u Raju stavlja pokraj prvih predstavnika kraljevske mudrosti.

Riječ Mudrost spominje se često u Starom Zavjetu. Ista ideja dolazi do izražaja i u Aristotelovoj metafizici ili prvoj filozofiji, koja po shvaćanju starih učenjaka određuje ostale znanosti. Mudrost sama označuje svoju akciju u poretku svijeta, ona uređuje. »*Sapientis est ordinare*« kaže sv. Toma jednako kao i Aristotel.

Neki uspoređuju Božanstvenu Komediju s gotskom katedralom radi svetog broja tri, koji prolazi kroz čitavu konstrukciju gotskih građevina kao i Danteove pjesme. Poredba je točna, ali nije dostatna bez točnijeg obrazloženja. Savršena komplikovanost tih djela mogla je nastati samo na sigurnom tlu, u potpunom stapanju vjere i mudrosti.

Prema sceni Duhova iz sv. Pisma treća Božanska Osoba sišla je nad apostole u obliku snažnog daha i plamenih jezika. Sv. Toma kaže: »Božanska dobrota je svojstvena Duhu Svetomu; njoj pripada uprava, što vodi stvari njihovim potrebnim ciljevima i princip života. Život se doista sastoji u nutrašnjem kretanju, a prvi princip, koji pokreće, to je svrha i dobro. Bog je uzrok stvari po svojoj inteligenciji i svojoj volji, kao umjetnik u stvaranju umjetničkog djela . . . Zato je Bog Otac izveo stvaranje po svojoj Riječi, koja je Sin, i po svojoj ljubavi, koja je Duh Sveti« (Mandonnet, Dante le théologien). Duh je božanski ljubav, što vodi stvari njihovoj pravoj svrsi. Njegova je akcija nevidljiva, ona se očituje u posvećenju duša, a pokazuje se samo po učincima i manifestacijama. Njegovo je kraljevstvo historija Crkve. Najuzvišeniji među svima pjevačima bio je kralj David, jer ga je nadahnjivao sam Duh Sveti. Zato ga je Dante opjevao kao zjenicu nebeskog Orla.

U dubokoj pjesničkoj kontemplaciji Jeronima Kornera nalazimo slijedeće značajne riječi: »O gotski prozori, vi plameni jezici Duha Svetoga« (Bilješke s puta Italijom, Hrvatska Prosvjeta, XXV., 5—6.) Vizionarnu i zbiljsku istinitost ovog dojma potvrđuju realna istraživanja. Gotika je u čitavoj svojoj veličini i preciznosti posljedica Božanskog utjecaja, odnosno primjena Njegovih zakona; ona je savršeno usklađena s nedokučivim matematskim i geometrijskim principima, koji se očituju u sv. Pismu i povijesti Crkve.

Etimološki riječ *Spiritus* označuje dah. *Spirare* znači prvobitno disati. Možemo dakle reći, da je spirala »linija svetog daha« — trag najvišeg utjecaja u principu života. Ona se pokazuje svagdje, u prirodi, u svemiru kao i u ljudskoj prošlosti. Njezina najuzvišenija manifestacija očituje se u religijoznom životu.

Teško je shvatiti, zašto se učenjaci nisu više bavili istraživanjem njezinih irealnih staza po površini Zemlje. Čudno je, kako se današnja znanost nije dovinula do iskustva sv. Dionizija Areopagita, koji je svoje teze formulirao u apostolsko vrijeme. Bez tih nedokućivih crta ne možemo pravo razumjeti ne samo umjetnosti Dantea i gotskih graditelja, već ni njihovih filozofskih uzora, kad pišu o simbolici brojeva. Neistraženi su prirodni odnosi razlog, da su mnoge brojčane alegorije sv. Pisma do danas neobjašnjene i diskutabilne.

Tajna božanske spirale očituje se u čitavoj arhitekturi Božanstvene Komedije. Svaki od tri imaginarna svijeta sastoji se od devet krugova, koji su međusobno vezani po istom zakonu, što odgovara geološkim i geografskim mjerenjima. Dante im točno određuje smjer razvitka: »Hoćete li da brže nadjete put, neka vam budu vaše desnice vazda na vanjskoj strani kruga« (Čistilište, XIX., 70.—87.) »Gađalo mi desno rame sunce«. (XXVI., 1.—2.). Još točniju pouku daje Virgilije: »Onda čvrsto upre oči u sunce: od svoje desne strane učini os te oko nje okrene lijevu svoju stranu. »O blago svijetlo, u koje se uzdajući polazim novim putem, ti nas vodi — reče — kako nas ovuda voditi treba.« (Čistilište, XIII., 10.—21.)

Spiralu ne možemo prikazati drugačije, nego podjelom u krugove. Stupanjska dioba ne bi odgovarala pjesničkom djelu, niti je ona stvarno

moguća radi hipotetičkog značaja njezina početka. Logično je dakle, da je Dante morao pjevati o krugovima, a to je i u skladu s riječima sv. Dionizija: »*Circulari motu, movetur aliquis contemplando, quando conceptio animae est uniformis; et tunc dicitur circularis; quando scilicet revocat animam a rebus; et primo congregatur in se, postea unitur spiritualibus et postea ascendit in contemplationem unius Dei*«.

Značaj božanske spirale sakriven je u slijedećim stihovima:

»*La gloria di colui che tutto muove,*
per l'universo penetro e risplende
in una parte piu e meno altrove.« (Par. I., 1.—2.)

Beatrica veli, da su njezine riječi tamne kao Temida i Sfinga, jer na njihov način smućuju razum (XXXIII., 51.) Temida je kći Urana (Neba) i Geje (Zemlje). Ljubi je Zeus, a ona mu rodi Hore ili satove te sav zakonima uobičajeni društveni red. Sfinga je bila prenesena iz Egipta u grčku mitologiju. Živjela je u blizini Teba te ubijala prolaznike, koji ne bi znali riješiti njezine zagonetke, dok to nije pošlo za rukom Edipu. Najstariji ukras egipatskih sfinga bila je »staza sunčeva puta« — spirala.

Interesantan je postupak paklenog suca Minosa: On ispituje grijehe te sudi prema tome, kako se opasuje. »Kažem, da se ovije repom toliko puta, kako dublji stepen određuje«. To je paklena antiteza božanskog utjecaja, jer na vratima Pakla piše: »Ja sam djelo božanske snage, kraljevske mudrosti i prve ljubavi.«

Dante nije bio profesionalan filozof, ali njegove su doktrine zajednička baština svih velikih umova one čudesne Evrope XIII. stoljeća. Njegova umjetnička koncepcija solidno je proučena do najsitnijih detalja. Ona je u isto doba veličanstvena i harmonična. Mandonnet piše, da osim Sume Teologije čovjek ne pozna tako duboke sinteze, snažne konstrukcije i unutarnje ravnoteže. Bez udaljivanja od stvarnosti smijemo reći, da je Božanstvena Komedija vjerna reprodukcija zakona, koji vežu zemlju sa svemirom. Matematika i geometrijske vrednote tih zakona sadržane su u simbolici brojeva, što je bez prestanka u Danteovim mislima. Brojčane alegorije nalazimo često kod starih pisaca, a po njima i kod crkvenih otaca, poimence kod Boetija. Isto se ponavlja i kod srednjevjekovnih teologa. Dante je ušao u bit problema. Kako sam već spomenuo, tu se radi prije svega o prirodnim i matematskim istraživanjima. U njima je pjesnik samo djelomično slijedio kršćansku predaju, nadopunjajući je egipatskim i grčkim znanjem. Čitava simbolika brojeva predstavlja samo iskustvo, do kojega je čovjek došao istraživanjima i mjerenjima u toku povijesti. Dante je marljivo sakupio to znanje, izgradivši od njega besprimjernu cjelinu.

Mislim, da nijedan komentator nije tako duboko zaronio u Danteovu simboliku brojeva kao P. Mandonnet. Rješavajući pitanje s teološkog stajališta došao je do ispravnih rezultata, koji su tek u nekim pojedinostima suviše apstraktni. Kao vjeran odraz prirodnog poretka, ta čudesna matematika nije nipošto spekulativan ili vizionaran proizvod ljudskog duha. Najsavršeniji putokaz za njezin studij nalazimo u Sv. Pismu. Ne mislim dirati u bogoslovske probleme, već samo istraživati čiste prirodne odnose, što se kriju iza biblijskih brojeva, odnosno zakone njihova međusobnog

reda. Za Dantea kao i za sv. Tomu Akvinskoga vjerski poredak kao i racionalni ostaju u sebi odvojeni, ireduktibilni. Natprirodni red je viši i neposredni, čuvajući apsolutnu vrijednost, dok prirodni znači samo njegov potčinjeni odraz. Milost Božja djeluje nad njim, stvarajući od vremena na vrijeme čudesa. Ili, kako kaže Dante: Djela, za koja nije nikad priroda ugrijala željeza, ni udarala u nakovanj. *(Svršit će se.)*

FRA GAŠPAR BUJAS:

NAPAST

Što čekaš još u mirisu i cvijeću
tu
do mojih nogu?
Rekoh ti da ne ću
mom iznevjerit se Bogu,
pa makar u borbi prolio
i krv — svu!

Odstupi
sa svetoga tla!
Moj žrtveni kalež
Ljubavlju se prelijeva ko Pričesti slap.
U tvojoj kupi
otrovna kap,
napitak zla,
pelina i žuči.

Kroz tvrda, gvozdena vrata,
troja,
mog srca
i s majstorijom najvještijeg tata
ne možeš ući.
Nek tvoja
smiješi se usna i požudom grca!
Medenim glasom
zaludu mi šapćeš. Zaludu se blistaju
haljine ti zlate.
— U srdžbi i plamenom žaru
ko junak ću davni, viteškim opasan pasom,
i s gorućom zubljom
u krvavoj borbi navaliti na te —
zavodnicu staru!

Što čekaš
još? Odstupi
sa svetišta moga!
I mreže skupi!
Rad tebe mog Boga
nikada, nikada ja ostavit ne ću!

A. DABINOVIĆ:

FRANCUSKA TRGOVINA S NAŠIM KRAJEVIMA U DOBA REVOLUCIJE

Za svršetak 18. vijeka može se reći isto kao i za doba prije otkrića Amerike: cijela je Evropa pod neodređenom slutnjom jedne velike promjene. Da će ta promjena doći, osjećali su svi. Kako će se ta promjena odigrati, o tome su ljudi sebi uzalud razbijali glave. Misli su se vrzale u nemirnim duhovima kao pčele oko košnice. To je doba pustolova i probisvijeta, doba nemirnih putnika i bizarnih kombinacija.

Za Evropu 15. vijeka, bolesnu od nostalgije za izgubljenim Istokom, značila je Amerika neophodnu potrebu. Nervoza 15. vijeka stvorila je tako reći iz oceanske osamljenosti novi kontinent.

Za Evropu 18. stoljeća značili su isto to tehnički i naučni izumi. Evropa hrli ubrzanim koracima industrijalizmu. Za industrijalizam treba tvornica, za tvornice je od potrebe stroj, a za stroj parni kotao, dinamo, motor na naftu . . .

Evropa boluje u vrijeme revolucije od čežnje za novim izumima i za jeftinim sirovinama. A sirovine su najjeftinije u zemljama koje se još nalaze na pomolu novog, novčanog gospodarstva. Kod nas je tursko doba značilo doba idilične izmjene dobara. Ali se baš svršetkom 18. vijeka u mnogim našim krajevima odigrava prelaz od prirodnog gospodarstva velikih porodičnih zajednica, zadruga, do novčanog gospodarstva inokosnih kućanstva. A prvi dodir čovjeka s novcem znači uvijek precjenjivanje novog nabavnog sredstva i potcjenjivanje vlastite radne snage. Cijene su u tim okolnostima najjeftinije.

Nije dakle čudo, da su naši jeftini proizvodi nailazili kod Francuza na grozničavu potražnju. God. 1763. je Francuska izgubila svoje kolonije. Prolazni tračak nade zablještio je na obzoru poslije rata za američku nezavisnost. A revolucija je donijela bojkot i blokadu francuske obale u doba, kad je francuska industrija upravo gladovala za sirovinama. Obrtničke radionice radile su preskupo. Stare cehovske organizacije bile su nedavno ukinute. Južna i sjeverna Francuska bile su se razvile u prave industrijske zemlje. Tekstilna industrija tražila je vunu i pamuk. A sve su zemlje gdje se proizvodila jeftina vuna još uvijek u engleskim rukama. Isto kao što se danas vodi nemilosrdan rat za petrolej, isto kao što se u 19. vijeku vodio rat za ugljen i željezo, vodio se u 18. vijeku rat za jeftine tkanine, a materijal za te tkanine proizvodio se u zemljama podloženim otomanskom carstvu.

S Turskom se nalaze Francuzi u trgovačkim vezama. — Već g. 1535. poslije ugovora između Franje I. i Sulejmana Veličanstvenog. I već onda je Marselj suparnik Venecije. Francuska trgovina širi se po cijelom Levantu u vrijeme kiparskog rata. Što je više Turska trebala francusku političku pomoć, to je više otvarala svoja pristaništâ francuskim trgovcima. Ali, ako je falački rat g. 1691. upravo spasio Tursku od posljedica druge

bečke opsade, zatajila je francuska pomoć tokom 18. vijeka. Velika francuska transversala koja je imala da dijeli Rusiju od Njemačke i koja je išla od Švedske preko Finske u Poljsku i odavde u Tursku, presječena je tokom 18. vijeka na nekoliko mjesta. Švedska, Poljska i Turska doživjele su čitav niz katastrofa. A već su u samim francuskim krugovima malaksale nade u mogućnost, da bi se očuvala Turska. Poslije mira kod Kučuk-Kajnardža, 1774. god., raspravlja se ozbiljno na francuskom dvoru o podjeli turske ostavštine i već se bacaju jasni pogledi na Alžir, na Tunis, na Egipat. Opet je kao u 16. vijeku francuska trgovačka politika u znaku neumoljive borbe protiv Venecije. Gospodarica laguna osjeća da joj staro bogatstvo malo pomalo sklиže iz ruku. Mora počinju opet bivati nesigurna. Gusari se pojavljuju duboko u jadranskim vodama. Ulcinj i Sveta Maura vrebaju na brodove koji putuju pod mletačkom zastavom. Gusarske raije ne pošteđuju Apulsku obalu, a na alžirskom se trgu prodaje kršćansko roblje, muško i žensko.

Gusari su tako smioni, da prodaju ukradenu robu usred mletačkog trga. To dade povod usred naše obale pravoj pravcatoj bitki između Peraštana i Ulcinjana, dok su se Mlečani, držćući od straha razbjegli u svoje domove. Bokelji ratuju, unatoč mletačkim zabranama, protiv Ulcinja i čak protiv Tunisa. Interesantno je međutim, da tuniski i alžirski gusari podržavaju kroz to vrijeme odlične odnose s Marseljom. Pomorci iz južne francuske dobivaju t. zv. riscontrini, to jest propusnice za Sredozemno more. Gusari su štedili sve lađe koje su nosile takve propusnice. Rivalitet između Mletaka i Marselja zauzimao je tako sve oštrije oblike. Već je i samim Dubrovčanima teško bilo pred gusarima, premda su brodili pod turskom zaštitom. Ali je još gore bilo stanje Bokelja koji su putovali ponajviše pod mletačkom zastavom. Kako će da se zaštite od gusara, kad je Sinjorija zapala u potpunu mlitavost? Kupit će za skup novac u Marselju barbareske propusnice. U ono vrijeme vrvi »turska kavana« u Cannebière u Marseilleu našim ljudima. Naše lađe iskrcavaju u marseljsku staru luku levantinsku robu i uzimaju odavde proizvode fancuske industrije. Takvu trgovinu nisu mogli voditi Francuzi. Naši su ljudi naime stajali, rekli bismo, u kartelu s uticajnim pašama koji su potjecali iz naših krajeva. Bosanci i Albanci zauzimaju naime još u 18. vijeku najvažnije namjesničke položaje. A skoro svi vode, nezavisno od Divana, svoju ličnu, regbi porodičnu politiku. Najpreča im je briga da ostanu što duže u svom položaju, da ga pod stare dane prenesu na sina ili na rođaka. Turska je tako na najboljem putu da se raspadne u nekoliko među sobom nezavisnih pošaluka. Razumljivo je da pojedinom paši treba za tu politiku mnogo novaca za podmićivanje velikog vezira i čitavog divana, za uzdržavanje pouzdane i mnogobrojne lične straže. A ta se lična straža rekrutuje ponajviše u redovima kršćanske raje koju je lakše držati u posluhu. Sredstva za to ne mogu dati obični porezi koji stalno opadaju zbog sve većeg siromaštva posve opljačkanih turskih pokrajina. Pašama ne ostaje drugo, nego da se potajno bave trgovinom. Za to im treba posrednika, a tu ulogu ne mogu da vrše muslimanski spahije koji bi mogli pašu optužiti pred Divanom. Mnogo će im zgodnije biti, da se služe kršćanima, koji će se čuvati svakog konflikta od straha pred pašinom osvetom.

Posljedica ovog latentnog buntovništva turskih namjesnika bit će dakle, da se u glavnim gradovima pojedinih pašaluka obrazovala pored turske, a s vremenom i jača od nje, domaća kršćanska buržoazija koja će preuzeti povjerljivo posredovanje između paše i stanovitih trgovačkih centara u inozemstvu.

Ako su dakle trgovci s naših krajeva slobodno dolazili u Francusku i nailazili na dobar doček, uzrok je tome okolnost, da su posredovali Marseljcima da dođu u dragocjene veze s pojedinim turskim namjesnicima. Koliko su te veze važne bile, vidi se već po tome, što je u francuskim konzulatima u Levantu zaposleno naših ljudi u službi tumača hrvatskog i grčkog jezika.

Te su veze postale mnogo važnijim u vrijeme Revolucije, poslije pogubljenja Louisa XVI. odmah u siječnju 1793. došlo je do rata između Francuske i Engleske. Njihovo je trgovačko suparništvo u to vrijeme ušlo u svoju presudnu fazu.

U Carigradu je sada bjesnila prava kampanja protiv revolucionarne Francuske. O ratu u Flandriji, o strahovladi kolaju u bosporskoj prijestolnici najfantastičnije vijesti. Za jedne je Francuska propala: pad Pariza i Republike pitanje je nedjelja, ako ne dana. Za druge je pobjeda revolucije neminovna. Već je Irska u otvorenoj buni i već se sprema vojska protiv Engleske. Tko će kome da vjeruje? A tko će da se snađe u ovoj zbrci protivurječja? Treba naime naglasiti, da je novi politički rječnik zapadne Evrope posve nepristupačan istočnjačkom mentalitetu. Tko da Turcima protumači nove pojmove o republici, o ljudskim pravima, o slobodi i o jednakosti?

Što je, pitahu turski starovjerci, Francuska Revolucija? To je, tumačio bi im Emile Gaudin, ispunjavanje Muhamedova proročanstva.

Muhamed je naime, tako se tvrdilo, prorekao, da će jednom doći do teških nesuglasica između samih kršćana, da će u njihovoj sredini nastati novo vjerovanje koje će nadvladati službenu Crkvu i otvoriti put konačnoj pobjedi Islama. A to je novo vjerovanje: francuska reolucionarna ideologija.

U Divanu se u to vjerovalo i ne vjerovalo. Ljudi su bili naviknuti, da slušaju pored apstraktnih idejnih i konkretne novčane razloge. Tu je ulogu konkretiziranja revolucije preuzeo francuski poslanik u Carigradu Descorches. Pokloni su se dijelili desno i lijevo i nije pri tome zaboravljena stara sultanija, majka Selima III.

Ali su sva ta nastojanja ostala bez uspjeha. Dok su francuski ratni brodovi krstarili bezbrižno po turskim teritorijalnim vodama, napadnu ih neočekivano Englezi kod Mikone. Francuska flota na Levantu prestala je odjednom da postoji. U tim prilikama nije moglo biti govora o daljem vođenju marseljske levantinske trgovine. Nemilosrdna engleska kontrola nije samo uzela na nišan Francuze, nego i neutralce, pa čak i saveznike. Među kriomčarima nije naime nedostajalo kapetana iz hrvatskog Primorja.

Od 1794. do 1798. godine, to jest do Napoleonove egipatske ekspedicije, zatvoreni su Francuzima trgovi Sirije i Egipta. Od petnaest trgovačkih kuća koje su Francuzi god. 1770. imali u Kairu, samo su tri životarile

u Aleksandrijskom getu. A kad su francuzi išli da se prituže Murad-begu, zapovjedniku Mameluka, glasio je odgovor posve neodređeno.

U takvim okolnostima, odsječeni od pamučnih trgova Egipta i Sirije, morali su Francuzi da polažu sve svoje nade u Balkan. Nije čudo da je prepiska između naših krajeva i Francuske mnogo živahnija. Napuljska se vlada prituži u Dubrovniku, da se francuski generalni konzul Bruère poslužuje u svojoj prepisci lažnim adresama.

Pretposljednjeg dana druge republikanske godine, 19. rujna 1794., izdade francuski vicekonsul u Solunu Beaujour svoj izvještaj o francuskoj trgovini u južnim balkanskim zemljama. Dok je Francuska prodavala u Solunu tkanine, svilu, sukno, barut, mirodije, kolonijalnu robu iz Antila, kupovala je na veliko vunu i pamuk. Vuna je dolazila u Solun iz krajeva južno od Metohije i Kosova. Stoka je često prezimila u solunskoj okolini. Slobodnoj prodaji vune protivili su se janičarske poglavice, mutabdžije, koji su uzimali za sebe dio, a sami su utanačili cijene. Ovi mutabdžije nisu nikako htjeli dopustiti, da se vuna prodaje Francuzima, nego su pazili da sva ide u državnu tvornicu koju su podigli neki Grci u samom Solunu.

Tako se dešavalo, da su francuske tvornice ostajale bez surovina. Beaujour je stao da ispituje, kako bi se moglo povratiti prijašnje stanje.

Najbolje je, zaključio je, da se za Francusku predobije nekoliko službenih lica iz solunskog zaleđa i da se kupnje vrše direktno u pojedinim selima u dogovoru s najuglednijim seljacima. Francuska organizira dakle u vrijeme revolucije potajni izvoz sirovina iz naših krajeva, a to ona može jedino dajući poklone seoskim knezovima i solunskom čaušu s kojim »se može govoriti«.

Drugo je središte trgovine Ser. Nedaleko od grada nalazi se prostrano polje i na njemu 360 sela. Tu se u veliko proizvodi pamuk »koji po vrsti ne zaostaje za egipatskim«. Cjelokupna proizvodnja pamuka iznosila je 60.000 bala. No, dok je ranije veliki dio tog proizvoda išao u Francusku, nastao je poslije Svištovskog mira živ karavanski saobraćaj između egejske obale i Podunavlja. Vuna i pamuk prešli bi preko Zemuna u Austriju i u Njemačku, a francuske tvornice ostale su bez sirovina u trenutku, kad su bile prekinute sve veze sa Sirijom i s Egiptom. Francuska trgovačka politika išla je stoga zatim, da po mogućnosti oteža karavanske veze s Austrijom i s Njemačkom i da sebi omogući isključivu, monopolsku kupnju potrebitih joj sirovina.

Trgovački i politički interesi Francuske podudaraju se dakle u jednom pravcu: u što većoj emancipaciji našeg svijeta od austrijskog utjecaja. Zato će francuska propaganda oštro paziti na to, da naše ljude sprijatelji s francuskom revolucionarnom ideologijom i da ih bodri na što odlučnije držanje u svim odnosima prema austrijskim vlastima. Što tješnji dodir našeg svijeta s Francuskom, što veće otežavanje trgovačkih veza s Austrijom, kulturna, ekonomska, politička emancipacija od Austrije, to već u ono vrijeme sačinja karakteristiku francuske politike u našim krajevima.

G R A C I J A I V A N O V I Ć:

NOĆ 16. LISTOPADA

Toga dana probudio se Valentin pred zoru. Da je moralo biti pred zoru, zaključivao je iz toga, što je tama bila potpuna, a imao je osjećaj, da je spavao dugo. U sobi je tinjao žižak. Na žižak priučio se Valentin još kao đak u zavodu, u čijim je spavaonicama po cijele noći gorio žižak i osvjetljavao providni natpis: Bog te vidi. Sve svoje mladenačke sne prospavao je on pod zaštitom tog žiška, pa kasnije, kad je postao svećenik, nije se mogao priviknuti da spava bez žiška u sobi. I sad u tami njegove sobe jedva je čkiljio taj žižak kao neka titrava zvijezda na potpuno crnom nebu. Bio je budan, ali se osjećao nekako neobično. Čitavo tijelo bilo mu je kao ukočeno, kao zamrlo, i nije imao volje da ga pokrene. Ne, da je bio umoran, nego nekako drugačije.

— To je dakle Jelovica — bila je prva misao, koja mu se tada javila. Ali čim je to promislio, kao da ga nešto gurnu. Osjeti, da se odjednom našao kao u nekom bezračnom prostoru i u strašnoj brzini kao da nekud leti. Žižak je bio kao jedna svijetla točka, kroz koju ga je neko u tom njegovu stanju promatrao. Zamirao je od vrtoglavice i straha u tom čudnom letu. Zaustavio se na istoj pomisli: To je dakle Jelovica. — Osjeti, da se je tu zaustavio i da je opet na čvrstom. Aliosjeti u isti mah i to, da to nije ona ista pomisao, koja mu se je prije javila.

— Kako to, da to nije ona ista pomisao otprije i kako to, da se meni čini, da ja nisam u Jelovici? Ta to je Jelovica — ponovi on istu pomisao. Ali osjeti isto kao prije. Jelovica kao da mu se otuđila i kao da stoji pred njim kao nešto nepoznato. Ta ga misao ogorči. Nazirao je u njoj neku strahotu, nešto što treba pošto poto riješiti. I on poče da je raščlanjuje:

— To je Jelovica, imanje, koje se sastoji od građevine istog imena sa crkvom, okolnim zemljištem i zemljištem koje obrađuje selo. Sve je to tačno ubilježeno u zemljišnim knjigama. A zna se i kakav je odnos Jelovice prema težacima, koji obrađuju njeno zemljište. Ugovora ima raznih, ali uglavnom može se reći: težaci imaju davati četvrtinu vina sa jelovičkih vinograda, koje oni obrađuju. Dužni su sami grožđe pobrati, istiještiti ga i donijeti most. Za pašnjake i livade daje se dohodak negdje u janjcima, negdje u novcu. Ugovori su povremeni, i mogli su se kad bilo prekinuti i obnoviti, a i obnavljali su se više puta. Sve sam ja to dobro proučio i mislim, da bar meni to mora biti jasno.

Ništa nije pomoglo. Osjećaj nepoznavanja i otuđenosti ostao je i dalje. Pače, dok je razglabao, Jelovica mu je sve više kao nekako izmicala. Naglo je nekuda rasla, a on je bivao sve sićušnijim. Bio je razdražen, i u njemu se počeo javljati prkos.

— Ja sam gospodar Jelovice. Ne doduše neograničeni, ali uživam njena dobra i raspolažem njenim dohocima, kako sam hoću. Moj pravni položaj prema njoj jasan je, i on je takav, da joj ja mogu dati pravac kakav hoću, mogu zatvoriti njena vrata . . .

Ali tu ga nešto prekinu. Što je to? Tišina je bila oko njega potpuna. Što ga je prekinulo? Poče mu se nametati misao na crkvu. Crkva je bila spojena s Jelevicom, i zapravo u sklopu same zgrade. Iz sobe Valentinove dolazilo se do nje preko nekoliko stepenica i nekoliko hodnika. On osjeti, da ga ta čudnovata Jelovica upućuje u crkvu. On joj se izmučen poda. Tad osjeti, da će se u crkvi nešto zbiti.

— Crkva, Bože moj, crkva . . .

Ovih posljednjih dana on je jedino u crkvi mogao da osjeti, što je. Rad, kojim se je silom prilika morao baviti, budio je u njemu gorčinu i neku nehotičnu bahatost. Između Jelovice i njene crkve pukao je jaz. Ona je doduše i dalje ostala u sklopu jelovičke zgrade, kao što je bila odvajkada. Po nacrtu nekog davnog i nepoznatog arhitekta ona je bila tako ugrađena u jelovičko zdanje, da je bila s njim kao srasla. — To nije trebalo — mislio je često u ovo posljednje vrijeme Valentin. — Ona je nešto drugo. Zašto takva cjelina, kad cjeline tu nema? Ne treba se pretvarati. Ja znam, da sam u Jelovici svakako drugi nego što sam u crkvi, i što je glavno, uvjeren sam, da inače nije ni moguće biti. Arhitektura nepoznatog arhitekta nije bila iskrena ili je možda za današnje prilike postala nesuvremenom — tako je zaključivao Valentin ovih prošlih dana uvijek, kad bi mu se ta misao nametnula.

U crkvi se on sabirao. Osjećao je svoju slabost i postao bi sićušan. I sad, kad mu je ono nešto u tom neobičnom stanju, u kojem se nalazio, povelo misao u crkvu, skrušio se i postao miran. To kao da je Jelovica čekala. On osjeti, da će se dogoditi sad ono, radi čega se zbilo sve to, što je prethodilo.

Misao mu je bila sva u crkvi i bila je krajnje napeta.

Crkvom je prolazio tih šum. Kao da neke nečujne sjene hodaju i daju zvuka od sebe samo toliko, da ih on čuje. U crkvi je neka žurba. I on poče odmah da sve razumijeva. U crkvi se sprema bogosluženje. Ali tko će služiti, kad njega nema?

— U ime Oca i Sina i Duha svetoga — odjeknu odjednom glas iz crkve, prođe lako vrata, koja su vodila iz crkve u hodnik i prožme odjednom svu Jelovicu. Valentin osjeti, kako sva Jelovica trepti i kako sva ulazi u molitvu, koja je došla iz crkve. On vidje tad Jelovicu živu. — Nije tačno — pomisli, što sam prošlih dana vjerovao, da ju je trebalo graditi odvojeno od crkve, jer iz crkve joj dolazi život. Sad vidim, da bi Jelovica bez nje umrla i usmrdila se. To bi bilo strašno, jer bi to bila prevelika lješina.

— Spomeni se, Gospodine, — nastavi onaj glas iz crkve — zašto nas uzimlješ k Sebi i činiš svecima. Sinovi smo ljudski, i zemlja je naša kolijevka. — Glas je onaj molio u molitvi živoj, dubokoj. — To je otac Damjan — uvidjeod nekud Valentin. Pa iako je otac Damjan umro nazad četiri stoljeća, ništa se nije prestrašio.

— Ti si sišao s nebesa, — nastavi moliti otac Damjan — da na zemlju doneseš nebo. Mi Tvoji sveci dolazimo k Tebi, da Ti u nebo unesemo zemlju. Jer Ti znaš, Gospodine, mi se od nje ne odvajamo nikad. Zemlja je naša kolijevka. O njoj uvijek govorimo pred Tvojim prijestoljem, gdje se je prije našeg dolaska čula samo riječ anđela. Mi smo sinovi zemlje. Pra-

timo svaki njen glas i kazujemo ga pred Tobom. Što smo na zemlji doživjeli, sve to čuvamo i zahvaljujemo Ti, Gospodine, što sad sve to jasno razumijemo. I sad, kad me zemlja zove, mogoh li da ne zavapim Tebi, da me pustiš da odem, da objasnim ono, što čovjek, koji je još živ, ne može da objasni i da učini ono, što ruka, koja nije mrtva, ne može da učini? Ti to sve znaš, Gospodine, i Tvoja je bila volja da to bude tako.

U crkvi nasta tišina. Otac Damjan kao da je iza ove molitve nešto očekivao. Njegovu molitvu Valentin je pobožno pratio. On se ocu Damjanu, za kojega su svi znali, da je umro kao svetac, molio prošlih dana mnogo. I sad je svaku njegovu riječ ponavljao skroman i nekud sićušan kao dijete, koje stoji iza majke i čeka, da mu majka nešto isprosi. Osjetio je, koliko mu se otac Damjan približio.

U crkvi kao da je neko pristupio ocu Damjanu i nešto mu predao u ruke.

— Čitanje Ezekijela proroka — poče otac Damjan čitati. — Sine čovječji, braća su tvoja braća, rodbina tvoja i dom Izraelov vaskolik, kojima govorahu Jeruzalemljani: idite daleko od Gospodina, nama je predana zemlja u nasljedstvo. Zato reci: ovako veli Gospodin: Ako ih i odagnah daleko među narode, ako ih i rasijah po zemljama, opet ću im biti svetinja za malo u zemljama, u koje otidoše. I dat ću im jedno srce i nov duh metnut ću u njih i izvadit ću iz tijela njihova kameno srce i dat ću im srce živo.

Da bi hodili po mojim uredbama i držali moje zakone i izvršivali ih. I bit će mi narod, i ja ću im biti Bog.

Poslušno je Valentin pratio riječi čitanja. Znao je, da su one upravljene njemu. I sad je opet nastala tišina. Sve je razumio. Znači: treba postupiti ovako. — Ali, oče Damjane, — progovori u sebi Valentin, siguran, da ga on čuje, — mogu li ja učiniti tako? Znaš li ti, kakav je dalmatinski težak izbezumljen žeđom za zemlju?

Neko je vrijeme vladala grobna tišina, kao da mrtvac u crkvi razmišlja. A onda opet nastavi da čita:

— A o rođenju tvojemu, kad si se rodila, nije ti pupak odrezan i nisi okupana vodom, da bi bila čista, niti si solju natrvena ni pelenama povita.

I idući mimo tebe pogledah te i raširih skut svoj na te i pokrih golotinju tvoju i zakleh ti se i učinih vjeru s tobom, govori Gospodin, i ti posta moja.

I okupah te vodom i sprah s tebe krv tvoju i pomazah te uljem.

I ti bijaše okićena zlatom i srebrom i bijaše vrlo lijepa i prispje do kraljevstva.

Ali se ti osloni na ljepotu svoju i posta bludnom s glasa svojega, te si prosipala blud svoju svakome, koji prolažaše, i bivala si njegova.

I uzevši krasni nakit svoj, što ti dadoh, načinila si sebi muške likove i bludila si se s njima.

I hljeb moj, koji ti dadoh, bijelo brašno, ulje i med, čim te hranjah, postavila si pred njih za miris ugodan.

— Tako je, oče Damjane, tako je — šaptao je pobožno Valentin. U riječima prorokovim bio je opisan otpad puka. Te riječi, izgovarane glasom oca Damjana, bile su stvarne kao slike, a potsjećale su u isto vrijeme na neki neizmjerno visok vidik. Valentin ih je jasno shvaćao, i bilo mu je sve tako blizu.

— A ti nariči za knezovima Izraelovim i reci: što bješe mati tvoja? Lavica. I othrani jedno mlado svoje i posta lavić i naučiv se loviti žderaše ljude.

I čuše narodi za nj i razapeše mu mrežu svoju i uhvati se u jamu njihovu i odvedoše ga u verigama u zemlju misirsku. I metnuše ga u krletku i odvedoše ga kralju babilonskomu i metnuše ga u grad, da mu se više ne čuje glas po gorama Izraelovim.

— Ne razumijem — uzdrhta Valentin. On se odjednom prestraši. Nije mu bio više jasan smisao riječi. Osjeti, da se otac Damjan udaljuje, i da ga više ne može pratiti. A čitanje se u crkvi nastavi:

— Mati tvoja bijaše kao vinova loza, posađena kraj vode, rodna i granata. I bijahu na njoj jaki prutovi za palicu vladalačku i rastom svojim uzvisi se iznad gustih grana i bi naočita visinom svojom, mnoštvom grana svojih.

Ali bi iščupana u gnjevu i na zemlju bačena, i ustoka osuši rod njezin; polomiše se i prosuše se jaki prutovi njezini. A sada je posađena u pustinji, u zemlji suhoj i bezvodnoj, da nema na njoj pruta jaka za palicu vladalačku. To je naricanje i bit će naricanje.

— Ne razumijem, oče Damjane, ne razumijem. — Valentin je skoro zaplakao. U ovom daljnjem čitanju pukao je jaz između njega i oca Damjana. On je sve više izmicao. Valentin se u misli uhvati za njega kao dijete, koje se boji, da mu majka ne odbjegne. Nije se dao otrgnuti, i sav se pretvorio u molitvu.

— Gospodine, — zavapi otac Damjan — pusti me da idem. Ja sam sin zemlje. Nisi nas otrgnuo od nje nego si preko nas nju uveo k Sebi. Mi smo s njom vezani uvijek. Ona me sada zove. Njen glas prenosim k Tebi, jer čujem ga, Gospodine, kako je bijedan i plačan. To plače moja majka i mogu li da joj plač ne prinesem Tebi, ja, njen sin, Gospodine?

Otac Damjan ulazio je duboko u molitvu. Cijela se Jelovica tresla ali ne od glasa nego od života. Kakva je ovo molitva — mislio je Valentin. I on je sam molio s ocem Damjanom, molio kao nikad prije, jer je nazirao neki neopisivi strah u tome, da bi ga otac Damjan ostavio, ali njegova se molitva nije mogla uporediti s molitvom oca Damjana. U molitvi, koju je molio otac Damjan, bilo je sve živo, kao u jednoj slici vidio je Valentin Jelovicu, njene težake i sebe sa svim onim spletom osjećaja i onih najskrovitijih, koji su ga prožimali u ovim teškim danima. Sve je to bilo otkriveno i otkrivalo se sve više i više.

— Molitva svetaca — mislio je Valentin.

Molitva se u crkvi nastavljala. Molio je otac Damjan uporno i u sve većem zanosu, da ga Gospodin pusti da ide. Valentin nije bio svijestan, koliko je molitva trajala. Tek kad je prestala, znao je, da je bila došla do vrhunca i da dalje nije mogla ići. Molitva je prestala, ali nije iščezla, njen nateg svejednako je trajao.

Nastalo je kao neko čekanje.

Tad se je nešto zbilo, što Valentin nije mogao da vidi. Ali jedan nagli osjećaj olakšanja prošao je kroz cijelu Jelovicu. Kao da je neko užareno željezo rashladio vodom. Molitva je bila uslišana. Valentin je čuo, kako se otac Damjan digao i pošao prema vratima, koja iz crkve vode u kuću. Prošao je hodnikom i počeo se penjati stepenicama, koje vode k njemu.

Ali na stepenicama kao da se sukobi s nekim. Javio se jedan drugi glas običan hladan, čisto ljudski. Taj glas odjednom potisnu sve. Valentin osjeti, kako mu se nameće i kako ga sili, da ga sluša. On mu je ulazio u dušu upijajući se svakim i najmanjim treptajem svog zvuka. To je sad jedino ostalo od svega. Ništa, nego jedino taj glas, koji je odjednom sav ušao u njega. Valentin se okrenu na bok i zaspa.

Dan je bio već nastao, kad se je probudio. Kroz starinska okrugla stakalca jelovičkih prozora probijalo se sumorno svijetlo jesenskog dana. Valentin ustade i sjede za stô. Bio je malo umoran, ali ničesa se nije sjećao

Počinjao je dan, koji je imao biti isti kao svi ovi zadnji dani. Pače još teži, jer danas je trebalo, da se čvor presiječe. Pred njim je na stolu ležala hrpa papira. Valentin ih pogleda, pa se zamisli . . .

Već su četiri godine, kako je on upravitelj Jelovice. Jelovica je imanje za dalmatinske prilike dosta veliko i ujedno je sijelo župe. Svi njeni težaci bili su ujedno i njeni župljani, pa je tako svećenik u Jelovici bio i njihov gospodar i njihov pastir. Jelovica je bila na glasu i kao svetište posvećeno čudotvornom Raspeću i radi svoje prošlosti. Uživala je velik ugled i među okolnim malim posjednicima i među težacima, pa su svi oduvijek u nju gledali kao u onu, koja treba da ukaže put i prozbori riječ koja odlučuje. U spletu čudnih društvenih odnosa onog kraja Jelovica je imala predvodno mjesto.

Međutim svuda po Dalmaciji nastalo je agrarno gibanje. »Predhodne odredbe«, koje su izišle kao uvod u agrarni zakon, što je doskora imao izići, tumačile su se svakojako. U dalmatinskom težaku probudila se žeđa za zemljom. Bilo je to kao neko pijanstvo. Težaci su shvatili, da se nagoviješta nešto kao mogućnost, da oni postanu vlasnici zemlje. Dalje nisu ispitivali niti su se starali, da li će zakon ipak voditi računa o malim posjedima i o različitim vrstama odnosa. Oni su tražili zemlju.

Posjednici su se oprli. Težake je to još više razdražilo. Njihova je strast porasla, jer su u tom otporu odjednom shvatili, kolika je ljepota te zemlje, koja bi mogla postati njihovom. Strast za zemljom porasla je do vrhunca. Težaci su počeli da prijete silom, a tu i tamo nasilja su se već i vršila. Posjednici su počeli grozničavo tražiti stare isprave i ugovore, da dokažu svoje pravo na zemlju i utvrdi osebujnost odnosa između njih i njihovih težaka. Ali kao obično svi su napeto očekivali, što će Jelovica, kao najveće i najuglednije imanje u tom kraju. Čekali su to posjednici, ali čekali su i težaci Kakvu će riječ ona kazati u tim strašnim časovima, hoće li pronaći neko rješenje, koje nije moguće predvidjeti, ali kakvo je ona kroz vjekove stalno pronalazila u sličnim prilikama, ili će još više pojačati njihovu tešku strast za zemljom.

Shvativši sudbonosnost časa, Valentin se dao na posao. Gibanje je bilo već dobro zahvatilo i jelovičke težake. Njima na čelo stavio se Kuzma

Bilić, nazvan Sure, vođa zemljoradničke zadruge u selu. Nisu poduzimali ništa neprijateljsko ni proti njemu ni proti Jelovici, nego su se pribirali, i pritisak njihova pribiranja već se osjećao. Jasno je bilo, da treba utvrditi točno, kakav je u stvari odnos Jelovice prema njenim težacima, a onda odlučno poduzeti što treba, da u tom opasnom komešanju Jelovica sačuva sebe.

Taj rad je bio nada sve težak. Postojalo je ovo dvoje: Prije svega stvaran odnos između Jelovice i njenih težaka, koji je bio do u tančine poznat i njemu i svim težacima. A onda u pretincima jelovičkim postojala je ogromna hrpa papira, koja je objašnjavala, kako je nastao taj odnos i kakav je on u stvari. Valentin se morao poduhvatiti da pregleda i prouči sve te papire.

Jelovica je nastala malo prije nastupa mletačke vladavine u Dalmaciji. Po okolnim selima seljaci su se međusobno ubijali radi zemlje, pa je to potaklo crkvenu vlast, da na zemljištu, koje je do tada bilo pusto, naseli težake i tako otereti sela. Tada se ujedno ogradila i jelovička zgrada s crkvom. U jelovičku crkvu doneseno je Raspeće, koje je poklonio neki težak, jer je pred njim izmirio dva teško zakrvavljena težačka bratstva njihov župnik. Takav je bio početak Jelovice. Kasnije, kad se težačko naselje jako uzmnožilo, Jelovica je postala potpuno samostalnom župom. Pa je li zato, što je jelovička zgrada s crkvom naličila na samostan ili ko zna iz kakvog drugog razloga, seljaci su svakom jelovičkom svećeniku davali naslov »otac«.

Točno je bilo zapisano u starim papirima, što su sve težaci dužni davati Jelovici. Ugovori nisu bili svi iz istog doba, ali su svi bili sastavljani tako, da su počinjali s molitvom. Zatim se s molitve prelazilo na točno određeni dohodak, na vino, na janjce, na vunu, a onda opet prelazilo se na molitvu i na zazivanje sv. Križa. Čudnovata forma tih ugovora, skoro blasfemična, u kojoj se svetost molitve miješala s nečim, što je imalo značenje trgovanja, smetala je Valentina pri čitanju. — Što je to? — mislio je on. — Naivnost ili naprosto farizejština? — Ali čitajući dalje sasvim je odbacio tu pomisao, jer je nailazio na sve čudnije stvari.

Jelovički gospodari od uvijek su nastojali, da se odnos između njih i težaka pošto poto održi. Seljaci su davali i morali su davati, ali kao da to davanje nije bilo samo sebi svrha. Preko tih dohodaka stalno se vodila briga o težacima, o njihovu stanju i naklonostima. Kadgod i o takvim sitnicama, da se Valentin morao smijati. Kroz ovo nekoliko vjekova, što postoji Jelovica, bilo je u njoj nekoliko svećenika izgledna života, a među svima se je isticao Damjan, o kojemu se i u Jelovici i u selu pripovijedalo neobičnih stvari, te su ga svi smatrali svecem. On je najviše i ispisao tih papira. Nekom čudnovatom potankošću pisao je ugovore i bilježio račune o svakom i najmanjem dohotku, a onda sve to okružio nekim meditacijama i nekim dugim prepričavanjima o kakvoj sitnici iz težačkog života. Valentin je i sam štovao oca Damjana i molio mu se je mnogo u ovo zadnje vrijeme, otkad je zagazio u borbu s težacima, ali način, kojim je on vodio jelovičku ekonomiju, bio mu je mnogo puta neshvatljiv. — Sve to — mislio je on — treba odbaciti na preživjela vremena i na običaje davno preminu-

lih ljudi. Čudnovata su bila ta vremena i ti ljudi . . . Bivalo je kadgod, da su jelovički gospodari, a pogotovu otac Damjan, čitav dohodak poklonili težacima. Otac Damjan išao je čak da prosi po drugim imanjima, kad je njegove težake bila pritisla glad. Ali Valentin se tomu nije čudio. Nego čudio se, kako je postupao otac Damjan, kad bi se iz bilo kojeg razloga poremetio odnos između Jelovice i težaka. Otac Damjan smatrao je taj odnos između Jelovice i težaka nečim živim i uz taj živi odnos polagao je više nego na ugovore. On se, čini se, bojao, da jelovički napisani ugovori ne ostanu bez veze s tim živim odnosom, koji je on uporno podržavao i zapravo stvarao. — Ali što je onda u stvari odnos Jelovice prema njenim težacima? — pitao se Valentin. — Može li se on točno i jasno iskazati ili se njegov smisao gubi u nekoj tamnoj i umjetno stvorenoj pozadini? — Kadšto je otac Damjan s pomoću jelovičkih zakupa i popravljao svoje težake. Na rubu računa jednog težaka napisao je, kako je komad zemlje, što ga taj težak drži, povodom svađi između njega i susjeda, jer taj težak ima griješni odnos sa ženom susjedovom, a taj komad zemlje zalazi do same susjedove kuće, i tu se oni sastaju. Otac Damjan napisao je, da je, odlučio oduzeti težaku taj komad zemlje. To se protivilo ugovoru, ali otac se Damjan mučio i mučio da svoju nakanu privede kraju.

— Čudna zbrka u tim starim papirima — mislio je Valentin. Iza točno određenih ugovora i računa dolazile su neke bilješke i neka prepričavanja, koja kao da su htjela dati sasvim drugo značenje onim slovima ugovora i onim brojkama računa. Takva je pojava bila najčešća kod onih najboljih jelovičkih svećenika, a kod oca Damjana pogotovu. Taj odnos, koji je od težaka tražio dohodak, rađao je u Jelovici svetost. Otac je Damjan, na primjer, sve svoje molitve i razmišljanja, kojima je izgradio u sebi sveca, napisao na rubu jelovičkih ugovora i računa. — Nekad se to moglo — mislio je Valentin — ali zar se danas može? Što ima sve to s pravnim odnosom Jelovice, kao imanja, prema težacima?

I on se onda odluči na strogo odvajanje onoga, što u stvari znači odnos i račun od onoga, što je pripadalo više legendi. U odnosu Jelovice prema težacima treba da prevlada suvremenost. Račun je račun i ništa drugo. S energijom, koja je svojstvena mladim ljudima, on se dade na posao. Komešanje među njegovim seljavima u vezi s agrarnim pitanjem nije ga se ni najmanje ticalo. On nije htio ulaziti u uzroke i okolnosti tog komešanja, već je naprosto svojim težacima dao razumjeti, da će od njih zahtijevati da pod svaku cijenu vrše ono, na što su se ugovorima obavezali.

Seljake je to razbjesnilo. Griješna pohlepa za zemljom provalila je u najgrubljoj formi. Počela su svakojaka nasilja po jelovičkom imanju. Na koncu odluče jednoglasno, da će uskratiti dohodak. Velentin odgovori odlučnim mjerama. Poduzeo je korake kod vlasti za energičnu zaštitu odnosa, a istodobno je uporno nastavio raditi, da potpuno izvede na čisto sve što je u vezi s Jelovicom i njenim težacima. Bio je odlučio, da će to kasnije tiskati u posebnoj knjizi i vjerovao je, da će ta knjiga značiti mnogo u pogledu određivanja pravnog odnosa ne samo Jelovice nego uopće dalmatinskih posjednika i njihovih težaka.

Ali ipak u posljednje vrijeme nije bio zadovoljan tim radom. Do njega su svaki čas dopirali glasovi o težačkoj podivljalosti. On se još više utvrđivao u svojoj odlučnosti i nije pomišljao ni na najmanje popuštanje, ali bivao je sve nemirnijim. U njemu se je sve češće javljao i bijes na te njegove pokvarene težake i nezadovoljstvo sa samim sobom. Osjećao se nekako podvojenim, pa je uporno nastavio da traži po starim jelovičkim papirima vjerujući nekako, da će se na kraju naći nešto, što će slomiti podivljalost težaka i njega umiriti.

Vrata se otvore i na pragu sobe pojavi se Miko.

Taj Miko bio je težak u Jelovici. Pravo mu je ime bilo Nikola, ali su ga svi zvali samo Miko. Bio je član stare težačke porodice, stare kao Jelovica. Iz te porodice bio je uvijek po jedan težak u Jelovici. On je pomagao gospodarima Jelovice u gospodarstvu, podržavao vezu između njih i težaka i bio kao neki obostrani tumač služeći vjerno svoje gospodare.

— Što je Miko? — upita Valentin.

— Poručio je sreski, da će poslati žandare.

Valentin se zamisli. Da, on je zatražio oružanu silu predviđajući nemire. Danas je naime 16. listopada, dan, koji je odvajkada određen, da težaci predadu dohodak u moštu sa jelovičkih vinograda, koji oni obrađuju. Nekad se to vršilo po naročitom ceremonijalu.

Svi domaćini sakupili bi se u Jelovici sa svojim ženama, koje su nosile najmađe dijete na rukama. Seljaci su dogonili mošt, a žene su nosile u kotarici preko ruke po nekoliko najljepših grozdova. U crkvi jelovičkoj obavljala se pobožnost. Okružen domaćinima, koji su klečali, jelovički svećenik podijelio bi blagoslov čudotvornim križem, dok su majke podizale prema njemu svoju djecu. Na to bi žene otišle kući, a domaćini su ostajali u Jelovici na razgovor. Sjedeći za stolom sa svojim težacima gospodar Jelovice slušao je njihova pripovijedanja, upućivao ih, svjetovao i opominjao. Te su se večeri spominjali i u Jelovici i u selu. To je bio čas nekog osobitog, svečanog i svetog sastanka stare Jelovice, preko njenih gospodara — svećenika, s težacima.

— Večeras svega toga ne će biti. — pomisli Valentin. — Ceremonijal će sasvim otpasti. Ali u stvari ponovit će se isto, jer će Jelovica potpuno dobiti svoj dio mošta.

Miko je stojao na pragu i gledao ga teško, umorno.

— Jesu li obrali grožđe s jelovičkih vinograda? — upita ga Valentin.

— Danas će ga sasvim obrati. Od jutros trgaju na Kupinovoj glavici.

— Dobro, pripravi badnjeve. Večeras će se unijeti u Jelovicu mošt.

Miko ne odgovori ništa.

Valentin ga pogleda i zamisli se. Zatim, kao da se nečemu dosjeti, upita ga:

— A šta je u selu? Znaju li, što im se sprema?

— Znaju. Jutros prije polaska na branje proširila se vijest, da će dohodak biti utjeran silom. Okružen težacima pred svojom kućom, Kuzma je vikao . . .

— Što je vikao? — upita Valentin jedva svladavajući svoju uzrujanost.

— Vikao je svašta na Vas. Na kraju je rekao, da će izbaciti iz Jelovice Vas i — tu Miko kao da se poboja reći — jelovičkog Raspetoga. Kad mu je to čula žena, pala je u nesvijest.

— Valentin se ušeta po sobi.

— On je — nastavi Miko — gledao dugo svoju ženu onesviještenu, kao da nešto ispituje. A kad se osvijestila, samo se zlobno iskrivio i rekao:

— Bolje da ga ja izbacim, nego da ga pop proda.

Miko je sve to govorio umorno i polako, ali bez nekog osobitog zgražanja, kao da on sve to, kolikogod bilo teško, nekako shvaća. Na njegovu opaljenom težačkom licu, kojemu je svaki čas pridizao ispucanu ruku, čitalo se je kao obično duboko poštovanje prema Valentinu, ali kao da se iza svega toga krilo na dnu Mikove duše i neko teško i bolno razočaranje.

Valentin je šetao po sobi. Bio je do skrajnosti uzrujan. Odlučio je postupati najstrože. — Što se tu može? — govorio je u sebi. — Moji su težaci izgubili svaki ljudski osjećaj. Oni me naprosto izazivaju, i sve ove stroge mjere, koje ja poduzimljem, nisu ništa prema onomu, što oni zaslužuju. Poživinčili su, ali ja ću im pokazati. Osjećaj podvojenosti, koji ga je od nekog vremena mučio, opet mu se javi i zaustavi ga. On osjeti gorčinu. — Sve ovo ne valja — pomisli. — Nisam pogodio pravi put. Ali gdje je taj pravi put? Ta mi se misao nekako javlja, a u isti mah svijestan sam, da postupam onako, kako se mora postupati. — On potisnu tu misao, vrati se opet na ono, što je čuo od Mika, i reče mu:

— Dobro, Miko. Razumio sam sve. Ti međutim nemoj zaboraviti pripraviti badnjeve. A sad možeš poći.

Miko otide, a Valentin se uputi k stolu, da radi. Iako je bio već potpuno proučio pravni odnos Jelovice s njenim težacima, on je nekako besvijesno osjećao, da još nije našao ono glavno. I on prionu uz rad.

Ali kad je Miko izlazio iz sobe, škripnuše vrata. To škripanje odjednom učini se Valentinu zanimljivim. — Kako čudno škriplju ta vrata — pomisli. — U tom je škripanju neki sadržaj. — Učini mu se, da je tu, ali ne u tom škripanju, nego negdje u njegovoj dubljini, gdje škripanje prestaje biti škripanje, a ostaje samo zvuk, odgovor na ono, što on traži. — Trebalo bi to škripanje slušati dugo, dugo — pomisli. Htjede ustati od stola i poći k vratima. Ali odjednom uvidje, kako je sve to bez smisla. I on se ponovno vrati poslu.

Prolazilo je jutro. Mutno jesenje svijetlo lomilo se kroz okrugla stakla jelovičkih prozora i osvjetljavalo stare papire. Valentin ih je marljivo proučavao. Svi su sadržavali isto. Računi, točno sračunani, gubili su se u nekim razmišljanjima, opaskama i bilješkama o životu jelovičkih kmetova. Sve je to poprimalo neko čudno značenje. Strog feudalni odnos u ovoj čudnoj računici oca Damjanova strujao je životom i rađao svetost. — Možda se to moglo nekad — pomisli. — Današnje vrijeme naprotiv traži sam račun. Ako Jelovica ne će da je vrijeme pregazi, ona mora pogledati stvarnosti u oči. Trebalo je pošto poto da tu dođe do bitnog preokreta. I ja sam eto taj preokret izvršio.

Ipak je nastavio listati te stare papire. Bio mu je težak dan. Ono, što mu je Miko ispričao, ogorčilo ga je. Dan je započeo strašno, a tko zna,

kako će svršiti! Pa iako je bio svijestan, da je postupao točno onako, kako su zahtijevali interesi Jelovice, osjećao se nesretnim. Neko je olakšanje nalazio u proučavanju tih starih listina.

Na rubu računâ zadnje godine života oca Damjana bio je opis jednog smiješnog događaja. Susjedni vlastelin, veliki dobrotvor jelovičkog svetišta, vrlo pobožan i vrlo osjetljiv čovjek, bio je pronašao, da mu neki jelovički težaci ne iskazuju poštovanje, kako treba. Tražio je od oca Damjana, da ih odmah protjera. Otac Damjan pozvao je težake, ukorio ih, ali ih nije protjerao. To je razbjesnilo vlastelina. Razvila se žučna borba. Na stranu povrijeđenog vlastelina stavili su se svi susjedni posjednici. Svi su oni uvjerljivo dokazivali ocu Damjanu, kako njegov postupak slabi odnos i prema tome uperen je i proti samim interesima Jelovice. Sa svog stanovišta oni su imali pravo. Ali otac Damjan po svom običaju, da preko odnosa traži čovjeka, zašao je u potankosti, koje su se odnosile na život onih težaka i nalazio, da ne može udovoljiti zahtjevu vlastelina. Vlastelin se nije dao umiriti. Pisao je bahata pisma ocu Damjanu vrijeđajući ga i osvećujući se i njemu i Jelovici. Naredio je, da mu se zazida grobnica, koju je bio podigao u jelovičkom svetištu. Bilo je tu još potankosti, koje su Valentinu bile naprosto smiješne, ali uviđao je, da je otac Damjan radi toga trpio mnogo. Na kraju tog opisa drhtavom staračkom rukom napisao je slijedeće riječi, zadnje, što ih je uopće napisao:

— Čitanje Ezekijela proroka: Sine čovječji, braća su tvoja braća tvoja, rodbina tvoja i dom Izraelov vaskolik . . .

Valentin prekinu čitanje i ustade od stola. — Ove sam riječi ja negdje čuo — pomisli. — Čuo sam ih negdje u jednoj čudnoj prigodi, koja ima veze s agrarnim pitanjem Jelovice, ali gdje sam ih čuo?

On opet pristupi k stolu i stade opet čitati riječi Ezekijelove, napisane drhtavom rukom oca Damjana. — Jest, sasvim je sigurno, da sam ih čuo. Tu mora biti negdje i ono rješenje . . .

Bio je nesretan. Nije mogao dalje raditi. Iziđe iz sobe i uputi se niz stepenice u crkvu. U crkvi je pred oltarom, na kojemu je bilo čudotvorno Raspeće, bio grob oca Damjana. Valentin kleknu na grob i poče moliti . . .

Molio je dugo. Podne je već bilo prošlo, kad se je vratio u svoju sobu. Bio je mirniji, samo je imao osjećaj, da mora paziti na zvuk. Imao je neko podsvijesno uvjerenje, da će se u zvuku nešto otkriti. Jesenski dan se naglo primicao kraju. On sjede za sto. Imao je još mnogo da radi. Trebalo je urediti račune, da mogu večeras biti gotovi za naplatu.

On otvori novu knjigu jelovičkih računa, koju je istom nabavio i poče da piše. Imena težaka bila su pobilježena alfabetskim redom. On poče od mah kod prvoga. Ukratko i jezgrovito bio je prikazan njegov težački odnos prema Jelovici, tačno pobrojane čestice, koje on obrađuje, i naznačena vrst njihove kulture. O samom težaku nije bilo ni riječi. — Što to ulazi u odnos težaka prema Jelovici? — mislio je Valentin. Zatim je slijedio račun. Zaostatak iz prošle godine bio je tačno prenesen, i tačno je bilo izračunano, koliko dohotka ukupno ima predati. — Tako. Žandari će večeras primiti tu knjigu i napisati, koliko su utjerali. Ja ću potvrditi primitak i dalje ništa više. Jelovica će konačno oživjeti. Njen posjednički odnos biti će postavljen

na stvarnu i suvremenu osnovku. Račun, moj pečat i pečat žandarmerije. Prorok Ezekijel ne će ulaziti u knjigu računa. Njega ćemo čitati u crkvi. Ovo je odvajanje vrlo potrebito, da se u odnosu Jelovice prema njenim težacima konačno napravi red.

Ali tu mu se opet nametnu misao na riječi prorokove. — Gdje sam ih ja ono čuo? — upita se. On htjede da opet otvori staru knjigu računâ i da ih čita, ali mjesto da pođe k polici, gdje su bile knjige, uputi se k vratima, otvori ih i poče pažljivo da sluša.

Mukli tutanj dopirao je sa dna Jelovice. Cijela Jelovica prigušeno odjekivala i kadikad pomalo zadrhtala. — To su badnjevi — pomisli. I njemu se učini to tako važno, da je prekinuo posao i uputio se u prizemlje, gdje su bile konobe.

Na konobama su vrata bila otvorena širom. Miko sa dva pomoćnika uguravao je velike badnjeve, pa ih onda jednog po jednog uspravljao i postavljao na mjesto.

Badnjevi su prigušeno i duboko tutnjili, kao da nešto mumljaju, dok su se uguravali u konobe, pa bi onda povisili glas, dok su se uspravljali i kao nešto doviknuli, kad bi konačno sjeli na svoje mjesto.

Valentin je stajao na vratima prve konobe i slušao. Morao je nekako da sluša. Upio se sav u zvuk, koji su badnjevi proizvodili. Svaki je badanj imao drugačiji zvuk. Prije nego bi ga Miko zavaljao, Valentin je pažljivo slušao, kakav će zvuk dati. Pa je onda slušao do kraja. Razumio nije ništa, ali sve je to nešto duboko značilo.

Tutanj je sasvim prestao. Na konobama su se pozatvarala vrata. Veliki badnjevi ostali su poredani u tami konobâ. Valentin je još slušao, ali čuo nije ništa.

Miko je šetao po dvorištu sam. Obilazio je oko zatvorenih konoba i nešto ogledavao. Valentin mu pristupi.

— Miko, — zovnu ga.

— Zapovijedajte, gospodaru — odvrati Miko svojim običnim odazivom.

— Budi večeras u blizini moje sobe. Možeš mi ustrebati.

— Dobro.

Valentin se uspe uz stepenice i uđe u sobu. Nastavio je započeti rad. Jedan po jedan redali su se jelovički težaci u novoj knjizi računa, označeni samim brojkama. Gola brojka imala je da znači odnos težaka i Jelovice. Valentin je to htio.

Rad je hitro napredovao. Valentin je bio svijestan velikog preokreta, koji on u jelovičkoj ekonomiji vrši. Ali vjerovao je, da je to zahtjev vremena i da su u tomu interesi Jelovice.

Knjiga novih računa ispunjala se brojkama. Svjetlo petrolejke samo što je osvjetljavalo Valentina, sto i knjigu. A međutim je večer naglo ulazila u Jelovicu. U gustim mlazovima ulazile su kroz starinske prozore sjene i hitro se nekud razilazile, ali sve tiho, bez glasa. Bilo je, kao kad se u nekom hramu sprema bogosluženje. Zar će se štogod dogoditi?

Valentin je i dalje pisao. Svršavao je zadnji račun. Sad samo da ostavi prostor za potpis i pečat žandara, pa da napiše »zaključeno«, metne svoj

potpis, pečat i nadnevak. Ali tu se kao prenu, zaustavi se, pogleda oko sebe i začudi se, da je već noć.

— Bože moj, već noć. — Valentin se iznenadi, kao da je zatečen. — Pa da, već pišem dugo. A što znači to, da je noć? — Valentin se sjeti, da je rekao Miku, da bude u blizini njegove sobe. Ali zašto mu je rekao? Što će mu to Miko trebati?

Valentin se uznemiri i kao da se prestraši. Htjede ustati i zovnuti Mika, da vidi gdje je. Ali nešto ga zaustavi i prisili ga, da pažljivo sluša. Opet je tražio nešto u zvuku. Ali tišina je bila oko njega potpuna.

Sjedio je tako držeći pero i gledajući pred sobom. Bio je kao ukočen. Sav se pretvorio u sluh. Nešto ga je na to prisililo. — Kakav je ovo osjećaj — pomisli Valentin i strah ga je bilo pogledati oko sebe.

— Je li gospodar kod kuće? — odjeknu odjednom glas sa stepenica i prođe svom Jelovicom.

Valentin skoči. Kao da mu je neka jaka ruka odjednom rastrgla mrenu pred očima, on uvidje sve. Ta to je glas onog nekog, s kojim se otac Damjan prošle noći sukobio na stepenicama, kad je htio da dođe k njemu. I on se odmah sjeti svega, što se prošle noći dogodilo: čitanja proroka Ezekijela, molitve oca Damjana i njegove želje, da dođe k njemu. Sjeti se, da mu je taj glas ostao od svega, duboko zakopan u svijesti, prije nego je opet zaspao.

Obuzet viđenjem prošle noći, koje mu je sad bilo potpuno i do u tančine jasno u svijesti, on gledaše u vrata i čekaše. — Sad će se dakle sve riješiti — pomisli. Onaj glas još je nešto govorio na stepenicama, vjerojatno s nekim od slugu, a onda škripnuše stepenice. Onaj je neko uzlazio k njemu. Priđe k vratima njegove sobe, pokuca i otvori ih. U sobu je ušao čovjek mladih godina, srednjeg stasa, s rijetkom bradicom, po izgledu Židov. On pruži ruku Valentinu i kaza svoje ime. Osmijehnu se i reče, da je advokat po profesiji. — Došao sam — nastavi — sa žandarmerijskom patrolom, a zašto sam došao, to ću Vam sad objasniti.

— Sjednite — ponudi mu Valentin. Bio je blijed i uzbuđen otkrivenjem, koje se sad zbilo, ali priseban. Gledao je sve kroz prizmu onoga, što se dogodilo prošle noći i znao je, da će se sad sve riješiti, pa je htio da se riješi što jasnije i što dublje.

— Vjerojatno znate — započe advokat — da su seljaci već doznali, da će se dohodak večeras utjerati silom. Mi smo to u gradu dakako predviđali, pa je zato sreski poslao dovoljno jaku patrolu. Budite zato sasvim bez brige. Ali idući ovamo doznali smo i to, da su se svi težaci-domaćini sakupili u konobi Kuzme Bilića, nazvanog Sure. I tu ih instinkt nije prevario. Kuzma je njihov vođa, i kod njega svakako treba najprije započeti.

Valentin je upijao svaku riječ, obuzet svojim otkrivenjem, i upinjao se, da mu štogod ne izmakne.

— Mislim, da će biti krvi — nastavi mirno advokat. Sukobit će se dva interesa u svojoj krajnjoj golotinji i snazi. O tom, dakako, nisam ja potpuno siguran. To jest, Vaš stav, odnosno stav Jelovice, jasan je. On se iskristalizirao u najpreciznijoj formi bez ikakve primjese nečesa, što bi moglo da unese konfuziju ili slabost. Žandarmerija, koja nastupa u ime Jelovice,

ima zadatak jasan kao na dlanu: utjerati dohodak ne prezajući od uporabe oružja. Dakle Vaš stav, odnosno stav Jelovice u Vašoj interpretaciji, poprimio je jasnoću, kakvu sadanji momenat može samo da poželi. Ali još nije jasno, kakav će biti u odlučnom času stav težaka. Hoće li on biti isto tako jasan, bez ikakve primjese nečesa, što bi moglo da oslabi sukob? Zavisi od toga, da li ih je dovoljno prožela klasna svijest, oslobodila ih od predrasuda i objavila im isključivu važnost ekonomskog momenta u životu. Ako jest, onda će dakako biti krvi.

Valentin je slušao. On je počeo da hvata nit, koja je vodila u nešto još nepoznato, ali do skrajnosti užasno.

Advokat zapali cigaretu.

— Eto vidite, ja sam baš zato i došao. Jelovica je prvo imanje u ovom kraju, koje iz izvjesnih razloga uživa velik ugled i kod posjednika i kod težaka. Tu ima da se izvrši prelom. Vi ste Vašu zadaću izvršili energijom, kojoj treba odati najveće priznanje. Sad sve zavisi, kako će se držati težaci. Ako ni budu postavili svoj težački odnos na isto tako strogo ekonomsku osnovku, onda će se moći pravo ocijeniti značenje suvremenog agrarnog gibanja u Dalmaciji. I moći će se imati točan uvid, kakav treba u sličnim slučajevima da bude postupak u buduće.

— A čemu Vam to treba? — upita Valentin zamirući.

— Evo zašto — odgovori došljak. — Vjerujem, da Vam je jasno, da sadanje agrarno gibanje u Dalmaciji ne će tako brzo svršiti. Ono se sve više širi i, što je glavno, produbljuje, jer nailazi na sve veći otpor posjednika i na osebujnost odnosa, koji je skoro kod svakog dalmatinskog imanja drugačiji. Tu će dakle biti posla mnogo. Zato sam se odlučio posvetiti isključivo tom pitanju. Uvjeren sam, da me Vi vrlo dobro shvaćate i da mi dajete pravo. Jednom mladom čovjeku otvara se tu široko polje rada i, razumije se, zarade. Ali nije me samo to potaklo na potanko proučavanje agrarnih odnosa. Ima tu i drugih razloga. Čisto ideoloških.

— Ideoloških — začudi se Valentin.

— Pa da, sasvim ideoloških. Vi ćete mi priznati, dragi gospodine, da je studij agrarnog pitanja u Dalmaciji nada sve interesantan. Tu su skoro sve mali posjedi, a njih opet u skoro svakom kraju predvodi crkva. Sad, ako se prouči odnos tih posjeda, bar na njihovu predvodničkom mjestu, prema težacima, dolazi se do zaključka, da taj odnos nije čisto ekonomske prirode. To jest, u suštini on jest strogo ekonomski, pa kakav bi inače i mogao da bude, — nasmija se advokat — ali forma mu je takva, da tu ekonomsku stranu u odnosu nekako potiskuje i daje joj drugu boju. Da ne idemo daleko, uzet ćemo za primjer baš Jelovicu. Vi ste svakako primijetili u Vašem dubokom proučavanju prošlosti jelovičkog imanja, kako su njegovi gospodari tražeći uporno od težaka, da poštuju odnos, stalno izbjegavali, da se ne bi shvatilo, da je tu težački odnos po srijedi i ništa drugo. Sve je to bilo isprepleteno nekom mistikom i to na takav način, da se nije znalo, gdje ona prestaje, a odnos počinje. Ja sam uvjeren, da ste se Vi sami čudili, zašto je to tako.

— Jest, čudio sam se — prizna Valentin. On odjednom uvidje, kako se stvar rješava, ali nekako čudno, u sasvim obratnom pravcu, i strah ga je sve više hvatao.

— A niste se trebali čuditi — živo otpovrnu došljak. — Vašim je pretšasnicima ta mistika trebala naprosto zato, da se odnos održi. Uzmite u obzir sve okolnosti: mali posjed, temperamentnost dalmatinskog težaka i njegovu glad za zemljom. Sve su to okolnosti, koje su gospodarima Jelovice prijetile svaki čas, da će im ugroziti blagodat odnosa. Trebalo ih je dakle pošto poto držati na uzdi. Oni su našli tu uzdu u jakoj naklonosti tog istog težaka prema mistici. Eto u toj naklonosti oni su podigli jaku tvrđavu, koja je uspješno branila njihov položaj. Tako je nastala Jelovica: feudalni odnos posvećen čudotvornim Raspećem i legendama. Ali nemojte misliti, da ja kanim reći, da su Vaši pretšasnici svijesno pribjegavali mistici, da drže u poslušnosti svoje težake. Ne, to je dolazilo samo od sebe. Ekonomski momenat jedini vodi ljudski život. Ta velika istina bila je duboko ukorijenjena u podsvijesti Vaših pretšasnika, koji su većinom bili vrlo inteligentni ljudi. Oni su se otimali, da je iz podsvijesti prevedu u svijest, jer se to protivilo njihovu zvaničnom uvjerenju. I tako je njihovo zvanično uvjerenje bilo upravljano od onog drugog podsvijesnog stvarnog uvjerenja, do kojega nije moguće misaonu čovjeku ne doći, kad otvoreno pogleda u svijet i život. Na taj način nastalo je ono, što se u prvi mah čini danas čudnom zbrkom: mošt se je predavao Jelovici po jednom naročitom ceremonijalu pred oltarom čudotvornog Raspeća, a na rubu računâ pisale su se meditacije i molitve.

— Bože, dobri Bože — Valentin je počeo da u sebi drhti. On je imao osjećaj, da ulazi u sam pakao.

Došljak nije ništa primijetio. On je opazio, da Valentin s vanrednom pažljivošću prati njegovo razlaganje pa je mirno nastavio dalje.

— Vidite, dragi gospodine, kad čovjek ispovijeda svoja načela o svijetu i životu ili, kako se to drugačije kaže, svoja metafizička načela, nije nikad potpuno siguran, da li su ona sasvim ispravna, uvijek postoji neka, pa makar i mala sumnja: a je li baš to tako? U toj je sumnji eto jedan od glavnih razloga, što je ljudski život nesretan. Svaki čovjek radi snagom takvih načela, svaki svijesni potez, što ga čovjek učini u životu, ima svoj korijen u metafizici. A ta sjena sumnje, što prati metafiziku, prati i ljudski život. Borba proti toj sumnji glavni je uvjet, da čovječanstvo dođe do sreće. Reći ću sasvim konkretno: Mogu li ja kao materijalist da potpuno uživam, što mi život može dati, promatran pod kutom jedne takve ideologije, kad tu i tamo nailazim na pojave, koje me upozoruju, da put, kojim sam krenuo, možebiti i nije ispravan. Sad recite mi, zašto uopće treba takvih pojava? Čemu čovjeku ogorčavati život? Dopuštam, da je nekada podržavanje sumnje u ispravnost materijalizma moglo da ima svoj smisao s društvenog stanovišta. Ali danas, kad postoji dokazana mogućnost, da se društvo organizuje tako, da mu materijalističko shvaćanje života ništa ne će smetati, već pače koristiti, zašto onda trovati sumnjom srce čovjeku, koji hoće bistrim okom da pogleda u svijet i da taj svijet uživa? Nije li takvo postupanje pravo pravcato zločinstvo?

— Oče Damjane, oče Damjane — šaptao je u sebi Valentin kao daveći se. On je naprosto zamirao pred tim što je čuo, ali ujedno je osjećao neku strašnu težnju, da mora biti pažljiv i slušati do kraja.

— Ja sam Vam malo prije objasnio, kako shvaćam unošenje mistike u feudalni život Jelovice. To moje shvaćanje proisteklo je iz nazorâ, koje imam o svijetu i životu. Ali moram priznati, ti moji nazori nisu bili bez svake sumnje. Mučilo me je pitanje: a tko zna, jesu li oni baš ispravni? Zato, tek što se pojavilo agrarno gibanje u Dalmaciji, ja sam se sa svom energijom dao na proučavanje tog pitanja. Ne samo radi toga, što mi je rad u tom pravcu obećavao dugotrajan i koristan posao, nego, kao što Vam prije rekoh, i s razloga čisto ideoloških. Agrarni odnos u Dalmaciji u većini slučajeva prepleo je u nekoj čudnoj povezanosti ekonomski momenat s onim, što se zove duhovnom stranom u čovjeku. Ta prepletenost trebala je da izdrži žestoku kušnju u današnjem agrarnom gibanju, koje je imalo da je valjano pretrese i otvori pogled u njen pravi smisao. To se stvarno i dogodilo i, što je naročito važno, potvrdilo u cjelosti moje nazore.

Advokat baci dopušak cigarete u pepeljaru i nasmija se put Valentina kao da se ceri.

— A što se to i tako dogodilo, najveću zaslugu imate Vi.

— Ja? Kako, molim? — uzdrhta Valentin.

— Pa Vi ste na čelu jednog imanja, koje je u tom čudnom spletu materijalnog s duhovnim imalo predvodno mjesto. Jelovica sa svojim Raspećem i sa svojim legendama i ceremonijama i sa svojim vinogradima i pašnjacima. Tu je baš trebao čvor da pukne. A onda, po srijedi je još jedna okolnost vanrednog značenja. Vi, kao i svi Vaši pretšasnici, niste samo gospodar Vaših težaka, nego i njihov župnik. Dakle taj splet Jelovice, feudalnog imanja i čudotvornog svetišta, obuhvatio je i Vašu osobu. Ja sam svijestan, koliko Vas je muke stajalo, dok ste taj splet raskinuli, pa to veće mora biti moje priznanje Vašoj energiji i Vašem zdravom shvaćanju momenta.

— Oče Damjane, — lomio se Valentin u sebi — ja to nisam htio. Tako mi mog vječnog spasa, ja to nisam htio . . .

— Ali Vi zapravo, osim ako ne biste htjeli da stvar upropastite, niste ni mogli drugačije raditi. Mistika je danas izgubila svako značenje za održanje odnosa. Da ste Vi pribjegli Raspeću, evanđelju, ceremonijama, kao što su radili Vaši pretšasnici, Vi biste bili vjerojatno sačuvali ljubav Vaših težaka prema Vama, koristili biste, štono se kaže, njihovim dušama, ali feudalni odnos ne biste bili očuvali. A to bi bila glupost. To bi značilo žrtvovati stvarnost iluzijama. Legenda, koja je nekad toliko koristila odnosu, zastarjela je, preživjela se, pokazala se suvišnom i štetnom. Ja znam, da je bilo teško raspršiti je, ali Vi je i niste raspršili, raspršilo je vrijeme, a Vi ste se samo pokazali dorasli vremenu. Pa Vi u suštini i ne mijenjate ništa, Vi postupate tačno u smislu vjekovnih jelovičkih tradicija. Budite uvjereni, da Vi danas, kad šaljete žandare na Vaše težake i župljane, radite potpuno isto što i Vaši pretšasnici, kad su u sličnim slučajevima iznosili pred njih Raspetoga.

— Oče Damjane — kriknuo je Valentin u sebi, sad već na dnu ponora. — Oče Damjane, . . .

— Jest, Vi ste postupali potpuno ispravno. Upotrebom sile odnos Jelovice bit će potpuno zaštićen. Poslužili ste se mjerom, koja u današnje vrijeme može jedina nešto značiti. A onda — nasmiješi se advokat — niste

baš sasvim ni iznevjerili legendu. Eto vidite, Vi ste Vašim držanjem pridonijeli odličan prilog upoznavanju istine, a svećenstvo je oduvijek isticalo, da smatra svojom glavnom dužnošću službu istini. Vi niste dakako krivi, što je ta istina na sasvim drugoj strani. Ja sam Vam već objasnio, koliko je taj Vaš postupak za mene lično dragocjen s čisto ideološkog stanovišta. Zar nisu Vaši pretšasnici, puneći jelovičke badnjeve moštom, propovijedali, koliko sve vrijedi spas jedne jedine duše? — smiješio se advokat dalje. A eto Vi ste Vašim postupkom opet osigurali mošt za jelovičke badnjeve i spasili moju, što se kaže, dušu.

Valentin je gubeći dah širom otvorenih očiju gledao preda se. Sad mu je već sve bilo jasno.

— Sad treba još samo da se sve lijepo svrši. Treba da Vam reknem kao čovjek, koji je dobro upućen u stvar i kao, dopustite mi reći, Vaš prijatelj. Svaka polovična mjera, koja bi odavala slabost, bila bi do skrajnosti opasna. Seljaci su razdraženi, oni će početi svakojakim nasiljima, a ni Vaša osoba nije ni najmanje sigurna. U sadanjem momentu jedino što preostaje po mom najdubljem uvjerenju jest energična upotreba sile. To će pribaviti poštovanje zakonu, autoritet Vas kao njihova gospodara bit će potpuno uspostavljen i odnos će nastupiti opet u svojoj punoj snazi. Sad Vam nema uzmaka. Uostalom, kakva bi uzmaka i moglo da bude? Vi ste svijesni toga, da se odnos Jelovice ne bi bio tako lako održavao, da ona nije imala svog Raspetog, a njen raspeti, u sadanjem momentu, Vi znate gdje je . . .

— Dopustite — reče Valentin ustajući. Bio je na smrt blijed i jedva se držao na nogama. — Dopustite mi samo jedan časak — i pogleda na vrata.

— Molim lijepo — odvrati advokat. — Izvolite samo. On opet pripali cigaretu i udobno se namjesti u naslonjaču.

A Valentin iziđe iz sobe. Napipa nekako u tami hodnik i pođe posrćući. On je samo vidio jedno. Pohod oca Damjana bio mu je potpuno jasan. I ne osjeti, kako prođe kroz hodnik, ispunjen tamom, spusti se niz stepenice i uđe u crkvu. U crkvi je gorjelo kandilo i osvjetljavalo čudotvorno Raspeće. Valentin mu pohita i pritisnu ga na svoje grudi. Stajao je tako neko vrijeme ne govoreći ništa nego ga sve jače pritiskujući k sebi. A onda ga dignu s oltara i širom otvorenih očiju, koje su samo jedno vidjele, uputi se s njim u sobu.

Advokat je i dalje udobno sjedio u naslonjaču. Mislio je o razvoju postupka, u kojemu on učestvuje, a koji je uvjetovan unutarnjom nuždom same stvari. Tad se vrata sobe otvore, i u sobu uđe Valentin s križem. Oči su mu plamtjele, i bio je sav kao preobražen. On stade usred sobe i zavapi jakim glasom:

— Vjerujem u Boga Oca svemogućega, stvoritelja neba i zemlje.

Kao gromom ošinut skoči advokat s naslonjača. On vidje u glasu i držanju Valentinovu duboku iskrenost toga, što se zbivalo. Bilo je to kao neka provala nečega nepoznatog, što on nije pedviđao i što se naprosto nije moglo ni dogoditi.

A Valentin nastavi vapiti glasom sve jačim, od kojega se Jelovica tresla:

— I u Isukrsta, sina Njegova jedinoga, Gospodina našega, koji bi začet po Duhu svetomu, porođen od Djevice Marije, mučen pod Poncijem Pilatom, propet umro, pokopan bi . . . .

Židov je skočio u kut pred tom provalom vjere. On ništa nije razumijevao. Osjećao se kao nečim zasut. Znao je samo, da je to jedna visina, koju on ne doseže i da se njegova misao pokazala ne samo lažnom nego i sićušnom. Stajao je u kutu i imao osjećaj kukavnosti. A Valentin držeći križ kleknu na sredini sobe i zavapi:

— Oprosti mi, oče Damjane. Oprosti mi! Nisam razumio put Tvoj, koji je put Crkve. Lavica je ona. I othranila je mlado svoje, koje posta lavić. I narodi čuše za nj i ustaše i razapeše mu mreže, da ga uhvate u jamu njihovu. Ali ga neće uhvatiti niti će ga odvesti kralju babilonskom, da mu se više ne čuje glas po gorama Judinim. Ne će propasti u zemlji bezvodnoj vinova loza, rodna i granata niti će ustoka osušiti rod njezin. Kneževska palica cvast će opet na tlu rodnom, jer narod će opet biti narod i Bog će mu biti Bog.

Židov, sad već potpuni brodolomac, kao da htjede da spasi poneku dasku od kukavne svoje splavi. On nasluti, u kojem će se smjeru sad stvar razviti, pa se usudi reći:

— Upozorujem Vas, da su seljaci do skrajnosti razdraženi, i da bi mogla pasti krv.

Valentin kao da ga tek tada vidje. Ustoboči se pred njim zaista kao lavić i kriknu: — Oni su moja djeca, i ja ih ne dam. Razumijete li? Ne dam ih! I ako ima da padne krv, post će moja krv. Crna ih je misao sakupila u jednoj konobi. Čujete li ih, kako plaču? To plaču moja djeca. Zovu jelovičkog Krista, da dođe, da im iskupi duše. A Krist treba žrtvu, da dođe do njih, jer put je Njegov put žrtve. Žrtva će ih osloboditi od zabluda i posvetiti im duše. Shvaćate li, da je smisao Jelovice u žrtvi i da sam ja tu radi žrtve?

Valentin je sve to govorio čvrsto držeći križ rukama, koje kao da su s njim srasle. I uvijek u zanosu, koji je sve više rastao i s očima, koje su samo jedno vidjele, okrenu se put vrata, da iziđe. Na vratima se odnekle našao Miko. On se ništa nije čudio. Stajao je u dubokoj pobožnosti i slušajući riječi Valentinove sve je više postajao sabran. On je znao, da će se ovako nešto dogoditi, jer se u Jelovici u sličnim zgodama uvijek ovako nešto događalo. I kad je Valentin s križem prošao preko sobe, on je pao na koljena i podigao svoje tvrde, ispucane ruke put Raspetoga. Židov, kojemu se svaki momenat ovog čudnog prizora zasjecao u svijest s takvom oštrinom, kao da mu ga neko urezuje nožem, nije mogao ni sad da se otme čudnovatoj slici: Te tvrde težačke ruke, podignute do tijela Hristova, spojile su se s njim u nekoj čudnoj cjelini kao nastavak tog tijela, koji Raspetog s križa povezuje sa zemljom i unosi ga u nju . . .

Valentin izađe iz sobe, siđe niz Jelovicu i ispade u noć. Duboka tama kasne jesenske noći obuhvati ga. Jelovički putovi teško su prohodni u takvo doba. Ali on ima samo jednu misao, koja ga drži svega i postaje mu sve jačom i sve jasnijom. On pođe s njom kao zagrljen. Kroz tamu i putove teško prohodne. I noseći križ uputi se Kuzminoj konobi . . .

LAV LOVIĆ:

SMRT VODNIKA TOLOVIĆA

Jutarnja maglica, koja je iza obilne kiše sakrivala dolinu sve do Dnjestra, polako se rasplinjavala, pa su se malo pomalo pojavljivali brežuljci, opustošena polja i sela: tamo od daleka Okna i Pohorilivka, bliže Bojančuk i Horošovka, a pod brijegom rastepena i na pô razrušena Dobra Noć. Malo kasnije pokazalo se i sunce, golemo i ružičasto, te je protkalo rumenim zlatom cio kraj.

»Zora rudi«, prošaputa Tolović i neka zarđala žica zatreperi u njegovim grudima. Zatreperi i pukne.

U daljini nastavljao se boj. Mukla tutnjava granata i pucketanje pušaka postajalo je sve žešće, dok se konačno ne sjedini u neprekidni šum, u potmulu grmljavinu, od koje se tresla zemlja.

Vodniku je Toloviću postajalo sve jasnije, da se glavna neprijateljska topnička paljba, upravo bubnjarska vatra, usredotočila na liniju od trigonometrijskog znaka 272 Čarni Potok do križa na raspuću 266 južno (Božje Oko—Božji Križ), dakle na postav, što ga je još uvijek držala njegova razbita pukovnija. Upravio je dalekozor, koji je pred šest dana skinuo s trupla paloga ruskog oficira, na taj kobni postav. Ali u dimu od granata nije mogao ništa razabrati. Niti na protivnikovoj strani nije zamijetio ništa osobito. Pojedinačnom napredovanju protivnika iz Balamutovke u duboku uvalu pred pukovnijskim postavom nije pridavao veće važnosti. Pa kako i bi? To, što su sitni likovi neprijateljskih vojnika pojedince preletavali povišena mjesta i gubili se u uvali, činjaše se tek poput neznatnog nekog pravilnog kapanja. No to nevidljivo skupljanje u uvali pred pukovnijom vršilo se neprekidno već tri dana. Neopazice, odmjereno, kap po kap. Tako se i vode skupljaju i rastu. A zatim prodru nasipe. Ipak je Tolović osjećao, da je sada početak konca i da se njegovoj pukovniji danas sprema svršetak.

Nalazio se u masivnoj betonskoj osmatračnici na koti 458 istočno od Dobre Noći, oko četiri stotine koraka iza prednjih uporišta, odakle je mogao sve da vidi. Zaklon je bio malen, osmerokut od dva metra širine. Imao je četiri prozorčića. Zapravo to nijesu bili prozorčići, već puškarnice za strojnu pušku, koje su se zatvarale čeličnim vrataščima. Zaklon je bio nizak. U njemu se jedva moglo uspravno sjedjeti. Tolović je sjedio uz prozorčić tik do telefona, koji bijaše ugrađen u zidu, i boreći se da ne usne promatrao je pozorno što se vani zbiva. U kutu mračnog zaklona, naslonjeni jedan na drugoga, spavahu sjedeći dva momka. Bili su još posve mladi, novaci, sedamnaestgodišnjaci. S njima pošao je sinoć Tolović prema majorovoj zapovijedi dalekim zaobilaznim putovima po mrkloj noći iz postava pukovnije na kotu. Od strahote posljednjih bojeva i od napora ovoga noćnog puta bili su sva trojica na smrt umorni i kao u nekoj vrućici, pa su momci, čim ih je Tolović smjestio u kut, zaspali kao klade. Spavati su široko rastvorenih ustiju, duboko, kao mrtvi. Tolović nije smio da spava. Zapalio je posljednju cigaretu, koja mu je preostala. Gadan, blatan i poderan, obrastao neurednom prosijedom bradom, podivljala lica, upaljenih

očiju, on nije bio sličan čovjeku, već progonjenoj zvjerci ili strašilu iz grozničava sna. Nije imao kape, pa mu se na čelu isticala debela, krvava kvrga, preko koje je pao čuperak prljave, znojne kose. Pao je putom, ozlijedio se o kamen i tom je zgodom izgubio kapu. No to su malenkosti. Malenkost je i to, što ga je već tri dana neprekidno bolio zub, oštro, duboko i podmuklo, da svisne. Težina, što je Toloviću lomila srce, bila je u neizbježivom slomu njegove pukovnije i u — onom pismu.

Izvršio je sve majorove naloge. Predao je zapečaćeno službeno pismo zapovjedniku husara na koti, uredio je stvar sa saperima, koji su imali paliti pripravljene lagume poslije uzmaka i pokupio je na zapovijed cijeli misni pribor, koji se nalazio u kapelici na koti: kalež, izrađen od topovske čahure, monstrancu, sastavljenu od slomljenih bajuneta, kadionicu od povezanih puščanih taneta, raspelo i drugo, pa se taj pozlaćeni misni pribor nalazio sada u telećaku jednoga od njegovih momaka, koji spavaše kao zaklan. Obavio je dakle sve što treba. Ostao je još da vidi, kako će saperi izvršiti svoj posao i da se odmori s momcima. Ostao je još da u miru odgovori na svakovo pismo, što ga je primio pred šest dana, upravo prije protunavale, a koje ga je ujelo kao guja.

Na prozorčić zaklona jasno se ocrtavao cijeli borbeni postav na koti: prednja uporišta, polje zapreka, glavni streljački jarak s utvrđenjima, zatim sto-metara-linija, groblje s kapelicom i spojni jarci, koji su nizbrdo vodili u šumu. Nigdje se nije vidjelo ni žive duše. Husari su, ugroženi s lijeva i s desna, još u zoru uzmakli u šumu na hiljadu-metara-liniju. Na koti su ostale samo rijetke njihove ophođe, koje su se katkada javljale pucnjavom, zatim saperska vidjelica u zaklonu ispod brijega i konačno Tolović sa svoja dva momka u betonskoj osmatračnici iza postava. Bilo je ugovoreno, da će on telefonom dati saperima znak, kada treba da pale.

Na koti je bio potpuni mir. Neprijatelj nije ovdje navaljivao, premda je bio veoma blizu. Kota 458 bila je neosvojiva tvrđava. Protivnik ju je namjeravao zaobići prodorom u dolini. I eto, taj se prodor približavao u neminovnom toku boja. Slomljene su redom satnije, bataljuni, pukovnije, brigade i divizije. Ušutkano je topništvo. Bubnjarskom vatrom bili su razrušeni i postavi u dolini. I on sam, Tolović, bio je slomljen. Do nedavna jak, žilav i silan kao hrast u polju, bio je sada na kraju svojih snaga, jadan i klonuo kao bor osušeni. Čekao je ono, što je moralo doći: svoj konac. Ali o tom bolje da se ne misli.

Pisaše svak Jankić iz Bistre, da je Tolovićevoj ženi Jalžici na njenu molbu dodijeljen od općine na rad neki zarobljeni Rus, po imenu Pavel, koji se za jesenskih i proljetnih radova pokazao veoma marljiv i vrijedan (posadio je čak Tolovićev brijeg Krč vinogradom), te je opet podigao njegov od početka rata nešto zanemareni posjed. U tome ne bi bilo ništa zlo, no stvar je u drugom. Nedavno počelo se selom šaputati o njegovoj Jalžici i o tom zarobljeniku. On kao da je u svemu htio da nadoknadi nenazočna gospodara, a to, čini se, i nije krivo ni Jalžici, ni djeci. Žive u najvećem skladu i ljubavi »na ruglo cijelom selu, a na podsmijeh narodu«. To mu je pisao svak, pa ga pozivao, da što prije dođe i »uredi ove okolnosti, koje mogu dovesti do najvećega zla«.

Eto, to je bilo ono, što je slomilo i Tolovićevu dušu. Na dopust nije mogao sada, a niti u dogledno vrijeme ni da pomišlja, pa će stvari poći same svojim tijekom. Ali kuda? Ne će li za kratko vrijeme biti sve prekasno? U njegovu grozničavom stanju pokazivali su se Toloviću ovi događaji u najcrnjim bojama. Zla je kob raskrilila svoja krila i nad njegovim domom. Kako i ne bi? On je bio odsutan već pune dvije godine. Jalžica je bila mlada, zdrava, lijepa žena. On je bio i star. Osvojio je Jalžicu možda samo svojim imutkom. Dakle netko treći nije isključen. A taj se već javio: Rus Pavel. Tko je bio on? Što on hoće?

Često je Tolović u svom vojevanju gledao Ruse okom u oko. Gledao ih je iz daleka kako se bore, brane i napadaju, iz bliza kako se predavaju i kako ih odvode zarobljene. Često ih je gledao i mrtve, svaljene u polju, u jarku, probitih prsiju, prostrijeljenih čela. Bili su mladi, jaki, krasni ljudi, koji su se zagonetno smiješili. Hoće li odoljeti Jalžica njihovu smiješku, njihovu mekanom govoru, njihovoj lakoumnoj nježnosti? Ne će li jedan od tih mladih plavokosih momaka preoteti njegovu ženu i djecu?

Tolović se smrknuo. Osjetio se unaprijed pobijeđenim. Da, on je bio star. On je bio i ružan i opor i mrk. On se nije nikada smiješio, ali je sigurno imao jače i bogatije srce od svih ovih mladih ljudi. Ali tko će to da cijeni? Zar žena, zar djeca? Njih mami lažni osmijeh, hinjeni pogled, pretvorna riječ. Ushićuju se lažljivcima, šire ruke i podaju im na grudi. Takove su žene. Prokleti zub!

Topnička se paljba u dolini prenesla u pozadinu. Protivničke su baterije počele progoniti vatrom naše bitnice, koje su se povlačile. S jezom opazi Tolović prvu neprijateljsku prugu strijelaca, koja se iz uvale oprezno prikučivala pukovnijskom postavu. Iza nje slijedila je druga, treća, četvrta. Vidio je slabi otpor pukovnije iz njenih urušenih jaraka. Čuo je tek po koji hitac, zamijetio tek po koji protivnikov pad. Razabrao je zatim sve snažniju protivnikovu pucnjavu, klepet njegovih mitraljeza, grmljavinu njegovih bomba. Kroz vatru i dim čuo je povike novih njegovih masa, što navirahu iz uvale poput bujice:

»Ura! Ura! Ura!«

Zasjaše već i bodovi, i Tolović osjeti, da je sve izgubljeno. Doista opazi za čas, da se razbite satnije povlače u neredu, obasute paklenom progonskom vatrom. U žurbi popeli su se neki likovi iz spojnih jaraka i uzmicali otvorenim poljem ne mareći za sijevanje i zvižduk taneta. Kako ih je malo preostalo! Od cijele bi se pukovnije mogla postrojiti tek slaba satnija. I sa suzama u očima ugleda taj stari i slomljeni vojnik u vijugavoj vododerini, koja je vodila prema Bojančuku, neku crnu motku. Dosjetio se, da je ta crna, kožom presvučena motka zavita pukovnijska zastara, oko koje su se sakupili posljednji ostaci pukovnije, da je sačuvaju, da je spase. Zašto? Nije li to bio njen konačni poraz, njena propast? Ili će ona opet da zavijori na suncu, radosna, krasna i časna zanavijek?

*

Drugi je neprijateljski val prodirao od Gromesti prema Bojančuku, pa se nastojao spojiti s prvim, sjevernim. S jadom u duši opazio je Tolović, da je protivnik napredovao slobodno, bez otpora, bez bitke, pa se stoga

mogao nesmetano uređivati i izravnavati kao na vježbalištu. Pobojao se podjedno, da neprijatelj, koji se tako naglo kretao, ne presiječe put ostatku njegove pukovnije, koja je nevidljiva u vododerini uzmicala također prema Bojančuku.

Između obih neprijateljskih navalnih grupa ugleda Tolović neke konjanike, koji su se pojavili iz šikare gizdavo se igrajući kopljima. Malo pomalo iznikne na čistini u pravilnim dvoredovima cijeli vod, eskadron, cijeli puk kozaka. Zaječi trublja i kozaci s uspravnim kopljima pređoše u trab. Dostigoše i pretekoše već pješake. Dojezdiše na otvoreno, slobodno polje i trublja zatrubi metalno i resko:

»Razvoj lijevo naprijed!«

Cijela se konjanička kolona okrene oko svog čela lijevo naprijed. Vodovi dođoše u jednaku visinu, raščlaniše se u ophođe i pojuriše galopom naprijed. Dalje kod Balamutovke ugleda Tolović u prozračnoj jasnoći vedroga ljetnog jutra nekoliko lakih topničkih baterija, koje su dojurile iza brijega i zauzimale položaj na otvorenom polju. Kolike li drskosti! Jasno je vidio kako konji dovlače topove, kako zaokreću, kako ih otkapčaju i vode u zaklon. Zatim je vidio topnike kako namještaju topove, nabijaju, kako vatra sijeva iz topovskih ždrijela i za nekoliko je trenutaka čuo snažnu tutnjavu:

»Bum-bum, bum-bum, bum-bum«.

Opazio je čak i topničkog oficira gdje sabljom upravlja vatrom.

No sada najednom Tolović protrnu i naćuli svoje uši. Strahovit je jad iskrivio njegovo lice. Tamo iz onih bezbrojnih redova pješaka, iz nepregledne gomile sitnih likova, koji su nosili puške na prevjes i napredovali pobjednički, čuo je pjesmu, silnu, zanosnu i visoku pjevanku iz tisuću grla, što se širila kao oluja.

»Pjevaju!« prošaputa on jadno i spomenu se onoga dana, kada je on, kada su njegovi pjevali napredujući u vatri. Bilo je to pred godinu i više, kada su iz mosnoga branika na Prutu navaljivali na neprijateljski postav. Pjevali su napredujući i padali. Pjevali su vojnici, podčasnici i časnici. Pjevale su trublje, puške i bodovi. Pobijedili su tada i slomili protivnika, jer pjesma je pobjeda. Provalili su s bodovima u neprijateljski zaklon, a oni su odbacili puške, podigli ruke na predaju i pali na koljena moleći milost. Nije ih tada dao posmicati, premda mu je stožerni narednik značajno namignuo. Poštedio im je život i zarobio ih. I eto mu sada: jedan od njih ugrabio mu ženu i djecu!

I u grozničavom bunilu svoga jada uvidje Tolović, da je sada doista sve izgubljeno, ako se ne dogodi kakvo čudo. Evo čuda. Čim je kozački puk s uperenim kopljima pojurio u galopu na progon pješaka, koji su u neredu uzmicali ravnicom, počeše se najednom konji propinjati, okretati, valjati. Začu se i pucanjava, snažna, oštra, brza; odjekne klepet strojne puške, jedne i druge. Cijela se kozačka pruga poremetila. Čak su i pješaci stali i legli; počeli se ukopavati. Topnici sakrili se za oklope. Topnički je oficir utaknuo svoju sablju i stao se ogledavati. Zapela je u grlu pjesma.

»Što je to?« pitao se zabezeknuti vodnik i osjeti kako mu se od neslućene radosti nadima srce. Dršćući uperio je svoj dalekozor onamo, odakle

je čuo pucnjavu. I na koti 250 sjeverno od Dobre Noći ugleda poznate mu likove kako napreduju, kako vodimice otvaraju vatru, zaposjedaju cijeli hrbat. Ore se zapovijedi, blješću gole sablje na suncu, koje se uspinje. Pod snažnom paljbom ovih sićušnih likova lomi se kozački puk. Sjahuju kozaci, odbacuju koplja, laćaju se karabinaka, traže postav, odvode u uvalu uplašene konje i padaju u groznom metežu jedan preko drugoga i oni i konji. Lijevo im krilo nagnulo u bijeg i gazi vlastite pješake. I široki snop taneta iz strojne puške pade upravo na njih.

Sa suznim se ganućem dosjeti vodnik Tolović, da ovaj nenadani otpor nije nitko drugi izvršio već njegova pukovnija, njegov bataljun. Odakle, kako? Sumnja je bila nemoguća. Njegov je major, kako je rekao, skupio u selu pukovnijske kuhare, vozare i konjušare, pa je s njima spremio posljednji otpor, da spasi stožer pukovnije. Što ne bi dao Tolović, da bude s njima? Što ne bi dao, da se može odužiti za sva svoja stradanja, za sav svoj jad? Što ne bi dao, da može ležati vješto zakrinkan na hrptu onoga brijega i gađati točno, mirno i sigurno na one, koji su mu oteli njegovo najdraže: njegovu vojničku čast, njegovu ženu, njegovu djecu?

Ali pjesma se javlja iz daleka, širi se, prodire naprijed. Ona je kao val, kao plamen. Stišava se, gasne, da bolje bukne. Začas zagrme baterije i granate se zariju u kotu 250. Zatim prospu ondje šrapneli svoje olovo. Kozaci se sabiru, pužu naprijed u nekošenoj travi. Otvaraju potajnu, silnu vatru. Jure i rijetke vrste pješaka. Napreduju pojedince, trkom. Padaju i sjedinjuju se s kozacima. Strahovita se paljba otvara na kotu 250. Neprijateljsko desno krilo obuhvaća s boka. Grme neumorno baterije; sipaju gromove. Blistaju bodovi. Opet se ori pjesma.

»Ura! Ura!«

Tolović odvrnu svoje oči. Znao je, da je sada svršetak. Hladni dah, ledena neka jeza, od koje je zacvokotao zubima, prođe mu tijelom. Dršćući od jada položio je glavu na betonski zid i obim je dlanovima stisnuo desnu čeljust, u kojoj ga do ludila žario zub.

Zašto to sve? Kakav bijaše smisao cijelog tog bezumlja? Zašto se on borio i patio već pune dvije godine? Zašto su se borili i drugi? Zašto su pred njegovim očima pali toliki časnici, podčasnici i domobrani, pa je gledao kako im se životi gube u hladnoj ukočenosti? Zašto ih je mlade pokapao u tužne i zaboravljene vojničke grobove nasred polja, u šikari, u šumi? Da, oni su izvršili svoju vojničku dužnost i prolili krv za neki viši, neznani cilj. A oni drugi? Nije li on na rođene oči gledao druge kako se predaju neprjatelju samo da spase goli život? Nije li ovih kobnih dana vidio cijele vodove, satnije, gotovo cijele bataljune gdje dočekuju protivnika i ne opalivši puške?

Vodniku se Toloviću smučilo. Pljunu gorko i krvavo iz prevrnute utrobe, koja mu se poremetila posljednjih dana. Ipak nije izgubio nit svojih misli.

Gdje je pravo, gdje smisao; gdje je istina? Zar u junačkoj smrti ovih, ili u kukavnom životu onih? Hoće li budućnost potvrditi ove ili one druge? Što se njega ticalo, bilo je ovo pitanje već davno riješeno u njegovom zdravom poimanju života, koje je ostalo u skladu s čitavim njegovim bićem i sa

svom puninom životnih činjenica. On, vodnik Tolović, bio je vojnik, čovjek borbe, djelovanja, volje. Nije se nikako mogao pomiriti s mišlju, da je on samo nijemi promatrač u velikoj borbi života, nemoćni atom u svjetskom zbivanju. No kada je zašao u veliko borilište, zar je trebalo da propadne sve, pa i ono, što je najviše ljubio? Zar je bila potrebna i njegova smrt? Zar se i na njegovu udesu trebalo očitovati stvaralačko određenje čovjeka u historiji i u svijetu?

To su bila pitanja, od kojih je vodnika Tolovića zaboljela i glava, pa on ponovno prezirno pljunu. Takva mudrovanja on je uvijek prezirao, pa je filozofe kod satnije častio kako treba — batinom. Vojnik ne treba da misli; tko će uostalom odgonenuti veliku zagonetku života? Evo: gdje nema smrti, nema ni uskrsnuća.

Vani, u glavnom spojnom jarku, čuli se mnogi užurbani koraci, zveka oružja, uzbuđeni povici. To su se husarske ophođe hitro povlačile s kote. Za kratko vrijeme čuo se u telefonu doziv. Tolović je uzeo slušalicu i javio se.

»Nisi li zaspao, vodniče?« upita glas saperskog desetnika iz slušalice.

»Nisam, zemljače!« odvrati on. »Odviše dolje buče.«

»Da, da. Husarima je to dodijalo, pa su odmaglili.«

»Vidio sam. Ni na konjima ne bi bili brži.«

U slušalici se začuje porugljivi smijeh. Zatim glas nastavi:

»Na koti nema sada ni žive duše. Da palimo, vodniče?«

»Pričekajmo, dok se oni gore ne pokažu!«

»Što ćeš s njima?«

»Ništa. Htio bih samo da ih — pozdravim.«

»Sav si vražji, vodniče! No čuvaj se, da se ne namjeriš na gorega od sebe!«

»Nemaj brige, zemljače! Čekaj mirno i ne pali, dok ti ne javim!«

»Dobro! Do vidova na Karpatima!«

Tolović je mirno objesio slušalicu na zid, izvadio iz vojničke lisnice čisti list papira i pazeći na brijeg napisao teškom mukom pismo ženi. Pozdravio je najprije nju i djecu i zaželio im svako dobro »od Gospodina Boga i od srca svoga«. Potužio se zatim, da već pune dvije godine nije vidio njihova mila lica, a čini se i ne će tako skoro, jer su sve stvari pošle naopako. No »da su mu krila sokolova, smjesta bi k njima odletio i sve bi ih redom izljubio«. Zatim je prešao na sam predmet i naveo, da sluša s bolom i sa stidom u svom jadnom životu, da se selom koješta šapuće o njoj i o nekom njenu sluzi Rusu. On dakako ne mari za bablja naklapanja, jer se pouzdaje u njenu vjernost i jer poznaje ljudsku zlobu i zavist. No ne treba dati ni povoda ovakvu šaputanju, već ravno i bez okolišanja ići k svom cilju: da postavi na noge njihove mališane i da ih odgoji u dobrom nauku, primjeru i duhu otaca »sebi na ponos, selu za ugled, a narodu za korist«, dok je sve ostalo magla i dim. Dalje je slijedila opomena. On će se bilo kada iz krvave vojne vratiti, pa ne bude li štogod u redu s njom ili s djecom, sudit će nesmiljeno onom, koji je kriv. Zaželjevši svima zdravlje, završio je pismo svojim punim potpisom, koji zvučaše kao strahovita prijetnja: Blaž Tolović, vodnik i velestrijelac.

*

Crni, kudravi pas pokaže se na nasipu sto-metara-linije. Provuče se hitro kroz jarak, prođe njušeći poljem i približi se neodlučno betonskoj osmatračnici. Tu mu postade nešto sumnjivo, pa se naglo zaustavi zadržavši uvis lijevu šapu. Već htjede da zalaje, kad li iz glavnoga spojnog jarka iskoči drugi isto takav pas, koji se zaleti prema njemu. Psi se onjušiše, zamahnuše radosno repovima i zatim na daleki neki zvižduk odjuriše natrag prema uporištima.

»Dolaze!« pomisli sa svečanim uzbuđenjem Tolović. Za bojeva u Karpatima i na Prutu često se sukobio s kozačkim ophođama s takvim psima. Zaista se na prednjem uporištu pokazaše dvije crne šubare. Za kratko se vrijeme uzveraše dvije stasite pojave kozaka na nasip glavnog streljačkog jarka. Pođoše polagano i oprezno sa spremnim puškama duž nasipa, pređoše ga i uputiše se odlučno k sto-metara-liniji. Pred njima su trčkarali psi. Kozaci pretraže sto-metara-liniju, pogledaju kapelicu, nešto se dogovoriše i jedan od njih zazviždа snažno tri puta u zviždaljku. Sedam, osam kazaka pojavi se na polju pred glavnim postavom. Stadoše smijući se razgledati zauzete položaje. Na uporištima pomoliše se i pješaci. Najprije u manjim odjeljcima, potom u koloni. Na koti se raziđoše pregledavajući radoznalo napušteni postav neprijatelja.

»Pogledajte, kako se grade postavi!« prošapće s rugom Tolović. »Možda će vam to trebati na drugom svijetu«.

Uzeo je telefon u ruku.

Na polju pred postavom, upravo u središtu pripravljenih laguma, skupili se neprijateljski časnici. Razmotali su vojničke karte. Dolazili su novi, pa su se veselo pozdravljali. Neki debeljko, sigurno njihov zapovjednik, izdavao je zapovijedi, pokazivao pravce. Važno se uzmahao rukama, dok su ostali pažljivo slušali.

Toloviću zatrepta srce i on otipka telefonski doziv. Pomisli s ushitom promatrajući debeljka:

»Tko je on? Njihov major? Pukovnik? General?«

Zatim šanu opajajući se samom mišlju:

»Možda je on — sam Brusilov?«

»Što je, vodniče?« javi se glas u telefonu.

Tolović odgovori svečano:

»Pazi sada i otvori dobro svoja blatna saperska ušesa!«

»No, da čujem!«

Tolović zatvori čelični prozorčić i ostavši u potpunom mraku zatuli u telefon:

»Pali!«

I uskomeša se zemlja. Plamen suknu sa svih strana. Crni se dim vinu nebu pod oblake. Pa dok je još mrak od gustog, neprozirnog dima i od lavina zemljanih gruda, što se slijevahu s nebesa, obavijao osmatračnicu, koja se uzbibala i nakrivila kao lađa kada tone, Tolović otvori prozorčić, ispruži glavu, napne vratne žile i zaurla đavolskim bijesom da se sve orilo:

»Zdravstvuj, batjuška! Zdravstvuj! Zdravstvuj!«

Sada je istom opazio, da su se njegovi momci probudili.

»Ha«, povika »što ste zinuli kao somovi? Na sebe!«

Zaprepašteni novaci nespretno zakopčaše pripasno remenje i prihvatiše puške. Tolović otvori prolaz, pa se momci za njim provukoše iz osmatračnice. Skočiše za Tolovićem u razvaljeni spojni jarak, gdje ih on svrsta:

»Jeste li vidjeli? Tako se ratuje! Imat ćete što pričati svojoj unučadi. Sada ponovite zapovijedi, koje sam vam dao!«

Stariji momak stane u pozor i progovori tresući se:

»Misni pribor, što ga nosim u telećaku, predat ću gospodinu majoru, koga ću naći u mjestu Toutry«.

»Dobro je. Zapamti: Toutry, Toutry! Dvanaest kilometara odavle zapadno. A ti?

Drugi momak povika:

»Predat ću gospodinu majoru potvrdu za preuzeto službeno pismo«.

»Gdje ti je?«

»Tu u lijevom gornjem džepu«.

»Osim toga predat ćeš na bojnoj pošti ovo moje pismo«.

»Na zapovijed!«

I Tolović preda momku svoje pismo, što ga je bio napisao svojoj ženi Jalžici u Bistru.

»Tako«, promrsi od zadovoljstva »sada pođite! Držite se što više šume i da ste mi brži od vjetra!«

»A vi, vodniče?« upitaše momci.

»Ne brinite se za mene! Treba da još nešto izvidim. Za čas sam za vama. No ako vas dostignem, teško si ga vama!«

I povika zapovijedajući:

»Odstup! Trkom!«

Momci poletješe nizbrdo i gledajući njihove likove, koji su se gubili za naslagama razbacane zemlje, sjeti se Tolović svojih sinova. No oni su bili još maleni. Sada je ostao sam, ali nije imao vremena da gubi. Pregledao je brzo svoju manliharicu i turnuo u cijev šesti, zabranjeni naboj. Ispio je ostatak ruma u čuturi, koju je zatim odbacio. Popeo se na nasip i udahnuo je duboko. Veličanstveni mir zavladao je nad brijegom, nad dolinom, nad cijelim sunčanim krajem. Neko nepoznato, svijetlo, visoko čuvstvo prože Tolovićeve grudi. Osjeti toplinu, blaženstvo, svečanu neku radost. Osjeti iznenada, da ga je prestao boljeti zub.

I pred njegovim se očima pokazaše razvaline brijega, ostaci kote 458, ruševine tvrđave, koju je znojem i krvlju ponajboljih svojih momaka podigla njegova pukovnija. Cijeli taj podzemni labirint rovova bijaše sada ispreturen, razvaljen i urušen. Od silnih utvrđenja ostala je gomila razbacane zemlje, ispretrganog drvlja, razbitih betonskih ploča, svinutih gvozdenih šinja i zapletenih žica, nad kojom je kao nad garištem lebdio gusti, crni dim. Podalje razabirale se ruševine kapelice. Kao nekim čudom ostao je zvonik gotovo cijel, no nakrivljen i napuknut, tek što se ne sruši. Nadahnut novim zanosom poče se Tolović uspinjati na to garište. Pun odbačenog grumenja zemlje bijaše tu brijeg sličan netom uzoranom polju. I uspinjući se na taj brijeg prema suncu, sa spremnom puškom poput oprezna lovca, sjeti se Tolović svoga brijega, Krča, što ga je uzorao ljeti pred rat, htijući ondje zasaditi vinograd. Upravo je svršio posao i odnekale našla su se kraj njega oba njegova mališana, oba sina. On je otro znoj s čela i htio je

da ih podigne u naručaj. I s vrha brijega, obasjana suncem kao vita jela, dozivala ih ona, Jalžica. Krila je nešto u pregači za onog, koji prvi k njoj stigne.

Poletjela su tada sva trojica natječući se preko oranja. Spoticali su se o brazde i padali s obijesnim smijehom na vlažnu, mirisnu zemlju. On je namjerno zaostajao i puštao mališane da ga preteknu. I dobili su od majke prekrasnu rumenu jabuku. Dobili su i poljubac od nje. Čak je i njemu, Toloviću, u tom sretnom času svog životnog poimanja dala cjelov srdačan i vruć. Možda ga ona ipak nije uzela samo radi njegova imutka. O, kako bi divno bilo na svijetu, kada bi...

I eto; cijeli taj brijeg bačen je sada u lagum silom nekoliko tona ekrazita. Sve se raspršilo, razvalilo, urušilo. Nije ostao ni kamen na kamenu, ni grumen na grumenu.

Pošao je posrćući dalje, prema vrhuncu. Kao u nekoj omaglici gazio je po smrvljenom betonu, po skrhanom oružju, po iznakaženim tjelesima ljudskim. Bez čuđenja, bez boli, bez užasa. Kao da ne vidi ništa, kao da ne osjeća ništa.

Tada se najednom prene i lecnu. Pred njim, na deset koraka, iskrsne jedan ruski vojnik s puškom. Nekim čudom ostao je živ, izvukao se i htio da se spasi. Naletio je ludo, baš na Tolovića. Stao je i kao prikovan na mjestu zablenuo se u njegovu strašnu pojavu. Nikad još nije vidio neprijatelja ovako blizu, okom u oko. Zagledao se s užasom u njegovo divlje, izobličeno lice, u njegov oštar, grozničavi pogled, u njegov snažni, koščati lik. Opazio je s jezom njegovu spremnu pušku, velestreljački znak, zlatnu kolajnu, koja je bljesnula na visokom suncu. Ispade mu puška iz ruku, a Tolovićevim licem prođe preziran, gadljiv osmijeh. Naglim pokretom prinese pušku k oku, prihvati kažiprstom otponac, no tada najednom zadrhta i stade.

Zazvonjelo je. Zazvonjelo je maleno zvono na zvoniku kapelice. Možda ga je pokrenulo zalutalo tane. Možda se raspucani tornjić počeo da ruši. Svejedno. Zazvonjelo je:

»Tim-tam, tim-tam, tim, tam, tam«.

I nešta se pokrene u duši staroga vodnika. Promotrio je točnije svog protivnika. Bio je jadan, poderan i blatan; bio je ispaćen, klonuo i tužan kao i on sam. Bio je i star kao i on. Ovdje se zanosio možda svijetlim lažima, ili su ga tjerali kozaci da se bori, da trpi, da ubija. A u njegovu selu? Možda je i njegovu ženu i djecu preoteo jedan od naših kukavaca, koji se predaše.

Tolovićevim se licem osuo prijazan, nježan, uzvišen osmijeh i on spusti svoju pušku.

No oni, koji pjevaju, idu bez obzira naprijed. Idu preko garišta, preko grobova, preko mrtvaca. Idu, pjevaju i pale. To je rat. Tada puče puška u blizini, iza nasipa. Puče puška, sijevnu točno gađano tane, zveknu zlatna kolajna. I gle, Tolović kleknu sasvim nepropisno: na oba koljena. Ispade mu puška! Zatim se prekrsti, polagano, razgovijetno, dostojanstveno, širokim pokretima desnice:

»U ime Oca i Sina i Duha Svetoga! Amen!«

I pade kao dub ošinut gromom.

ISO CEPELIĆ:

JUNAK IZ LIKE

Presjekao ja đakovački pitomi i plodni ravnjak i uz korito bistrog potoka Breznice, kroz njegovo pobrežje, između valovitih pristranaka Dilj-gore i Krndije, stigao na putu u slavonsko selo Đakovačku Breznicu. Nije to više samo obično selo, to je danas kupalište, sumporno kupalište. Stari mi je Zarija pripovijedao, da su nekoć, dok ih još nijesu raščeprkali, dok je hrvatski mecenat biskup Strossmayer, čije je zaonda bilo, branio »uređivanje« kupališta, kako bi se i siromašni njegov narod mogao liječiti, ti izvori bili topli, vrući. Metao on nogu u toplu vodu. Danas se voda grije. Nijesam zaboravio, da sam se pred koju godinu, ugledavši u predsoblju kupatila samo jednu jedinu štaku, što ju je sretni bolesnik ostavio u znak zahvalnosti na svojem ozdravljenju, u dokaz toga svog ozdravljenja, začudio i da se do danas nijesam prestao čuditi odgovoru na ovo svoje čuđenje. Glasio odgovor, da oni godimice skupe i puno takvih štaka i da njima — griju kazan!

Stigao ja u selo Brezicu, pa sjedim na brdašcu u ljetnikovcu svoga tetkića Dragoša i čekam kola, jer ću ja još danas u lov. Gledam preko potoka i sela i doli, pasem oči na brdima, na njihovu zelenilu i mislim na vremena, kad jeovaj narod Turcima čuloš plaćao, kolike je gospodare promijenio i pod njima stenjao, kad je barun Trenk ovuda svoje pandure na svoj način snubio i novačio, kad su u ovim šumama zavijali kurjaci, a hajducima kabanica bila kuća, čudna kuća bez sljemena. Gledam ja i slušam, vidim i čujem, da u selu zvone u sva zvona, a podne prošlo, Gospinu pozdravu nije vrijeme došlo. Što je i u koliko zvona zvone? U sva zvona: ravno u dva. Nemaju Brezničani crkve. Usred sela, s obje strane ceste, podigli, jedan drugom sučelice, dva hrastova zvonika i u svaki digli po jedno, ne baš veliko, zvono. Jedno je blagoslovio katolički, a drugo osvetio pravoslavni svećenik. Vidim i čujem, da zvone u oba zvona. Je li na vatru, je l' nesreća, zajednička velika nesreća toj slozi kriva? Nije. Ne zvone ustran. Dakle? Ma eno, tamo podalje penje se na zeleni brežuljak križonoša. Nose mrtvaca. Dva su zvona, ali jedan Bog.

Nije potrajalo ni dugo ni kratko, kad eto već i mojih kola, eto meni šumara, eto prijatelja Drage Sulimanovića na svoja dva čila žerava, kao dvije krilate vile, iz Levanjske Varoši. Pozdravismo se, ispitasmo, posjedasmo u kola, pa hajd. Hvatamo se brda između krupne hrastove šume Ječmeništa i sitne šume Vuke, koja tamo pod selom Paučjem ispod Krndije sakriva izvor vijugave rijeke Vuke, tog 157 km. dugačkog zborišta vodenog, kojeg žile sežu kroz prpor do samog Osijeka i njegovim bunarima vodu davaju. Desno postrance ostavimo u brdu Paučje i u šumi Vuki stanište lještarki, pa se spustimo u Milince, da se opet popnemo u Čenkovo.

Gledam ja ta brda sela i njihovo stanje, gledam kuće, njive, motrim ljude, brojim na njivama malobrojne krstove, a u grobljima mnogobrojne nove žute grobove. Livade zamuljene. Zemlja mršava, žuta i bijela ilovača, pa strma. Ako je nagnoji, sapere mu i otplavi kiša, pljusak, sav

gnoj u potoke. Slaba hrana, slaba snaga, pa i pamet. Narod mlohav, slabunjav, kunjav, sknjecav i kašljucav. Žuta lica, kao da je od voska. Gladan i tašt, da bi ga na iglu natakao. Ne struji, ne vrije, ne ključa u njemu vedri smisao života. I u živom oku u glavi čita mu se mrtvilo duše i tijela. Ne pozna on vesele pjesme od radosti života, već po urodu šljive, po alkoholu u alkoholu. Ako šljiva ne urodi, ne treba ga učiti trezvenosti. Dobro je, ako je žita do Božića. Otkuda dati državi, općini? Kad je njima tako, kako im je marvi, koja treba da kuću brani! Osovine drvene, putovi rđavi. Ako ih naprave, dođe i otme im ih voda za svoje korito. Do Đakova im je oko 30 km. Poslije kiša preko ljeta hrana su im gljive iz vlasteoskih šuma: lisičarka, varganji, rujnice, kladarice i zec-gljiva. Kako koja prispije. Pa ako je već kojoj snaši ili djevojci i dukat pod grlom, i toj bi se moglo zapjevati, podnijela bi pjesmu: »Teško tome, ko pameti nema! — A đerdanu na kaljavu vratu!« Plotovi im, a u šumi su, nikakvi ili razvaljeni. Uštede kapiju, vrata, nogostup! Nema otvaranja ni zatvaranja! Kuće su im većinom podrtine. Bolja je tek pokoja, gdje se domaćin i čeljad ne odmaraju zimi i ljeti preko mjere, već počešće i u znoju obraz umivaju. A koliki se mladi pa zdravi danomice u gradovima na račun ovakva tuđeg znoja odmaraju preko svake mjere u svakidašnjoj besposlici i u izobilju žitka i užitka! Kod kojih leventâ bogatstvo pokriva horjatstvo! Ta es sela ne pune. U njima se doista od rođenja, od začeća umire. Avet sušice brzo prekida tanku žicu od života i buni njihova groblja. Vjeruje taj svijet u Boga, ali i u vukodlaka. Ne vadi iz grla ptica, ali crva iz pušljiva zuba. Liječi se zmijskom i zmajskom mašću, privija kravsku balegu na prijesnu ranu. Dokle, zaboga, ovako? Do pustoši? Kad će odjako biti drugačije, nego dojako? Ovako tek ovaj narod zacijelo ne će dugo slaviti Boga, nikad i nikako moći stati i stajati na braniku nikoga i ničega!

Zamislio se ja duboko, zamislio u mnoge velike misli, zamislio jadnu i tužnu sliku i sudbinu ovog zapuštenog, zaboravljenog dijela svoga naroda.

Zaboravljenog, zanemarenog, jer ga se sjete tek, koji moraju, kad od njeg štogod trebaju, kad traže, kupe, ubiru, utjeruju daće i svoje plaće. Kad takvi osvanu i zaredaju od kuće do kuće u pratnji općinskog redara, uozbiljenog, jer svijesnog, da je u njemu oličena i utjelovljena silina zakona i vlasti, i u pratnji Cigana, revnih izvršilaca njihovih naređenja, da je naći, čega ovdje, na žalost sviju nas, nema . . .

I onda, kad ga, od izbora do izbora, u ovom njegovu tjeskotnom sirotinjskom budžaku pohodi u kočiji, kad se, otmjen spolja, pojavi iznebuha kakav samozvanac, politik svačigovac s vrućom, nepatvorenom žudnjom, da se, na jeziku neustrašivi borac i prekaljeni državotvorac, kao nedužna živa žrtva žrtvuje, uvijek zborom, nikad tvorom, za ljubljeni gladni narod, jer se, strančarski previjanac, navadio na poslanički siti stolac kao pipac vrabac u bobac. Namiguje on i na ministarski, za njeg, za njegovo, pred njim, ali ne i pred Bogom i ljudima, čisto srce i veliko lično privredno pregnuće, mekši i sitiji stolac. Zato se on ovdje, mašući svojim gojnim rukama, pred ovim nepovjerljivih i sumnjičavim, ali za njeg bezazlenim, narodom, on, njegov uobraženi prvoborac, teško izmori, pjenom zabalavi i znojem zavonja iz svog pretilog tijela, tanko grlo podere i promukne, ko-

liko se, bezočni ulažica, naduven, neshvaćen, nepoiman, kao na vašaru, podmuklo ulaguje i prijeti, bestidno nameće i nudi ovom ravnodušnom narodu. Nudi se jeftino, jeftino, jer i samo za nekoliko metiljavih, snjetljivih, natrulih, nagnjilih glasova, jer se on, račundžija, razumije u izbornu računicu, u izborne potege i pretege, kao da ih je napravio, prožet ljubavlju za svoje što ljepše, ugodnije i udobnije življenje, izvorno, iz čisto svojih osobnih nagonskih pobuda, za svoje usebičene, nad one narodne nesebične izvišene, potrebe!

Ili, kad izađe sudska komisija na paranje, na paranje tužnog i žalosnog, koji nije umro svojom smrću, ali odnio starozavjetnu želju za osvetom sa sobom na onaj svijet.

Kad će ovamo, u ovaj kut, kao da je za Božjim leđima, u ovaj beznadni bezdan propasti i očaja, zaviriti tračak svijetla s velikog luča prosvjete, donijeti napretka, blagostanja i zdravlja? Sve s našom pameću iz njihovih žuljeva! Kad će ovdje djelovati pravi narodni učitelj? Ne samo čestit i vrijedan, kakvih je bilo i bivalo, koji ne mogoše dobiti petgodišnje povišice, kvinkvenija, ako i dok nijesu razdijelili besplatno narodu barem 1000 oplemenjenih voćaka iz školskog vrta, koji nijesu promicani i premještani po strančarstvu, kao tobožnji, jer lažni, zatočnici i pobornici idejâ iako bi idejama bilo lakše bez njih, licemjeraca, kad ideje ne bi služile njima, da pokriju njihovu duševnu golotinju i sirotinju, već još bolji! Učitelj, koji je to postao i ostao po pozivu i porivu srca svoga, odan i predan svome zvanju, koji je usto po srcu i misli bivstveni dio naroda svoga! Kad nabavljamo krave i bikove u rasplodne svrhe, kad cijepimo svinje simultano, kad osvježujemo krv divljači, kad . . ., zar da dočekamo na svoju žalost i sramotu, da jednoć strani ljudi u stranom jeziku, živi i zdravi, krepki i rumeni, sa svojom narodnom školom na kat, spominju, da se diče i ponose, da je tu prije njih, u nedavna vremena, živio i nije mogao živjeti naš narod? Potomstvo će nas proklinjati, stidjet će se nas, svojih predaka! Stid nas bilo Boga i svijeta!

Nad selom su kružili i pištali škanjci.

*

Iz Čenkova zagrebu naši obuveni konji potrupačke i kupe kilometre preko Tomaševe Kose, hvataju se blatnoga potoka Londže, pa preko njeg uljegnu u selo Zdenkovac, iz Đakovštine u požeški kraj, do naših lijepih znanaca, do Graovaca, do gazda-Steve, u čijem ćemo čestitom domu večerati i konačiti, pa sutra, čim zapraši zora od istoka, u lov poraniti. Dočekao nas on, dočekala cijela njegova valjana družina, u prvi sumrak, kao svoje, ko mili rod, radosna srca, bistra pogleda i vedra lica. Svi su zdravo i veselo. Nadmeću se, otimaju, da nam što bolje, što više ugode. Nijesu oni sakrivali svoga poštenja. Dobili mi za večeru i rakâ a za puna mjeseca, kad su najbolji. I plavih šljiva madžarki, još mášak, pepéljak na njima. I konje nam namirili.

Starije je sinove gazda Stevo poženio, a sad mu je već i najmlađi i najljepši njegov Petar, dorastao i do konja i do bojna koplja, pa mu kuća, i ako mu družina nije bijesna, postala tijesna. Zato je gazda Stevo do stare kuće sazidao novu, još veću zidanicu, od tri prostrane sobe. Sva je kuća od

pečene cigle. Da je tako, vidjeti je, jer je izvana još nije dospio omazati. Nijesu njegove tarabe od okoraka, već od dasaka piljenica. Nijesu u toj kući samo sobe prostrane već i vrata. Propisna su to vrata, pravilne visine seljačkog doma, pa ipak je gazda Stevo za glavu viši od njih, pa se, prolazeći kroz njih, mora sagibati. Ma da je on već starac, nije pognut, već ravan kao jela, plećat i okošt. Kroz razdrljenu košulju vide mu se, suncem opaljena, kao crni katran pocrnjela, prsa do lažičice. Plave brčine, kao dva omela, raščešljao na strane, a plava mu podulja kosa pala niz sljepočice. Široka je čela i lica, jakih jabučica, a sve je to, pa i vrat, puno bora, tragova, svjedoka njegovih godina i u njima prohujale ljute, ustrajne i žilave borbe s krutim životom. Borbe borca snagom svojih mišica. Ima tu puteljaka, što ih je znoj s čela napravio zbog kruha svagdanjeg, zbog skrbi za njegove stare dane i za njegov porod od srca. Nije on glavinjao po svijetu, protrčao kroz život. Premda nema dva prednja gornja zuba, govori razgovijetnim muškim glasom. Bistar je, rasudljiv i iskusan. Hvale sluša, ali ne traži.

Rodom i zavičajem je gazda Stevo iz kršne Like, baš iz sela Vrepca, što ga sagradi beg Vrebo, a ipak američki državljanin. Bio je ondje 15 i pô godina. Od toga 7 i pô bez žene. Kad se Veliki rat svršio, vratio se on sa ženom i sinovima, petoricom, jedan drugom do uha, i sa svojom uštеđevinom u domovinu i svoj zavičaj. Tu je čuo, da su se neki njegovi zemljaci »Amerikanci« naselili u bogatoj Slavoniji, na posjedu Turkovićâ, u novom selu Zdenkovcu, pa se i on poveo po njihovu primjeru. I on je dokazom, da je Lika sav svijet naselila, a sebe nije raselila. Ne kao selo Milinci . . . Ženi gazda Stevo i sinove još iz vrletne Like. Nije prekinuo ni rodbinskih ni prijateljskih veza s njome, već ih mladi i pomlađuju. I za svog Petra snubi odanle djevojku.

Nijesu se ispunile, nijesu stekle nepriličnе riječi Mustajbega Like za njegovih dana, ni do dana današnjega, pa i ne će ni do Sudnjeg dana, kad je, poslije hitrog lova u Vučjak-planini zarad Alagine stare majke i lijepe mu sestre Hanke, a od straha otočkoga bana, kleo Ličanina na Udbini, njihovoj postojbini:

»Davor, Liko, vatrom izgorila!
Posli vatre kuga te morila,
Posli kuge Nimac naselio,
Kad u tebi muške glave nema!«

*

Po večeri, a za izbivanja gazda-Steve iz sobe, opazim šumaru:

»To su ručetine!« — misleći gazda-Stevine, kvrgave i žuljave.

»Ma jak je on, mogao bi lađe vući. Još uvijek je zavidne snage, ali ni sjena od onoga, što je nekad bio, što je bio prije rvanja s medvjedom.«

Sad je prijatelj Drago probudio moju radoznalost, sad bih ja odmah da znam, gdje je to, kako i kada bilo, ali šumar ne će da kaže. Veli:

»Strpi se! Poslije večere, iza nekoliko čašica vina, natentat ćemo gazda-Stevu, da nam on to sâm ispriča. Bit će vjernije i zornije. A zna on pričati živo. Slobodan je on čovjek i govori slobodno.«

I imao Drago pravo. Isprva se doduše gazda Stevo, sjedeći s nama za stolom, nećkao i branio:

»Manite, gospodo! Vi, gospodine« — obrati se on k meni — »jamačno mislite, da je mene u Velebitu napao medvjed! To je bilo tu. Eno, u onoj mojoj drugoj kući. U sobi, koja je služila kao gostionica.«

Kad mu ne dadoh mira, a i drugi vole govoriti o sebi, pa zašto ne bi i on, posegne on izdaljeg:

»Znate gospodine, bilo je to, po prilici, 1925. god. Prije dvanaest godina. Držao ja onda još gostionicu. Djece puno, škrte zemlje malo, samo 12 jutara, pa sam i tako, iz pića, sastavio koji dinar. Danas je drugačije. Đuro mi je kovač, a mi drugi gonimo šumu u bregove.«

»Kako vi to gonite šumu u bregove?« — utečem se u čudu gazda-Stevi u riječ.

»Siječemo je, rušimo, idemo u hvatove i izvozimo klade, krčimo. Neka šuma raste tamo po vrhovima, a tu niže neka raste pšenica bjelica! Dakle, bilo to jedne nedjelje, sjedim ja poslije podne u svojoj gostionici s lugarom Šobačićem i s nekim škribanom, tu od firme. Sjedimo mi i razgovaramo se, kad upadoše u sobu dva gospodina. Rekao bih, da su gospoda, tako su se crno odjeli, ali i oni su crni, pa ne znam, jesu li gospoda Rumunji ili pravi Cigani. Pitaju oni za konak, a ja onako i da bi i da ne bi moglo biti. Kad ne znam tko su, ni što su! Tako ovamo-onamo, pa ja saznam, da su oni medvjedari, njih tri Ciganina, dvije Ciganke i medvjed i da je za njih dobar konak makar na dubrištu. Kad je tako, pristanem, da prenoćaju kod mene. Otišli oni i doveli na brnjici u gubici golemog medvjeda, a za njima došlo pola sela kao na čudo. Gledamo mi tu grdosiju, govorimo o njegovoj snazi, pa riječ po riječ i ja se okladim s Ciganima za 15 litara vina, da ću ja u rvanju baciti medvjeda.«

»Kako biste to, gazda-Stevo?« — začudio se ja, zabrinut, bojažljivo.

»Ne bih ni ja više, gospodine. Ali, znate, bio sam ugrijan od vina, a i nijesam ja to tako nasumce, napamet učinio. Morate vi znati, da sam ja po Americi, da sam, po prilici, bio u Čikagu policist. Bio sam 6 mjeseci javni policist, a dvije i pô godine tajni, u civilu. Ima i tamo ljudi, koji vole kupiti i platiti, kad nikog nema u dućanu, koji jedva uteknu iz dućana, kad plaćaju. I još svašta drugo! Kao takav, kao policist sam ja učio rvati se ukosti i upojas i još svake vrste rvanja. A u Americi sve ide na vagu. Samo što pamet još ne važu na kantaru. Tako i kad će se rvati, onda rvače važu. Zato ja najprije s medjedom na vagu. Bogme je težak 162 kg., a ja samo 109. Ipak se odlučim, samo još pitam Cigane, da li njihov medvjed zna, da se propisno rve ukosti i da me ne će oraniti. Zaprijetim im strogo:

»»Vas je petero i medvjed, a ja i mojih pet sinova. Ako me medvjed orani, ako izgubim samo kap krvi, niko od vas ne iznese glave iz Zdenkovca!««

»Rekoše, da medvjed zna da se rve i da me ne će ozlijediti, oštetiti. Za sigurnost mu povezaše kaišima vilice, pa povikaše:

»»Hajde, Marko, po'rvaj se s gazda-Stevom!«

»Medvjed, onako grbav, zamumlja, da se sve orilo, pa se uspravi, odvonoži i k meni, ali sad je on za glavu viši od mene. Uhvatismo se ukoštac.

Obuhvatimo se jedan drugoga uzajmice ljevicama preko desnih ramena, a desnicama ispod lijevih ruku više pâsa preko lijevih rebara. Stegao mene medvjed kao da su me stegnule smrtne zamke. Pritisnuo svojom moju glavu, pa ne mogu njome ni maknuti. Zapamtio ja odonda dobro, kud se teoci vežu. Svojim dugačkim i širokim šapama kao lopatama, kao da su od čelika, jednom mi tare pleća, a drugom tišti rebra. Njegova rebra pod mojom rukom samo se malo ugibaju, onako našuplje. Kao da mu budim buhe! I ne kuša on da mene baci, a ja njega ne mogu. Ne mogu da bacim tu grdosiju, ali me zato obuzela silna voda, pjena mi trgla na usta, bojim se, i krv će. Stalno moram da se svom snagom odupirem nogama o zemlju. Nosimo se već 22 minute. Znate li, koliko je to u medvjeđem tijesnom zagrljaju? Vječnost! Mene snaga izdaje. Klecaju mi noge, obamiru poda mnom. Klonut ću. Malaksat ću. Već bih ja napustio rvanje, ali me stid, stid pred ženom i djecom, stid pred selom. Šta će reći ovi moji Moravci iz sela, što se iskupili oko moje kuće? Da sam ženska glava, a brojim se da sam junačina! Vidim, medvjed i ne misli da me baci, već me svejedno tare i tišti, da me izmori, dok ne iznemognem. Vidim, ne ide golom snagom bez pameti. Pomislim, da li sam ja još junak iz Like, skupim svu snagu i dadem medvjedu na varku znak, da kanim omahnuti na njegovu desnu stranu, ali ga naglo, kao munja nebeska, što mi snaga dala, zanesem preko svoje desne noge na svoju desnu stranu i bacim ga. Bacim i odahnem teško, najteže u životu svome. Bacila ga njegova težina! Kad se medvjed raskrivio, sva se kuća iz temelja zadrmala, svijet stao bježati širom, a ja, da se ne srušim od slabosti, koja me je obuzela, sio na stolicu, da povratim iz kotlàca dušu. Dotle Cigani, bijesni, dohvatili drenove batine, pa udri nemilice po medi, kao da su poludjeli. Isprebijaše ga na mrtvu postelju. Platili oni 15 litara vina, a ja ga razdijelio narodu, pa se on sa mnom, s junakom iz Like, veselio i smijao.«

»A što je kasnije bilo, to ne ćeš da rečeš?« — javi se domaćica Janja, stojeći postrance, kakav je kod njih red.

»Kako da ne ću, tek ne mogu, ako mi siječeš riječ!« — uprijeko će gazda Stevo svojoj ženi. — »Radije digni koloturu, kapak, pa donesi iz konobe hladna vina! Prenoćaše ti moji crni gosti, gospodo moja, sa svojim medvjedom tu za stajom, gdje đubre gori. Iskopao medvjed jamu kao bunar. Mjesec danâ nam nije bilo pâsâ kod kuće i mjesec danâ ja nijesam znao, što će iz mene biti. Ukočila se meni šija, ukočila pleća, sva leđa, u ušima mi uvijek medvjeđa mumljavina, dan i noć, a ne smijem nikom da kažem. Sram me. Mislim već da me svakako nije. Kad spavam, uvijek sanjam, da se rvem s medvjedom. Kad zaspim, a znate, mi sirotinja spavamo čovjek i žena u jednom krevetu, a ja u snu pograbim ženu, pa je bacim iz kreveta. Eto, tu je, pa neka kaže! Duša joj valja!«

I potvrdila gazdarica Janja iz konobe, prema njemu oniska, držeća, dobro potkožena žena, malih crnih nausnica, da ju je medvjed privremeno rastavio s mužem od postelje.

»Ipak je, gazda-Stevo, to vaše rvanje s medvjedom bila smjelost, obijest!« — prekorim rvača.

»Kakva obijest, smjelost? Ludost je bila!« — presiječe nam riječ gazdarica Janja, s vrčem hladna vina u ruci. — »Mogao mu je medvjed, da

mu je došla divljač, mrtvom govoriti glavom, mogao polomiti rebra, pokvariti nešto u njemu. Malo, ako i nije! I ovako sam mislila, da je poslije rvanja malo kao poludio, pobenavio. Ali u njeg glava, ne boji se ovnove!« — kudi ga ona.

»Smjelost? Ludost?« — zakima gazda Stevo glavom i nastavi — »Kad smo takav narod, pa volimo junaštvo, megdan! Kad sam se okladio, pothvatio, da se rvem, nijesam više mogao da pustim. Nije mi toga dopuštao moj ponos. Ponos mnogo može, može koliko i mržnja, ali što ljubav može, toga više ne rodi! Ako gospodi nije mrsko, ja bih im kazao, što se kod nas u širokoj Lici, u Divoselu dogodilo. S divljim medvjedom! S medvjedom u slobodi!«

»Da čujemo, gazda Stevo! Dajte, dajte pričajte!« — napali ga mi kao napast.

*

»Gadno je, bogme gadno, ako medvjed napadne čovjeka,« — raspričao se gazda-Stevo, pušeći slatko. — »Ja mogu da prosudim. Što će nego da se brani, čime može, da se spase, kako zna. Drukčije je, još vratolomnije, kad čovjek razmisli, odluči i ode, da on napadne medvjeda, a nije lovac, nema puške. Taj se izbaviti ne će jâ bez grde rane, jâ bez mrtve glave. Dakle počujte! Služili njih dvojica iz istog sela, Marko Krajnović i Dane Janjić, zajedno soldačiju tri godine, pa je i islužili, a uvijek se kao drugovi dobro pazili. U Janjića bila sestra Milka, jaka, lijepa i zdrava djevojka, rumena kao trešnja, kad zarudi, lijepa kao jabuka, a otac mu Mile Janjić najbogatiji, najviđeniji čovjek u Divoselu. Bogat, vrijedan i sretan. Klas mu otezao i pretezao od Božjega dara. Zagledao se Marko u Milku, pa sve pita i pripitkuje druga Danu, bi li njegova draga sestra Milka pošla za nj, za Marka. Dane kaže iskreno, dobro drugu Marku rad kao sebi:

»»Brate Marko! Koliko ja onako vidim i računam, mislim, da si ti Milki uliven u krv, u srce.««

»Zna Marko, da je to mnogo, zna, da je on pristao, lijep, eto kao naš gospodin šumar, ali i da to još uvijek nije sve. Mile Janjić je prvi čovjek u Divoselu, a on, Marko, bogat paučinama. Zato on snuje, ali se ne usuđuje zaprositi djevojke. Očima je vazdan prosi, ustima ne pita. Od ljubavi velike sve oko sebe komsa kao i vuk. Ipak jedne večeri, kad je duže posjedio kod Janjićevih i bilo vrijeme rastajanju, osmjeli se on, pa će ovako, a obrazi mu gore od sramežljivosti i bojažljivosti, glas mu, kao da je zamro napola:

»»Striče Mile, ja bih imao da ti nešto kažem.««

»»Hajde reci, sinko!«« — sokoli ga Mile.

»Bi l' ti, striče, dao svoju Milku za me? — izmuca Marko.

»»Otkud tebi, Marko, ta pamet?«« — kaže Mile. — »»Zar ti ne znaš, koliko je ona već imala prosaca, pa i trgovaca, a mi je ne dadosmo?««

»»Znam, znam, striče, ali ja znam još nešto, što ti ne znaš,«« — kaže Marko. — »»Ja znam, koliko ja Milku ljubim, koliko je ona meni mila, pa gdje je ljubavi, ne izbiva ni blagoslov. Znaš i ti, da nije uvijek sreće, gdje je bogatstva, da nijesu uvijek svi carevi i svi kraljevi bili sretni, a mnogi

siromak jest! A mislim, da mi druge zamjerke nema! Mislim, da Milka ne će morati očima zažmuriti, dok mene, Marka Krajnovića, poljubi!«« — izgovori Marko kao naizust.«

»Mile Janjić se zamisli. Bio on mudar i razborit čovjek. Nije njemu bila na ramenu glava kupusova. Poznavao Marka i kuću mu, pa znao, da su zdrave krvi i prâvi ljudi. Znao, da je Marko bolji momak od boljih. A znao i što je ljubav, ako je prâva, da valja nekad poslušati govor srca. Znao, da se i Milki za Markom pamet okreće. Natuknula to njemu njegova gazdarica, kad su bili nasamo, a nije ni on slijep kod svojih zdravih očiju. Znao, da se oni prosci trgovci lakome za njegovim imanjem. Zato im i ne dade kćeri. Dok Mile misli i razmišlja, dok se on svjetuje i ne progovori, ne smije niko. Takav je red! Marko i Milka na živoj su žeravici. Njima se sada kroji sudbina u Milinoj glavi, a on se ushodao po sobi, pa mozga. Svi su radoznali, koliko će Milina pamet sada da potegne. Smislio Mile, pa, stavši, presudi, da vidi, koliko je Marku Milka mila, ovako strogo, kao da odbija prosca:

»»Marko, ti poznaš onu moju mekotu pod Velebitom. Tamo ja sijem proso, a medo mi ga svake godine pokaši. Oslobodiš li me, Marko, tog medvjeda, ti svojom rukom, Milka je tvoja!««

»Da je bilo moći, Marko bi, kao da su mu se tri sreće nasmijale, još iste noći izašao tom medvjedu na megdan. Što nije bilo te, bilo je druge noći. Ukrao se i Dane od kuće, i još ukrao iz kuće pušku, da svoga druga prati i možebit odbrani. Predlagao on njemu i nešto drugo, što ne bi bilo, po prilici, baš pošteno, ali Marko odbio. Srlja u svoju propast. Dane smije da bude samo svjedokom. Došli njih dvojica, kad se noć hvatala zemlje, do Janjićeve mekote ograđene kamenom, otvorili ljesicu, ušli unutra i došli do divlje kruške nasred mekote. Dane se s puškom i sa strahom popeo na krušku i od straha podskitio noge, a Marko se s nožem u ruci pritajio pod kruškom i čeka medvjeda, mlad pa lud i još zaljubljen. Kad se unoćalo, čuli oni izdaleka muklo i strašno mumljanje medvjeda. Stoji ga tutanj po kamenju. Čuli i vidjeli, kad se, golem kao gora, u junaku bi se srce skamenilo, pred mrtvim bi drhtao, prekrhao s lomljavom preko zida. Onda se medvjed stade valjati po prosu, a kad se do mile volje navaljao, uzeo proso šapama kao rukama čupati i žderati. Uto se javi Marko junačkim glasom, Velebit se od njeg do Gospića ori:

»»Hajde, medo, da se rvemo! Da vidimo, čija je Mirka!««

»Medo se golem osovi i rasrdi, zamumlja strašno, zaglušno, u groznoj gluhoj noći, raskrili silne šape, okrene stopom i dvonoške poleti, udari, divlji podivljao, pravac prsimice na siromašnog, na jadnog našeg zaljubljenog Marka. A zinuo, iskresio zuberine, razvalio ralje, ne na čeperak, nego na moj pedalj. Strašno je i grozno i u snu pomisliti na to, na takvo kukavno, očajno Markovo stanje. Čovjeku se koža ježi, a kosa kostruši. Duša u čovjeku zamre. Utjecanja tu nema, ni za bržeg od našeg bijednog Marka. Svaki bi se drugi sledio i pametan na krušci pred medvjedom spas tražio, ali Marko ga, mlad i jak na snagu, kao pravi junak iz Like, dočeka hrabar promišljeno, zahvati smion snažno nožem, proburazi i raspori medvjeda od učkura pa do grla. Prosuše se topla crijeva po sitnom prosu, a

medvjed ih mrtav trbuhom pokri. Pade, ni nogom ne mače. Dohvatio ga Marko, sšrećom, nožem brcimice za vruće srce. Još iste je noći Marko budio glasno i veselo, veselo i glasno, da i Milka čuje, oca joj, Milu Janjića, zovući ga tastom:

»»Taste Mile, ustaj! Preži konje! Vozi medvjeda!««

»Održao Janjić, kao čovjek, danu riječ i nije požalio. Dao Marku Milku, i još mu dao 10 rali zemlje, dva vola, jednu kravu i deset ovaca. I kuću mu iz kamena sagradio. Pomiješao se Marko među prve ljude u selu. Mislim, da su Marko i Milka još u životu, ako nije baš i Mile. Eto, gospodo, što može da uradi ljubav! Reći ćemo, tako je uradio prosti Ličanin, pa u poštenju i o svoju rusu glavu, a kako to mora biti, kad ljubav obuzme i zanese careve, banove i druge gospodare, gdje je vlasti, sile i novaca! Pa ako još nijesu i ne će da budu, kako treba?« — doda gazda Stevo zamišljeno, svršivši svoja pričanja, zadovoljan on i mi njima, priprostim, zbiljskim, pa zgodnim.

ZANE KUKEŽ:

PORTRET STARICE

Usne šapuću vječite Zdravemarije,
Krunica u umornim rukama,
Uvelo lice u boji prastare slikarije,
Oči mutne i tupe — srce u mukama — — —

Crn rubac na glavi iz davno prošlih vremena,
Izblijedjela starinska bluza, —
Za nečim davno, davno prošlim plače — bez suza,
Pa ipak mir neki izbija iz njenih upalih zjena.

Ne tuži na život ni na kostobolju,
Ne uzdiše, ne spominje što bijaše prije —
Ona tupo zuri pred sebe (— ili, možda, gleda vizije?)
I čeka da Smrt je zagrli i da se nad nju svije.

Oči mutne, tupe — sve u mukama,
Uvelo lice u boji prastare slikarije,
Krunica u suhim, umornim rukama.
Usne šapuću, šapuću vječite Zdravemarije . . .

MARIJA HERVAČIĆ:

MAJCI

(Uz njen samrtni odar)

Na plamenu voštanice srebrnasto sja Tvoja bijela kosa i okružuje plemenito Ti lice uronjeno u vječni san bez sanja. U lijepi san, gdje nema varka života.

Snivaj, majčice, snivaj!

Neka počiva Tvoje mukotrpno tijelo, voćka odabrana, što je urodila mnogim plodovima!

Neka otpočinu blage oči, kroz koje mi je sjalo božansko svijetlo Istine!

Neka se odmore dobra usta, na koja je romonio izraz Tvoje duševne harmonije!

Ukrštene su u vječitom počinku bijele ruke obilježene znamenom poslenosti.

Odmaraju se neumorne noge izubijane po teškim putovima — —

I smirilo se vjerno srce ucviljeno porazima svoga djeteta i usrećivano svakim njegovim naporom prema vrhuncu.

Srce, koje nije nikad gubilo vjere u svoje dijete, nepretvorno, nepodmitljivo, veliko srce majke, koje je sve shvaćalo i sve opraštalo. U njegovu ukoru nije bilo mržnje, niti u hvali laske.

Toplo majčino srce, žarište ljubavi koja sve daje, a da ništa ne ište za uzvrat — — —

Žrtva paljenica pred Gospodinom koja gori, a da ne izgara — — —
Draga je Gospodinu mirisna ova žrtva i saziva Njegov blagoslov.
Počivaj, moja majčice, počivaj!
Ti sestrice moja — bez ljubomora!
Ti družice moja — bez nenavisti!
Bijela stazo na mojem bespuću — —
Plavi cvijete iznad močvare beznađa — —
Blistavi krine na sunčanim visinama — — —

Prosiplju se dani kao zrnca brojanice, ali se ne gube, ne iščezava ni najneznatniji, jer su povezani nevidljivom niti vječnosti. Mnogo se dana pomaknulo na brojanici moga života otkad si se upokojila na Mirogoju, moja majčice, ali šta znači ova sitna mjera vremena, kad osjećam svu svoju prošlost i sadašnjost, a naslućujem i budućnost kao zbijenu u jedno jedino, dugačko zbivanje, a Tebe u njemu, majko, kao moga dobrog genija. Ti živiš sa mnom. U toploj svojoj krvi ćutim kucaj Tvoga bila, a u svakom svom duševnom poletu razabirem otkrivenje Tvoje čiste duše, blagoslovljena moja majko!

Molitva:

O, Bože, dopusti da u času smrtne tjeskobe ugledam svoju majku uza se. Neka me njena bijela duša povede putem Tvoje vječnosti!

JOSIP VRANA:

VATRA JE DOGORJELA

I.

Posljednji dječji glasovi umuknuše na zavoju seoske ceste. Kao zvonko planinsko vrelo ili jato usplahirenih gusaka ona su cio Božji dan oživljavala učionicu, dvorište i najbližu okolicu škole. Iza njihova odlaska čitavo selo kao da je izumrlo. Ljudi se razišli po poljima i kojekuda. Samo je odnekud dopiralo tandrkanje kola i prigušen konjski topot na prašnom poljskom putu. Iza toga je opet zavladala selom grobna tišina. Učitelj Mirko Ciglenečki, tih i povučen mladić, još je uvijek stajao na školskome pragu, odakle je svojim pogledom ispratio djecu. Kao da se bojao vratiti u školsku zgradu, u samoću i studen svoje momačke sobice, koja je već tjednima i mjesecima poput ogromnog mlinskog kamena pritiskivala njegovu dušu. Naročito mu je bilo teško za vrijeme ljetnih praznika, što ih je proveo u ovoj seoskoj pustoši, mjesto da ode u grad ili kamogod na ljetovanje. Zaduben u suhe i dosadne školske knjige Mirko se već nekoliko mjeseci spremao za ispit učitelja na višoj pučkoj školi, premda još uvijek nije bio siguran, hoće li taj ispit uopće polagati: očekivao je prije toga neko objašnjenje, izbavljenje iz začaranoga kruga, u koji je protiv svoje volje upao. Ukratko, učitelj Mirko Ciglenečki bio je zaljubljen, i ta ljubav, koja se poput mladoga gološavog ptičeta radosno vinula nebu pod oblake, odjedse stropoštala i pala, previjajući se u ranama i bolima, od kojih nije mogla ni živjeti ni umrijeti. Čitavo ljeto proveo je u mučnoj duševnoj borbi, uzdizan čežnjom i mučen sumnjom, u nemogućnosti da išta poduzme ili pokrene, jer je osjećao, da bi svaki nepromišljeni korak mogao prouzročiti još veći nesporazumak, uništiti i ono malo nade, što mu je preostajala. Jamačno je ova duševna borba silno utjecala na njegovu vanjštinu i držanje, jer su ga ljudi počeli susretati s nepovjerenjem, šaputali o njemu koješta i pokušavali da mu pakoste. Najbolje je to osjećao, kad je dolazio na poštu. Poštarica, nelijepa, ali iskusna i prepredena žena, koja je hvatala na meku svakoga novog učitelja, redovito bi ga dočekala riječima: »Nema ništa iz Sv. Jurja«. Ili je kako saznala za njegovu tajnu, ili se samo pretvarala, da zna, u želji da mu se osveti za njegovu nepristupačnost.

Dok je tako zamišljen stajao pred školskim vratima, pojavila se na cesti skupina seljaka i seljakinja, koji su se vraćali s posla. Da se ukloni nepoželjnom susretu, poput tata ušuljao se u svoju sobicu, u koju se počeo već uvlačiti jesenji sumrak. Na stolu je ležala otvorena knjiga, a pokraj nje pismo, što ga je danas poslije objeda dobio od Danice. Donio mu ga podvornik neposredno prije početka obuke, tako da ga je mogao tek letimice pročitati. U onoj radosti i uzbuđenju, kad je opazio dragi rukopis, nije shvatio mnoge stvari, koje su ga kasnije, za vrijeme obuke, počele mučiti. Prije svega, Danica nije ničim opravdala svoju dugu šutnju. Gotovo mjesec dana pustila ga da čeka na odgovor. Doduše, nije mu trebala ništa važno javiti, ali je mogla naslutiti, da će mu tako dugo čekanje zadati nove boli. Zatim, sve, što mu javlja, tako je obično, otrcano, dosadno. — Uzeo je sa stola list i stao ga iznova čitati: »... Berba je bila prilična ... Dale smo ožbukati kuću ... Marko se još uvijek ne prihvaća posla. Moramo se same za sve brinuti ...« Zar zbilja nema šta da mu o sebi javi? Gdje je ona nježnost, toplina, ganuće, kojim ga je obasipala u svojim prvim listovima? Gdje su one žarke izjave ljubavi, za kakve on nije imao riječi, te je uvijek pred Danicom ostajao zasramljen? Prevrćući tako u rukama Daničin list, odjednom mu je iskrsnula iz podsvijesti misao, koju je dosada s najvećim naporom zatomljivao u sebi: »Ona me više ne voli ...«

Kolikogod je ta spoznaja bila porazna, Mirko je u sebi osjetio neko čudno zadovoljstvo; da li je to bila osveta za sve pretrpljene boli, ili što drugo, ni sam nije znao. »Dakle tako se svršava ženska ljubav,« govorio je sam sebi. »Riječi, osmijesi, cjelovi, uzdasi, a iza toga — podmuklo, neobrazloženo izdajstvo ili konvencionalan brak. Samo što je ovo drugo gore od prvoga. Ne, to se ne smije dogoditi! Nikada!« — Odjednom ga je zahvatila odlučnost, za kakvu je samo u rijetkim slučajevima bio sposoban. Pogledao je na sat. Ako se spremi za četvrt sata, stići će još na večernji vlak. U posljednji čas! Ne smeta. Sutra je nedjelja. Imat će priliku, da se objasni s Danicom. Do ponedjeljka moći će se vratiti. Spremio je sve najpotrebnije stvari te izašao napolje.

Upravo je htio zakrenuti u sokak, da tako prečkim putem stigne na stanicu, kad ga odjednom ošinuo hladan jesenski vjetar. Morat će još otići do seoskoga krojača, koji popravlja njegov dugi kaput ... To ga je zadržalo preko očekivanja. Jedva je našao krojača, koji je radio nešto na ogradi. Uzeo je kaput nepopravljen i žurnim koracima odjurio u noć.

II.

Šumski puteljak, kojim je obično prolazio idući na vlak, otegnuo se u beskonačnost. Na polja i livade počela se spuštati jedva vidljiva maglica, a ovdje u šumi, obasjanoj odozgo žarkim večernjim rumenilom, sve je poprimalo neke tajanstvene obrise. U posvemašnjoj tišini čulo se samo šuštanje lišća pod nogama ili kakav nenadani poklik osamljene ptice. Mirko se nije nimalo plašio te osamljenosti i tišine, jer mu je ovdje sve bilo tako poznato i drago. Pod ovim lisnatim krošnjama ubrao je tek procvale jaglace, da na njima pošalje prvi cjelov svojoj dragoj djevojci. Lutajući ovim stazama, prosjekama i uvalama spjevao je prve pjesme posvećene Danici. Ova je šuma krila tajnu njegove goleme ljubavi, koja je odjednom nahrupila u njegov mladi život, svojom iskonskom snagom potresla njegovo nepokvareno biće, i nakon kratkoga vremena sreće i opojnosti stala ga gušiti i gnjesti kao zla sudbina.

Upoznaše se pretprošloga ljeta na nekoj svečanosti. Mirko je upravo tada boravio u Međumurju kod svoga prijatelja, i baš njemu treba zahvaliti, što se upoznao s Danicom. Ništa se naročito nije dogodilo kod toga prvog susreta. Tek neka nejasna, neodređena spoznaja, možda samo slutnja, da bi tu djevojku mogao od srca voljeti. Nikakvo dublje zanimanje, nikakva stvarna osnova nije tada zaokupljala njegove misli; zato se desilo posve slučajno, da ju je kod stola iznenada zatekao, kako baš njega pro-

matra. Danica nije mogla izdržati njegov pogled, već se zarumenjela u obrazima i plaho poniknula očima . . .

Možda i nije bila od prvoga časa u njega zaljubljena, kako je to Mirko sebi zamišljao. Ipak ga nije odbila, kad je zatražio adresu, i pristala je, da s njime dopisuje. Prošlo je nekoliko mjeseci, iz prijateljstva razvila se ljubav, bar kod Mirka; Danica je još uvijek izbjegavala svako objašnjenje, a također se ispričala, kad ju je Mirko zamolio za sastanak. Mirko je sve više uviđao, kako dolazi u vrlo nezgodan položaj: zaljubljuje se u djevojku, koju ne poznaje, čak ni ne zna, da li mu je sklona. Ili Danica ne shvaća njihovo poznanstvo ozbiljno ili sakuplja o njemu obavještenja (nešto takvo mogao je razabrati iz prijateljeva lista). Sve to bilo je razlogom, da je Mirko pokušao prekinuti poznanstvo s Danicom. Učinak njegova lista bio je neočekivan. Ne samo što Danica nije pristala na njegov prijedlog, već je njezin odgovor bio tako neposredno i žarko ljubavno očitovanje, da je Mirko ostao zastiđen.

Trenutačna zabuna, koju je kod Mirka izazvalo Daničino držanje, iščezla je naskoro posvema. Nikakav nesporazumak nije više pomutio vedrinu njihove ljubavi. A ipak je do prvoga sastanka proteklo još nekoliko mjeseci. S nekim čudnim strahom očekivao je Mirko taj sastanak. Zapravo, njihovo poznanstvo razvijalo se posvema drukčije nego je to sam sebi zamišljao. Očekivao je, da će na osnovu ličnoga dodira posve nenametljivo doći do objašnjenja između njih dvoje. A ovako, upravo je iznudio njezino očitovanje. Osim toga morao joj je pisati o stvarima, koje bi se mnogo prirodnije i ljepše rekle usmeno . . .

Sve te bojazni i sumnje raspršiše se odmah kod prvoga susreta. Danica mu je priredila upravo kraljevski doček, svoju radost i oduševljenje nije ni pred kim tajila, ni pred majkom, koja se mrzovoljasto povlačila iz sobe u sobu, ni pred bratom, koji je pravio zajedljive primjedbe na Daničin račun i neprestano se svađao sa služinčadi. Ne samo to, u ovo nekoliko dana ličnoga poznanstva Mirko je uvidio i osjetio, da je Danica djevojka, koja mu svojim nazorima, značajem i osjećajima posve odgovara, te su bile posve bezrazložne njegove sumnje, a isto tako i Daničino oklijevanje. Mirka je doduše malo zabrinulo neobično majčino držanje. Dan prije odlaska poveo se razgovor o nedalekom trgovcu, udovcu Šimunu Drempetiću. Upravo je izbila na javu neka kriomčarska afera, u koju je i on bio zapleten.

»Bogat je čovjek, može mu biti, ništa to ne će škoditi njegovu ugledu,« branila ga majka.

»Na čast mu njegovo bogatstvo, a o ugledu dalo bi se govoriti,« odvratila je s negodovanjem Danica.

Ali majka se nije dala smesti: »Deder kćerko, pokaži onaj list, što nam je Drempetić nedavno pisao!«

»Gospodina Mirka to nimalo ne zanima,« branila se Danica, ali je na ponovni majčin zahtjev ipak donijela list i pružila ga Mirku.

Mirko ga je tek letimično pregledao, nije ga do kraja ni pročitao. Uistinu, nije u njemu bilo ništa naročito. Jedino možda to, šta Drempetić pozivlje k sebi čitavu obitelj na nekakvu kućnu svečanost, naročito gospođicu Danicu.

»Još će taj starkelja početi da udvara,« pomislio je Mirko odlažući list.

III.

Premda je bilo jasno, da je majka razgovor o Drempetiću izazvala s nekom naročitom namjerom, Mirko se na to, kao i na njezino držanje uopće, nije mnogo osvrtao. Ipak je odmah nakon povratka kući sazrela u njemu odluka, da se što prije vjenča s Danicom. Prije svega osjetio je, da položaj Daničin u kući nije nimalo utješljiv. Imanje im je prezaduženo, majka ćudljiva i svojevoljna, brat rasipnik, pa će uistinu prije ili kasnije pokušati da udaju Danicu za kakva bogataša, koji će biti kadar plaćati njihove dugove. Kad toga i ne bi bilo, činilo mu se nerazumnim i neprirodnim razarati njihovu istinsku i duboku ljubav bezrazložnim čekanjem i odugovlačenjem. Stoga je odmah u prvom listu predložio Danici, da se vjenčaju za vrijeme ljetnih praznika ili najkasnije u jesen.

Odgovor je za Mirka bio porazan. Prije svega Danica mu je predbacila, što bez nje odlučuje o njihovoj sudbini, premda o kakvoj konačnoj odluci u listu nije bilo govora. Mirko je doduše u njemu iznio stvaran prijedlog, ali u najboljoj namjeri i uvjerenju, da je Danica istoga mišljenja. A ona eto o skoroj udaji ne će ni čuti i osjeća se povrijeđenom, što joj Mirko takvo šta predlaže.

»Još prije nego sam se upoznala s Tobom,« pisala mu je, »odlučila sam, da se ne ću udati za pučkog učitelja . . . Nastoj, da odmah u jesen budeš primljen na Višu pedagošku školu . . .«

Mirko bi se na Danicu ozbiljno naljutio, da joj nije već prije sam pisao, da želi svršiti Višu pedagošku školu. Ali to nije zavisjelo od njega samoga, pa je bilo teško zbog toga odgađati ženidbu, koja uostalom ne bi bila nikakva ozbiljna zapreka, da kasnije pođe na Višu pedagošku školu. Nikako nije mogao shvatiti, zašto se Danica, sama odrasla na selu, toliko protivi udaji za »pučkog učitelja«. Da izbjegne daljem nesporazumku, sjeo je, da odmah napiše Danici list, ali mu pisanje nikako nije išlo od ruke. Najrazličitije misli, osjećaji, sumnje počeše ga mučiti, tako da je nekoliko puta poderao list i stao iznova pisati. Napokon je došao do uvjerenja, da je najbolje odmah otići k Danici i lično se s njom objasniti.

Bio je upravo početak praznika, pa ga ništa nije vezalo za školu. Brzo se spremio i pošao na put. Držao je, da će najljepše stići na večernji vlak. Rano ujutro bit će već kod Danice. Ali da! Upravo se približavao stanici, a vlak je već krenuo. Ili mu sat nije dobro išao, ili je krivo zapamtio vrijeme odlaska. Slijedeći vlak, koji ima vezu za Sv. Juraj, krenut će tek sutra u ovo doba. Bilo ga je stid vratiti se kući, a tako dugo nije htio čekati na stanici. Osnova za put bila je naskoro gotova: odabrat će drugi pravac. Najprije će propješačiti otprilike petnaest kilometara. Zatim će sjesti u noćni vlak i povesti se do prve raskrsnice. Tu će do zore čekati drugi vlak, da se opet poveze nekoliko kilometara. Ostali dio puta prevalit će pješice. Ako mu sve to pođe za rukom, bit će kod Danice već sutra poslije podne.

Uistinu, ovaj je pothvat bio više nego vratolomija. Propješačio je svega sedamdeset kilometara, u mrkloj noći prolazio kroz zloglasne šume, očekujući svaki čas, da će ga netko napasti iz zasjede; ležao je na tvrdoj klupi čekaonice ne mogući ni oka stisnuti; u trošnom ribarskom čamcu prelazio preko nabujale Drave itd.... Čemu se zapravo toliko žurio? Da izgladi nesporazumak s Danicom. Ne će li je baš ovaj nenadani dolazak smesti te izazvati negodovanje kod njezinih?... Takve su ga misli naročito morile, kad se iza nagloga pljuska, koji ga je zadržao preko dva sata, približavao Daničinoj roditeljskoj kući.

Danice nije bilo kod kuće, majka se nalazila negdje u vrtu, pa ga je sluškinja uvela u gostinjsku sobu. Na stolu u porculanskoj košarici ležali su otpaci od cigareta, a na nedalekom ormariću stajala je boca s likerom i čašice na srebrnom podnosu.

»Po svoj prilici miali su goste,« pomislio je Mirko, jer je prolazeći dvorištem opazio kod izlaza stope dvojice muškaraca.

Naskoro je ušla majka, iznenađena, ali nimalo zbunjena zbog Mirkova dolaska i započela s njim gotovo služben razgovor.

»Danica nije kod kuće?« zapitao je Mirko nakon nekog vremena.

»U susjedstvu je,« odgovorila je majka kolebajući. — »Da, u susjedstvu, kod lugara. Otišla je k njemu radi neke štete, što su je naši pastiri počinili u šumi.«

Danica se vratila nakon pola sata. Mirko je začuo neko šuškanje i šapat na hodniku, zatim kao da se za vratima netko izuva (uistinu je kasnije, izlazeći iz sobe, opazio za vratima blatne čizme Daničina brata, koji toga dana uopće nije bio kod kuće).

»Kako sam se ja zablatila!« ispričavala se Danica ušavši u sobu, hoteći tako prikriti svoju očitu zabunu.

Mirko je i nehotice pogledao njezine noge, ali nije opazio nikakva traga blatu.

»Jesi li našla lugara kod kuće?« prekinula je majka.

Danica je odgovorila nešto neodređeno. Dalji razgovor tekao je dosta ukočeno i namješteno. Mirko nije ništa naročito zapitkivao Danicu, a u prisutnosti majke, koja ih te večeri uopće nije pustila same, nije ni mogao. Očekivao je, da će mu se za to sutra pružiti zgodnija prilika. Ali drugi dan prihvatila se Danica nekih kućnih poslova, tako da je s Mirkom progovorila tek nekoliko riječi. Uzalud joj Mirko poslije podne predlagao, da izađu nekamo na šetnju. Danica nije htjela ni čuti o tome. Tako se Mirko našao u vrlo čudnu položaju. Osim kod stola ili za slučajnog susreta nitko nije s njime razgovarao. I majka i kćerka imale su pune ruke posla, brat je najčešće bio izvan kuće, tako da je Mirko sam polazio na šetnju ili se zasramljen povlačio oko kuće. Trećega ili četvrtoga dana nalazio se posve osamljen u gostinjskoj sobi. Ni sam nije znao, kako je dugo tamo prosjedio očekujući, da će doći Danica i pružiti mu priliku, da se objasne. Najednom se otvorila vrata od kuhinje ili od koje druge sobe. Na hodniku nastao je žamor.

»Samo se vi udajte za njega,« čuo se nepoznat ženski glas, »bit ćete sretni«.

Mirko još uvijek nije mogao da se snađe, kad se u sobi pojavila Danica.

»Ti si ovdje!« uskliknula je zaplašeno ne usuđujući se poći dalje od vratiju.

Mirko je bez oklijevanja prišao k njoj u namjeri, da je uhvati za ruke i privine je k sebi. Danica se silom otela iz njegova zagrljaja i pošla prema prozoru.

»Tvoj me list vrlo iznenadio,« počeo se objašnjavati Mirko prišavši k njoj, »došao sam, da se o svemu s tobom porazgovorim...«

Bez ijedne riječi Danica se naslonila na prozor i zagledala u daljinu. Što je više Mirko navaljio na nju, to je upornije šutjela.

»Mama ne da...« progovorila je napokon. Drugih riječi nije mogao izmamiti od nje, kolikogod je molio i zaklinjao. Iza toga povukla se u kut i počela tiho roniti suze. Mirko je ovim nenadanim plačem bio neobično dirnut.

»Vidim, da nije zgodno, da se ovdje objašnjujemo. Pisat ću ti, možda je tako bolje...« pokušavao je utješiti Danicu, koja je tupo gledala preda se.

Uistinu, dulje ovdje ne bi mogao izdržati. Poslije podne spremio se na odlazak. Danica ga otpratila do na kraj sela. Na rastanku htio je Mirko poljubiti. Danica se prkosno uspravila u njegovim rukama.

»Ako me ne pustiš, vikat ću!« zaprijetila mu se.

IV.

Kolikogod je Mirko kasnije oko toga nastojao, nije se više mogla vratiti ona prva i nepomućena ljubav među njih dvoje. Pisao je Danici, da odustaje od svoje namjere i pripravan je čekati zgodniju priliku za njihovo vjenčanje. (Da je umiri, spomenuo joj je među ostalim, da se sprema za ispit učitelja na višoj pučkoj školi). Ali na taj list uopće nije dobio odgovora. Poslije mjesec dana čekanja, neizvjesnosti i razočaranja poslao joj ponovno list, u kome je moli i zaklinje, da se već jednom objasni, da ga oslobodi tolikih muka, koje mu oduzimlju duševni mir i sprečavaju ga u svakom ozbiljnom radu. Odgovor doduše nije stigao odmah, ali je bio pun topline, nježnosti i sreće, tako da je Mirko začas zaboravio na sve patnje i stradanja, što mu ih je Danica zadala svojom bezrazložnom šutnjom.

Još pod živim utiskom toga lista pisao je Danici sav sretan, što se među njih vratio prijašnji sklad i međusobno razumijevanje. Između ostalog molio je, da u buduće ne dopusti, da itko pokvari vedrinu njihove ljubavi (mislio je na majku, koju je smatrao glavnim krivcem Daničina držanja); tražio je od nje, da mu se preda s posvemašnjim povjerenjem, jer se samo na takvu temelju može osnovati sretan brak. Začudo, prolazili su dani i tjedni, a odgovora ni od kud. Nekako pred tjedan dana dobio je od Daničina brata list, u kome ga moli za neku uslugu i poručuje mu, da će se Danica naskoro javiti. Na kraju lista javlja mu, da se »naš susjed« Drempetić oženio nekom bogatom udovicom. Ova sitnica, na koju se ispočetka nije htio ni osvrtati, počela ga je odjednom tako progoniti, da je se nije mogao riješiti. Šta je ponukalo brata, da mu o tome piše? Šta se Mirka

tiče Drempetićeva ženidba?... Ili je zbilja Daničin brat imao kakvu skrivenu namjeru? Da nije možda ipak sve to u vezi s Danicom?... Samo kome je htio podvaliti, Mirku ili svojoj sestri?...

Takve i slične misli ponovno su zaokupile Mirka upravo sada, kad je prolazio šumskom stazom, posutom jedva otpalim lišćem, da nije ni opazio, kako je sašao s puta. Negdje usred šume odvajala se nalijevo staza posve slična onoj, kojom je Mirko prolazio, i on je neopazice pošao njome. Kad je spoznao, da je na krivom putu, bilo je već prekasno. Vratio se natrag, ali je naskoro opazio, da je predaleko zašao. Pošao je nasumce nadesno, zatim nalijevo, ali nikako nije mogao naći pravi put. Došao je na neku poznatu stazu, ali se nikako nije mogao sjetiti, odakle ta staza polazi i kamo vodi. Stao je obilaziti oko jednoga mjesta, kao da je nagazio na zlu travu. Posve je izgubio smjer. Nešto slično dogodilo mu se, dok je još bio dječak. Zalutao je u gradu, koji mu je bio prilično poznat, i nikako se nije mogao snaći. Vidio je crkvu, trg, dućan, pokraj kojega je obično prolazio, ali nikako nije mogao odrediti pravac, kojim treba poći, da se vrati kući. Tako i sada, sve mu je u šumi bilo poznato, a ipak nije znao, gdje se nalazi i kamo treba krenuti, da izađe na cestu.

Pogledao je na sat. Za vlak je i onako prekasno. Bar da se prije noći vrati kući!

Najednom je u blizini zašuštalo lišće. Prije nego je mogao razabrati, šta bi to moglo biti, doletio je preda nj njegov pas — koga je valjda zaboravio svezati — skočio na njega i po svom običaju obuhvatio prednjim šapama njegovo bedro. Dugo je vremena trebalo, dok se oslobodio toga zagrljaja i umirio psa. Tobože srdit stao ga je tjerati kući i pošao za njim.

Bio je već gotovo mrak, kad je Mirko izašao iz šume. Nalazio se na nekoj livadi nedaleko od ceste, koja je vodila u selo. U blizini, ispod ogromnoga hrasta, tinjala je vatra, kod koje su se valjda preko dana igrali pastiri. Raspretao je vatru i priložio suhoga granja. Dok je pas okolo trčkarao veselo štektući, Mirko je sjeo ispod hrasta i buljeći u rasplamsalu vatru iznova zaronio u svoje misli. Nehotice, same od sebe, kao u nekom naročitom osvjetljenju, počele se pred njegovim očima ređati slike, ponirati jedna u drugu, spajati se — i kad je postao svijestan njihove zamašitosti, bilo je već prekasno, da ih ukloni iz svijesti.

Kolikogod je malo poznavao Daničina brata, bilo je izvan svake sumnje, da je vijest o Drempetićevoj ženidbi priopćio Mirku s nekom nelijepom namjerom. Jamačno se Drempetić zanimao za Danicu. To se moglo zaključiti već iz njegova lista, što ga je Mirko čitao kod prvoga posjeta Danici. Onaj razgovor s nepoznatom ženom nije se ni u kojem slučaju odnosio na Mirka. Lako je moguće, da ju je sam Drempetić poslao, da za njega snubi Danicu. — A kako se prema tome držala Danica i njezini? Majka je bez sumnje takvu ponudu objeručke prihvatila; samo tako može se razumjeti njezino neprijateljskog držanje prema Mirku. A Danica?... Oni ostaci od cigareta i tragovi u blatu također su bili Drempetićevi. Danica je obula bratove čizme i pošla da ga isprati (na što bi sve čovjek morao paziti, kad ima posla sa ženama!). Danica je pred Mirkom tajila taj posjet, jer je jamačno pristala na ovo odvratno snubljenje. Zato mu i nije htjela

ili mogla dati objašnjenje, zašto ga ostavlja. Također nije mogla imati drugoga razloga, da za vrijeme Mirkova zadnjeg dolaska tako postupa s njime, da mu čak uskrati cjelov na rastanku... Sada napokon, kad se Drempetić oženio, vraća se stara ljubav... Mirko i Drempetić! Divnih li suparnika! Jednom će mu Drempetić moći čestitati na pobjedi.

Mirko se nehotice obazreo. Kao da mu se netko zlobno, pakosno nasmijao... Kako da o tom nije dosada razmišljao? Unatoč tolikim patnjama i zapostavljanjima nije ni na čas posumnjao u Daničinu ljubav i poštenje... Da mu se bar u posljednjem listu ispričala! Sigurno bi je shvatio ioprostio joj, ako je uistinu kriva. A ovako... Čini se, da mu Danica uopće ne misli dati nikakvo razjašnjenje. Da, bolje je, što nije otišao k njoj. Jamačno bi pala u grčevit plač odbijajući od sebe svaku sumnju. Možda bi ga čak kao bezobraznika izbacila napolje... Uostalom, imala bi pravo. Zar on ima za njezinu krivicu kakav dokaz? — Najjednostavnije bi bilo prijeći preko svega. No da li će se time riješiti i svoje sumnje? Ne će li ga ona gristi za vrijeme čitavoga života, čak i u slučaju, ako Danica nije ništa kriva. U kakvu slabom trenutku, napokon, izlanut će se, a time će njegov brak postati nepodnošljivi pakao... Ne, to ne smije biti! Pisat će joj šta god. Izazvat će svađu, oblatit će sam sebe i time prinukati Danicu na prekid poznanstava, samo da se oslobodi sumnje, koja će ga inače mučiti čitavoga života. Ustao je i posrnuo naprijed, kao da ga nešto guši, ili da netko na njega navaljuje...

Vatra je tiho dogorijevala, a u daljini čula se lomljava i soptanje noćnoga vlaka. Odnekud se stvorio pas i zabušio se u svoga gospodara. Mirko ga pridigne k sebi i prisloni svoje vruće obraze na njegovu čupavu šiju. Osjetio je pod rukom, kako oštro udara vjerno pasje srce.

LJUBO ZORDAN:

U BOLESTI

(Majci)

Još jednu suzu niz to lišce svelo
U znoju spusti! Nek se čaša puni!
Još jedan pogled svrni na Raspelo!
Trnje poljubi na krvavoj kruni!

S uzdahom vrućim da mu bol se smanji!
Prolaze sati... Za bolesnog sina
Kandilo nalij svetom Ocu Franji!
Ispij svu čašu Tvoga gorkog vina

Teške su muke. Raskidana njedra.
Na oči pale predsmrtne već mrene.
Smrt, sestrica draga, razriješila jedra.
Izgara život i polako vene...

Ne plači više! Za Boga si dala
Misnika sina. — U satove kasne
Još samo zadnju s Tvog obraza spala
Suzicu spusti! Božji žižak gasne...

STANKO RAC:

MATEMATIKA PROVIDNOSTI ŠESNAESTOG VIJEKA

ISHODIŠTA I PROGRESIJE ZNAMENITIH DOGOĐAJA

Značaj pojedinih historijskih događaja usklađen je s brojkama njihovih godina. Neka čudna, neshvatljiva veza postoji između dinamike zbivanja i vremenskog izraza njegovih kulminacija. Mnogi računski sistemi prepleću se sa stvarnošću, ili točnije rečeno, predstavljaju njezin odraz u svijetlu matematske irealnosti. Njihovi nas zakoni katkad više iznenađuju, nego najdramatskije pojave u zbilji. Ovo naročito važi za XVI. stoljeće.

Najsudbonosniji događaji zaredali su tada u hrvatskoj povijesti. Uočivši njihove karakteristike, dolazimo stvarnom i računskom analizom do sasvim neobičnih rezultata.

Prvi povod ovim istraživanjima bile su dvije brojke uklesane u crkvenom kamenu. Jednu je dao zabilježiti kardinal Toma Bakač na pročelju svoje kule pred zagrebačkom katedralom, a drugu njegov pretšasnik biskup Luka nad ulazom gotske crkve u Ivaniću. Godine označuju svršetak izgradnje dviju najjačih utvrda zagrebačke biskupije. God. 1508. vidi se i danas na ivanićkom crkvenom reljefu pokraj biskupskih i kraljevskih znakova. Premda pripada prošlosti, ona je sačuvana, dok je zagrebačka razorena unatoč njezinu velikom značenju. Važnost njezina određena je ne samo stvarnim zaključkom gradnje, već i odnosom najznamenitijih povijesnih događaja, što s njom u vezi čine savršen matematski sistem. Bila je to ista god. 1517., kad je najmoćniji poglavar zagrebačke crkve sastavljao svoju oporuku.

Različne okolnosti potiču nas na pomnije promatranje ovih dviju brojaka. Predočivši ih s pomoću aritmetičke analize, dobivamo slijedeće izraze: $(2 \times 5)^2 \times 5 \times 3$ plus 2^3 plus 3^2. Ivanićka brojka predstavlja sumu stoljetnih faktora $(5 + 3 = 2^3 = 8)$. Kako smo spomenuli, ona pripada prošlosti te poput nekog međaša označuje samo matematičku vrednotu. Razlika između nje i zagrebačke brojke jednaka je kvadratu stoljetnog faktora 3, dakle iznosi 9, a nazvat ćemo je glavnim intervalom.

Jedini značajni događaj ivanićke godine bila je krunidba posljednjeg Jagelovića, čija tragična smrt znači propast samostalnog hrvatsko-ugarskog kraljevstva. U samom središtu između krunidbe i katastrofe kod Mohača nalazimo Bakačevu brojku, odijeljenu od obaju događaja glavnim intervalom. Kasnije se taj devetgodišnji razmak ponavlja između 1530. i 1539. te 1556. i 1565. Prva godina označuje posljednji samostalni napon srednjekovne Slavonije, sabor u Ivaniću i svršetak građanskog rata, a 1539. sporazum knezova Zrinskih s carem Ferdinandom, početak njihova sukoba sa zagrebačkim biskupom i ubojstvo generala Kacijanera. Posljednji interval započinje padom glavnog kneževskog grada Kostajnice, a svršava znamenitom pobjedom bana Petra Erdeda na Obrešci kod Ivanića. Svi suvremeni kroničari vide u padu Kostajnice početak najvećeg rasula Hrvatske.

Nasuprot, bitka kod Ivanića bila je prva velika i odlučna pobjeda nad Turcima. Prema tomu možemo ovaj posljednji devetgodišnji interval nazvati najtežom depresijom zadnjih ostataka kraljevine.

Kvadratom stoljetnog faktora usklađeni su sudbonosni preokreti što se odnose na prijestolje, ratovanje i udes najistaknutije hrvatske porodice knezova Zrinskih. Isto važi i za njegov kubus (27), samo s tom razlikom, da kubični intervali označuju kulminacije ovoga zbivanja. U najsudbonosnijem smislu pojavljuju se tri puta: 1500.—1527.; 1539.—1566.; 1566. do 1593. Dvadesetisedam godina poslije samog početka stoljeća izabran je u cetinskom samostanu prvi Habsburgovac Ferdinand. Jednaki broj godina protekao je od sporazuma knezova Zrinskih s bečkim dvorom do pada Sigeta, koji predstavlja najviši uspon turske države. Isto toliko razdoblje postoji između sigetske tragedije i bitke kod Siska. Kao najveći kršćanski uspjeh šesnaestog vijeka ta je pobjeda oborila islam s njegova zenita, pa je možemo smatrati znamenitim događajem ne samo u hrvatskoj, nego i u općoj povijesti.

Razne pojedinosti vežu ove kubične intervale. Među svima se najviše ističe glasoviti top generala Kacijanera, kojim je neshvatljivo povezana smrt Nikole Zrinskog s njegovim ubojstvom bivšeg vrhovnog zapovjednika i bitkom kod Siska. Dvadesetisedam godina poslije umorstva nesretnog generala u Kostajnici smaknut je na njegovu topu umirući knez. Jednaki broj godina kasnije pao je taj sudbonosni top natrag u kršćanske ruke. Neobična historija ovog ratnog objekta određuje propast Slavonije i oslobođenje Hrvatske, odnosno početak uspona i pada turske vlasti, kao i njezinu kulminaciju. Ovo je najčudesniji primjer kubičnog intervala ili treće potencije stoljetnog faktora.

Najjače su potencirane brojke u XVI. vijeku god. 1527. i 1572. (3^3 i $2^3 \times 3^2$). Posljednja je osobito značajna za ove izvode. Ona je fiksirana na početak i svršetak stoljeća slijedećim izrazima: 9×8 i 4×7. Osim kubusa i kvadrata broja 2 vidimo kao početni faktor glavni interval, a kao zaključni brojku sedam. Ista predstavlja karakteristiku godine, koju je dao uklesati znameniti kardinal na svojoj kuli. Budući da je ona neobično odlučna za čitavu hrvatsku povijest u drugoj polovici stoljeća, nazvali smo je zagrebačkim intervalom. Njegov četverostruki umnožak odgovara prvobitnom kubičnom intervalu.

Prva najviše potencirana godina u XVI. vijeku podudara se s cetinskim izborom, a druga $(2^3 \times 3^2 = 72)$ sa tri istodobna događaja, što su se zbivali na dan 2. travnja 1572. Tada se vršio izbor prestolonasljednika na budimskom saboru, koji je s hrvatske strane bio popraćen osvajanjem Susjedgrada i Brdovca, početkom seljačke bune te požarom gotske crkve sv. Ivana Krstitelja u Ivaniću. Nesrećnim slučajem došlo je do eksplozije velike količine baruta (oko 10 centi), koji je bio pohranjen u samom svetištu, ispod prvobitnog ishodišta koordinatnog sistema Hrvatske i Slavonije. Vatra je bila tolika, da je malne uništila životno djelo biskupa Luke.

Razlika između ove godine i cetinskog izbora jednaka je umnošku velikog stoljetnog faktora i glavnog intervala $(9 \times 5 = 45)$ te predstavlja centralno ishodište čitavog sustava hrvatske povjesnice šesnaestog vijeka.

Svi znameniti događaji usklađeni su na god. 1545. Kao primjer spomenut ćemo samo najvažnije: dovršenje utvrda oko prvostolne crkve (4 × 7); pad »zlatnog ključa« Slavonije i Ugarske, Beograda, i smrt kardinala Bakača (4 × 6); cetinski sabor (3 × 6); ivanički sabor (3 × 5); pad sredovječne stolice zagrebačkih biskupa, Čazme (7); razaranje istoga grada (2 × 7); bitka kod Ivanića (4 × 5); požar samostanske tvrdinje i početak seljačke bune (3^3); strahoviti svršetak seljačke bune (4 × 7); pobjeda kod Siska (6 × 8). Brojku šest nalazimo samo kod Cetina, kardinalove smrti, pada Beograda i pobjede kod Siska, što znači da su ove godine usklađene na ishodište nekog drugog sustava. Prema intervalima razlikujemo značaj pojedinih događaja. Dosljedno tomu možemo zajedno svrstati Bakačeve utvrde, propast Čazme, razaranje istoga grada i tragični svršetak seljačke bune. Svi su usklađeni na zagrebački interval. Velikim stoljetnim faktorom pet odlikuju se samo god. 1530. 1565., svršetak srednjevjekovne kraljevine Slavonije i znamenita bitka na Obrešcu kod Ivanića. Izvještaj mletačkog poslanika te svi domaći i strani kroničari potvrđuju, da je ovaj uspjeh bana Petra Erdeda bio u istinu sjajan. To je posvjedočio i sam car, kad mu je radi toga prvomu među hrvatskim i ugarskim velikašima podijelio nasljednu grofovsku čast. Pobjeda je potpuno osigurala hrvatsku granicu na Česmi i spasila »srce kraljevine«.

U međusobnim odnosima pojedinih događaja razabiremo, koliko su oni utjecali na općenitu stvarnost hrvatskog narodnog života. I tu se odrazuju eksponenti i intervali. Od svih spomenutih godina dvije su najsavršenije koordinirane, i to pad Čazme (1552.) i bitka kod Ivanića (1565.). Uzmemo li g. 1552. za ishodište, dobivamo slijedeće značajne odnose: Bakačeva godina (5 × 7), Cetin (5 × 5), podsada Kisega i prvi prolaz Turaka kroz centar biskupije (5 × 4), gorjanski poraz i propast Slavonije (3 × 5), centralno ishodište (— 7), razaranje Čazme (7), pad Sigeta (2 × 7), velika seljačka buna (3 × 7), zidanje Karlovca na devet stotina turskih lubanja (3^3).

Pobjeda kod Ivanića daje nam slijedeće relacije: Bakačeva godina (6 × 8), ivanički sabor (5 × 7), propast Slavonije (4 × 7), osnutak novoga Siska (3 × 7), centralno ishodište (5 × 4), pad Kostajnice (3^2), početak seljačke bune i požar samostanske tvrdinje (7), temelji Karlovca (2 × 7), pobjeda Erdedovih sinova kod Ivanića (3 × 7), bitka kod Siska (4 × 7), konac stoljeća (5 × 7).

Spomenuti vremenski odnosi pokazuju najveći utjecaj stoljetnog faktora 5 i zagrebačkog intervala 7. Ovo nam potvrđuje i značaj stvarnog zbivanja. Pad Čazme značio je propast crkvenog feudalizma, najmoćnijeg faktora srednjevjekovne Slavonije, a bitka kod Ivanića nestanak turske sile s istog mjesta, gdje je ugnijezdila svoj sandžak.

Nije točno zabilježen dan, kada su Turci zauzeli Čazmu, ali po izvještaju bana Zrinskog možemo zaključiti, da je to bilo uoči Velike Gospe. Dan pred Malom Gospom (7. rujna) pao je Siget, a dva dana poslije istog blagdana bila je bitka kod Ivanića.

Sve spomenute relacije dokazuju, da se veliki stoljetni faktor pojavljuje u razmacima dalekosežnih historijskih promjena, kao na primj. Cetin—Čazma (5^2), zagrebačke utvrde — Čazma (7 × 5), mohačka bitka — Cetin 125 (5^3) dana ili opsada Kisega 25 (5^2) dana. Ista brojka igrala je sudbonosnu ulogu u životu sigetskog junaka. Pet godina poslije njegove ostavke i zamjene posjeda s porodicom Erdedi postao je sigetskim kapetanom, a ravnih pet godina kasnije izgubio život pod Sigetom.

Tražeći karakteristične vremenske odnose rijetko nalazimo brojku biskupa Luke (2^3), s kojom smo započeli ova istraživanja. Kao matematska vrednota starije prošlosti, ona se pojavljuje bez većeg stvarnog značenja. Njezin utjecaj biva sve slabiji te postepeno prolazi u carstvo simbolike. Premda su iz njezina centra potekli dalekosežni i veliki događaji, ipak su oni većinom usklađeni sa zagrebačkim intervalom. Iznimka je samo bitka kod Ivanića. Njezino je značenje dvaput odredno brojkom biskupa Luke, u starosti Bakačeve kule (6 × 8) i u svršetku seljačke bune (8). Umnožak predstavlja vezu novovjekih kaptolskih utvrda i srednjevjekovnih branilišta zagrebačke crkve na području ivaničke županije, dok sama brojka označuje odnos između banove pobjede i seljačkog ustanka. Oba događaja isprepletena su neshvatljivim vezama s prvobitnim ishodištem geografskih koordinata Hrvatske i Slavonije. Ne prodirući u tajnu tih veza, moramo samo ustanoviti utvrđene činjenice. Prvo nasilno zauzeće Susjedgrada uslijedilo je istodobno s opsadom hrvatskoga grada Krupe na Uni uoči Ivanja 1565. Drugog srpnja bio je ban Erdedi poražen na Savi pod Susjedgradom, a sedamdeset dana kasnije doživio je svoju najslavniju pobjedu. Sedam godina kasnije jurišali su kmetovi na Susjedgrad i Brdovec, dok je požar uništavao crkvu sv. Ivana i utvrdu biskupa Luke. Nedaleko opustošenih građevina i garišta bio je u veljači slijedeće godine uhvaćen vrhovni zapovjednik i organizator seljačke vojske, kad je htio da se približi granici.

Najkobniju godinu XVI. stoljeća dobivamo umnoškom zagrebačkog intervala s brojkom biskupa Luke (7 × 8). Pad Kostajnice (»vrata Hrvatske«) povukao je za sobom najveće opustošenje naših krajeva, ostavku bana Zrinskog i zamjenu njegovih posjeda s porodicom Erdedi. Iste godine počeo se rastvarati onaj tajnoviti čvor, koji je nastao god. 1539. između najmoćnijih hrvatskih plemića, zagrebačkog biskupa Šimuna Erdeda i cara Ferdinanda. Prvi tragovi tih tajna ostali su među zidinama ivaničkog dvorca, gdje su se sastali braća Nikola i Ivan Zrinski s vrhovnim zapovjednikom Jurišićem.

Zagreb kao ishodište svog vlastitog intervala s obzirom na Bakačevu godinu daje nam slijedeću savršenu progresiju: centralno ishodište (4 × 7), pad Čazme (5 × 7), razaranje istoga grada i povlačenje sandžaka (6 × 7), pad Sigeta (7 × 7), velika seljačka buna (8 × 7).

God. 1545. osvojili su Turci prve gradove u moslavačkom predjelu, koji je ban Zrinski nazvao »srcem kraljevine«. Nešto ranije počeo je zagrebački kaptol zidati utvrde u Sisku, najstarijem hrvatskom gradu, prilično zanemarenu u drugoj polovici Srednjeg vijeka. Centralno ishodište XVI. stoljeća prema tome znači uspostavu islama u središtu Hrvatske i obnovu našeg prvog, prehistorijskog centra.

Razdoblje između god. 1556. i centralnog ishodišta iznosi jedanaest godina. Ovo je posljednji interval, što ga je odbacila ivanička utvrda. Po-

slije pada Čazme prestala je njezina historijska važnost. Sve do tada bili su prema njoj koordinirani najvažniji događaji i promjene u kraljevini. Uzmemo li za osnovu godinu biskupa Luke, dobijemo sa ivanićkim intervalom slijedeće: 1530. (2 × 11) ivanićki sabor; 1541. (3 × 11) rat zagrebačkog biskupa sa knezovima Zrinskim, u kojem je izgubio život brat sigetskog junaka, knez Ivan; 1552. (4 × 11) pad Čazme. Savršenijim etapama ne bi se mogao prikazati svršetak historijske uloge pobožnog srednjevjekovnog mjesta.

Još g. 1530. pozivao je onamo biskup Šimun generala Kacijanera na dogovor o primirju, »jer mu u Zagrebu ne može dati stana radi rasula«. Devet godina kasnije logoruje u istom dvorcu vrhovni zapovjednik Jurišić, pregovarajući sa Zrinskima o spomenutom generalu, čiji se udes ispunio još iste godine u Kostajnici.

God. 1543. umro je u Čazmi nasljednik Krste Frankapana, posljednji veliki branitelj kraljevine Slavonije, biskup Šimun Erdedi. Prevezli su ga preko Ivanića u Zagreb i sahranili u katedrali. Devet godina kasnije prošao je istim putem za vazda čitav čazmanski kaptol, kojega se osnutak podudara u vremenu i mjestu s postankom srednjevjekovne kraljevine Slavonije (1232.).

Sve ovo dokazuje, kako se razvoj historijske dinamike temelji na računskom poretku. Ne samo vremenski razmaci već i njihove karakteristike izviru iz nekih ishodišta, pa ih zbog toga možemo prikazati u irealnom svijetlu brojaka. Eksponentima odgovaraju historijski usponi, a intervalima njihove karakteristike. Slijedeći tim putem povijesne utjecaje i zbivanja, nalazimo vječiti izvor neshvatljivog savršenstva, što se samo u rijetkim časovima pojavljuje na stvarnoj površini života.

VINKO JABLAN:

JABLANI

Uz potok se dižu. Uz ceste i uz staze.
Poljski putovi znadu njihove šumore.
Svuda uz nas stoje. Čuvaju nas i paze.
Oni razumiju naše dnevne umore.

Jablani su sinovi mirnih nam poljana.
Mi volimo ih ko miris rodnih dolova.
Šum je njihov utjeha sviju naših dana.
Šum je njihov melem sviju naših bolova.

Oni su kod nas, u polju i u stranama,
i svuda šire drhtanje svojih šumova.
Nujni su ko i mi. I u svojim granama
sakrivaju svježi miris naših umora.

Potok ih voli. Na obali hladovitoj
oni su vjerni drugovi starih mlinova.
I tamo daleko u strani sjenovitoj
vječno oplakuju groblje naših sinova.

P R E G L E D

Branko Storov:

OSTATI

Govorio mi je neki znanac:

Ima poslijepodneva, koja pritegnu niti zaključaka, i sve govori protiv nas. Konopci su puni uzlova, mreže zapinju, spojnice popuštaju. Naša je krivnja očita, i mi smo gotovi za bijeg. Ali treba ostati, treba vidjeti, razumjeti, boriti se. Treba se primiriti. Velikodušno prihvatiti borbu protiv samoga sebe.

Sve naše mišljenje i sva naša literatura — sve hoće da bježi, da se utekne efektima i da osjeti golicanje novog i originalnoga. Ali treba ostati.

Ima poslijepodneva, kad su svi izlazi zatvoreni, i sve se staro iznevjerilo. Kada se neki novi svjetovi prikazuju ravnopravnim suverenima. Kada neke osobe kidaju živce kao konce, i sve misli zuje oko ovih osoba.

Ali treba ostati.

I kada smo ostali, neopozivo ostali, postajemo nadležni da sudimo o bolu svijeta.

Odvratih tome znancu:

Ima takvih poslijepodneva.

POGLEDI PO SVIJETU

KAKO ĆE ZAVRŠITI »BIJELI« RAT?

Vjerojatno »crvenim« ratom

Redoviti čitaoci novina mogli su u posljednje vrijeme opaziti, kako se urednici vanjsko-političkih rubrika upravo titraju njihovim živcima. Nije ništa neobično, ako danas u novinama glavni naslov viče, da je ratna opasnost na vrhuncu, da sutra javi, kako je ona jenjala, a prekosutra, da se opet zaoštrila i t. d. Ljudi su već postali skoro i neosjetljivi na takve vijesti, ili barem ne reagiraju na njih u onolikoj mjeri, u kolikoj bi se to očekivalo. To je i ispravno, jer te alarmantne vijesti imaju uglavnom svoj izvor u različitim izjavama predvodnih političara i momentanim odbljescima njihove diplomatske igre. A to nije ni rat, a često ni — spremanje rata. To je stvaranje političke prevage, ili barem održavanje političke ravnoteže, što sve u slučaju rata može da i ne funkcionira, štaviše, da se i obrne, pa je tako ta cijela igra u većini slučajeva samo žongliranje i maskiranje onoga, što se zapravo hoće i radi...

U prosuđivanju, dakle, opće političke situacije s obzirom na ratnu opasnost treba svratiti pažnju i na područja izvan čisto političkog, i tu će nam se možda sigurnije i jasnije otkriti pravo stanje stvari. Pa ako danas tako učinimo i bacimo pogled na spremanje, organiziranje i ulaganje kapitala u pojedinim državama, na dirigiranje privrede, na tendencije u smjeru proizvodnje, na organizaciju potrošnje, na udešavanje saobraćajnih putova i veza, a naročito na nabavljanje i spremanje sirovina te produkciju ratnog materijala, moramo nažalost doći do zaključka, da se ratna opasnost iz dana u dan sve više pojačava i da je rat upravo već počeo, ako ne krvavi, »crveni«, a ono, — kako je nedavno rekao Mussolini — »bijeli« rat.

Nakon Svjetskog rata stvoreno je godine 1919. Versailleskim mirovnim ugovorom izvjesno stanje u svijetu. Narodi, odnosno države, dobile su okvir s određenim kompetencijama, pravima i dužnostima, potraživanjima i davanjima. Pobjednici — povlašćeni, pobijeđeni — podvlašćeni položaj. Smisao postversailleske politike povlašćenih bilo je održavanje ravnoteže na temeljima toga ugovora, a podvlašćenih — njezino remećenje. U prvom deceniju iza Versaillesa ravnoteža je potpuno stabilna. Podvlašćeni se još nisu toliko oporavili, da bi mogli ma i u najmanjoj mjeri utjecati na situaciju. Ali već na početku drugog decenija jasno se ocrtavaju sile, koje će početi miniranjem temelja Versailleskog mira. I ono je doskora počelo. Dakako, na štetu povlašćenih. Njemačka, koja je kao najveća i najpogođenija od svih podvlašćenih preuzela u tome vodstvenu ulogu, ojačala je za nepredvidljivo kratko vrijeme. Dok su se povlašćeni odmarali na lovorikama i uživali do zamorenosti punom kupom obilno prisvojena obilja, dotle su se podvlašćeni sa zavidnom energijom, samoodricanjem i požrtvovanjem najprije oporavljali, zatim jačali i na kraju spremili za odmazdu.

U svom sitom drijemežu brzo su se John Bull i Marianne našli zatečeni od Michla, za kojega su mislili, da će se još dugo morati oporavljati od dobivenog udarca. Odmazda za-

počinje. Neki iz Antante preporučuju preventivni rat dok se Njemačka još više ne osili. Ali nespremnost za takav korak, i materijalna, a još više psihološka, ne dopušta ga. Njemačka najprije obustavlja reparacije, da ubrzo zatim započne i s ostvarivanjem teritorijalnih revindikacija. Britanski se lav budi i sprema na reakciju. Prilike se u svijetu brzo razvijaju i dolazi konačno do jasnog formiranja dvaju blokova država s određenim, oprečnim interesima.

Samo jaki, neobično premoćni, mogu bez opasnosti diktirati pobijeđenom teške uvjete. Francuska i Engleska to su učinile, a da možda nisu dovoljno promislile, da li su toliko jake, da će moći održati takvo stanje. Povijest uči, da iza zenita dolazi opadanje. Možda bi najmudrija politika bila izbjegavati potpuni zenit, jer ostavljena, neosvojena distanca može u danom času postati motor unutarnje dinamike, bez koje se ne samo ne ide naprijed, nego se ne može ni ostati na mjestu, već se uzmiče.

Ako Engleska i Francuska ne ushtjednu nastaviti s uzmicanjem, kojemu bi bilo teško naći kraja, one bezuvjetno moraju u rat. Do sada su uzmicale, ali na sektorima, gdje se nije odlučivalo o njihovim stopostotnim životnim interesima. No doskora će i oni doći u pitanje. Ići u rat, odnosno izazvati ga, bilo bi ne samo nepopularno (jer je teško ponijeti težinu odgovornosti za novo svjetsko klanje), nego za »za padne demokracije« i riskantno, ako se uzmu u obzir sadašnji vojni efektivi obaju partnera. Hitler pak, idući »linijom najmanjeg otpora« ne izaziva za sada rata, barem ne tamo, gdje su direktno u pitanju engleski i francuski interesi. Ali zato uzima naokolo gdje što može, a svakako na štetu i svojih glavnih protivnika.

Nema sumnje, da se pri svemu tome radi o golemim stvarima i da se sprema velik obračun. Između Engleske i Francuske davno su, što mirnim što krvavim putem, razgraničene sfere : usklađeni interesi. Ali tu se javljaju novi partneri, kojih pretenzije rastu u nedogled. Ulijevaju nepovjerenje i bojazan, kako svojom snagom tako i svojim apetitima, da bi se htjeli zadovoljiti manjim zalogajima. Tu se jasno vidi, kako je direktni životni interes postavljen nasuprot direktnom životnom interesu, barem ako stvari promatramo s mjerodavnog stanovišta zainteresiranih partnera. I teško da bi tu, uzevši u obzir zadnje misli tangiranih, moglo biti ikakva sporazumijevanja kod »zelenog stola«. Rim i Kartaga. A Katon je svaki svoj govor u senatu završavao rečenicom: Caeterum censeo, Carthaginem esse delendam! Tako je i bilo...

Situacija na šahovskoj ploči momentano je u općim linijama ova: Svoga glavnog partnera »osovina« ne izaziva direktno na rat, ali zato jača na svakom koraku. Snagu za ovaj nastup daje joj momentana vojnička premoć. Zapadne demokracije ne samo što ne izazivaju rata (to bi bilo i odiozno), nego ne prihvaćaju ni indirektnih povoda za rat (što bi se još dalo nekako opravdavati). Razlog je u momentanoj vojničkoj premoći partnera. Ali je zato protiv osovine poveden rat na svim poljima, osim na — bojnom polju. To je ono, što je Mussolini nazvao »bijelim« ratom.

Ova igra mogla bi biti odsudnija, nego što se čini u prvi mah, jer bi se tu mogao ponoviti slučaj iz Svjetskog rata, kad je Njemačka dobivala bitke, a izgubila rat. Čim je na zapadnoj fronti došlo do »pozicionog« rata (gdje se fronta ne pomiče), moglo se naslućivati, da će odnijeti pobjedu na tom sektoru ne jači, nego izdržljiviji. Tako je i bilo. I sadašnja je igra slična onoj. Razlika je u tome, što su se onda na fronti uništavali ratni efektivi, a sada se oni u tvornicama proizvode. Kao što je tamo odnijela pobjedu ona strana, koja je imala više rezerva, tako će biti i sada, ako se igra ovako nastavi. A koja bi to bila strana, nije teško zaključiti. Kad se uzme u obzir privredno stanje obaju partnera, — a ono je u ovoj igri glavni faktor, — blok »zapadnih demokracija« ima više rezerva. I ako se nastavi ovako paklenski tempo naoružavanja, sigurno je, da će Njemačka prva sustati. Ne treba pri prosuđivanju ovoga smetnuti s uma, da je u Njemačkoj već sada skoro sve mobilizirano i da rezerva nema još mnogo. Nijemci su doduše narod, kojem se u pogledu svijesti, discipline i požrtvovanja može uz bok staviti malo koji narod, ali sve ima svoje granice. A kad se već vodi propaganda protiv kave u 4 sata poslije podne, onda to nije najbolji znak. Uistinu ima malo koristi od naklapanja tetaka uz tu kavu, ali ljudima treba kadgod priuštiti i — trač. U kasarni je teško živjeti cijelog vijeka.

Da paralizira unutarnju psihološku napetost, koja će rasti paralelno s tempom naoružavanja, a i ekonomske poteškoće, do kojih će morati doći radi sve većih izdataka za naoružavanje, Hitler će morati dalje kljaštriti naokolo. Do sada je išlo bez većih poteškoća. Svuda je bio službeno »pozvan«. I u Austriju, i u Češku. Pozvat će ga i u Danzig, možda i u Koridor i sjevernu Švicarsku i još kamo, ali u kolonije — sumnjamo. A što onda? Stati, značilo bi u tom slučaju uzmaknuti, a ići dalje, barem u onom opsegu u kojem to Njemačka misli, značilo bi — rat, i to crveni, krvavi...

*

Logika događaja, kako smo je gore izložili, nužno će dovesti svijet u ratno stanje, iako ga on zapravo ne želi. To više, što bi za Njemačku bio pogodniji pravi rat (i to što skorije), nego ovaj »bijeli«. Jer ono, što je sada, u miru, uz Englesku i pomaže je, možda se ne bi u slučaju rata odazvalo i na takvu žrtvu.

Dakako, svi su ovi zaključci povučeni iz premisa, kako su one danas postavljene. U svijetu su promjene vrlo brze, pa mogu i tu biti, te seovi zaključci možda ne će ostvariti. No veće promjene na ovom području ipak nisu mnogo vjerojatne.

I tako su svi izgledi za novo svjetsko klanje. Da bi pritom teško stradala evropska civilizacija, za to ne treba trošiti riječi. Da bi pobjeda bila samo Pirhova, to je vjerojatno. A mogao bi doći — treći, da se na kraju nasmije...

Međutim, u svakom slučaju — vae victis!

Ivan Degrel

KNJIŽEVNI PREGLED

»OGNJIŠTE«

Što kod romana g. Budaka[1]) gotovo najviše iznenađuje, to je nestašica književnih uzora u stilsko-formalnom pogledu. Nemoguće je uglaviti bilo kakvo naslanjanje djela na poznate primjere, bilo u pogledu formalne koncepcije, bilo u pogledu kompozicije ili izrade likova i situacija. Da je pisac manjega talenta, bila bi ta činjenica sudbonosna: jer mnogi ne mogu naći ravnotežu između različitih elemenata umjetničkog djela, treba im prijateljska ruka velikih preteča, da im pomogne stvoriti sliku svijeta u umjetničkoj viziji. Bez sumnje, kao i svi drugi, g. Budak je čitao književna djela, možda i mnogo: ali ništa od toga nije srodno s načinom kako žive, misle i osjećaju ljudi njegova romana. Razlika je, možda osnovna, u tom što su svi oni drugi prošli kroz književnost, a pisac »Ognjišta« neposredno kroz život; t. j. svi su oni imali tu ambiciju da dostignu ili čak prestignu ovo ili ono pročitano djelo, makar i od najvećih. Kod g. Budaka osjeća se upravo potpuna nestašica takva mjerenja svojih sposobnosti o tuđe. Ako se držimo onoga što je sam u više navrata javnosti saopćio, mislim da će nam uzrok toga biti jasan: pisac uzima svoju građu iz života, sve ono što on prikazuje, zaista se dogodilo. On pozna sve te ljude lično, i to u dušu; atmosfera njihova kraja i duha zasitila je tako rekavši čitav stvaralački horizont pisca, to više što je to piščev vlastiti zavičaj, njegovo djetinjstvo i njegova mladost. Zola je tvrdio uvijek da crta neposredni život, prava i istinska lica, ali je pritom i nehotice zaboravljao da posao znanosti i onaj umjetnosti nije isto. Postavljajući tezu »eksperimetalnog romana«, on je jasno označio svoj stav prema stvarnosti. Eksperimentirajući, prenosi ipak koješta, mijenja situacije, dodaje ili oduzima, i tako, prema ideji djela, bitno mijenja elemente, uzete iz života. Dosta je spomenuti primjer njegova »Lurda«, da se vidi kako takav postupak može izobličiti zbiljnost i izmijeniti bitni karakter mnogih pojava.

Protivno tome, u »Ognjištu« je stvarnost samo rekonstruirana i kompozicijski povezana u jednu nepretrgnutu i zaokruženu cjelinu; štaviše, ondje gdje mu poznavanje činjenica nije davalo dosta stvarnih podataka — kao kod smrti Anerine —, pisac je i sam ostavio stvar nejasnom i samo naslućenom. A faktični stvaralački rad piščev sastojao se u tom, da radnju stvori iznutra, t. j. da psihološki motivira i protumači ljude i njihova duševna stanja i da uskrisi komponente unutarnjega zbivanja, kojih je rezultanta, projicirana u vanjski svijet, dala tok vidnih događaja.

Poredba, koju sam već više puta imao prilike razviti u usmenim predavanjima pred raz-

[1]) Mile *Budak*, Ognjište, roman iz ličkoga seljačkog života, Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, III. 13.—16., Zagreb 1938.

ličitom publikom, neoborivo jasno osvjetljuje ovaj problem. Ona se nameće već i srodnošću predmeta, kakva, uza sve slične primjere, ostaje najjača u čitavoj književnosti te vrsti: poredba s Reymontovim »Seljacima«. Kako je hrvatski prijevod dovršen tek tri godine prije izdanja »Ognjišta«, to se mnogima nametala misao i samog književnog utjecaja. No ti nisu uzeli u obzir, da baš u to vrijeme g. Budaku nije bila pri ruci hrvatska književnost, i da je njegovo djelo upravo plod potpune stvarne i literarne izolacije. Ono je, pisano daleko od doma, začudnom oštrinom i plastikom, vjerno obnovilo svaki kamen, svaku značajnu riječ zavičaja, a nije teško ni spoznati da je u toj dubokoj koncentraciji sazrio i sam talenat piščev do neslućene snage. Dosta je isporediti s ovim romanom dotadanji piščev rad: romanski diptih »*Raspeće*« i »*Na ponorima*« ušao je u autorovu dušu izvana: to je slučaj iz odvjetničke prakse. Taj ga se doima duboko, jer je tipičan za čitavu jednu generaciju, čitavo razdoblje našega života; ali on nije piscu urođen (da se tako izrazim). U zbirci »*Pod gorom*« pa i u onoj »*Opanci dida Vidurine*« dao je pisac anegdotske ulomke koji su još novelistički sažeti i laki, no katkad i fragmentarni. Međutim, elementima ovih priča dati će potpuno životno značenje i zamašaj tek »*Ognjište*«, s kojim su neke od njih i direktno povezane, kao što je na pr. sam Dida Vidurina. Sve to pojedinačno meteorsko kamenje — katkada neobično snažna sjaja — okuplja se i stvara predigru zgusnutoj atmosferi »Ognjišta«. U čitavom tom literarnom putu prema cilju, poznaje se autorov vlastiti hod, bez provodiča.

Uza sve to, korisno je protumačiti značenje »Ognjišta« baš uz pomoć Reymontovih »Seljaka«: razlika je bitno važna. Reymont je naskroz literaran čovjek, iako se kao čovjek, doživljajno, nije nimalo udaljio od predmeta svoga romana, od seljačkog života. Ali u poljskoj književnosti osjeća se tendencija prema epopejskoj koncepciji života već od Mickiewiczeva »Pana Tadeusza«. Slavno je djelo vrlo karakteristično kao idilski ep u smislu klasičnih vrsta književnosti, a upravo je roman u stihovima. Ruhom, građom i izradom lica sasvim je već roman, no ipak, čuvajući karakter epa, pretvara jedan dosta neznatni seoski događaj u epopeju širokog stila. Reymontovi »Seljaci« nastavljaju i vjerojatno dovršuju tu tradiciju. Sam je motiv radnje u »Ognjištu« i u »Seljacima« sličan — otac i sin u sukobu ljubavi prema istoj ženi. No Reymontu je to povod širokom slikanju sela: ponajprije, podjela na godišnja doba pruža autoru priliku da svaku partiju započne divnim lirskim uvodom koji nastoji da se duhom i gledanjem svijeta, a naročito osjećanjem, približi što više narodnoj pjesmi, da je pjesnički interpretira, da prikaže smisao i osjećaj seljakove blizine prirodi (»*Naturnähe*« kako bi rekli Nijemci). A zatim, Reymontovo crtanje obuhvata čitavo selo: u koncentričnim krugovima koji svi ostaju u vezi s radnjom, no ipak se katkad od nje epizodski daleko odmiču, prikazan je i seoski starješina i župnik (a taj ima već svoju okolinu i svoje materijalne interese sfere; to nije Budakov lički »plovan« koji nema ničega osim duša tih seljaka što su mu odani, jer je s njima jedno u čistoći života i u siromaštvu); trgovac i kovač i sva ostala seoska zanimanja; štaviše i grof, pa ruski oružnici, susjedi i upravo bezbroj različitih figura. Kod g. Budaka već sam simbolički naziv steže područje romana znatno na krug zadruge, na jedno ognjište i ona koja su neposredno iz njega potekla. Tu je, doduše, svako lice tako duboko izrađeno, te ostaje trajno u svijesti: analiza tih seljaka, majstorski suptilna, pokazuje kakve su bogate nijanse ljudske duše i ondje, gdje se vanjštinom i obrazovanjem tek jedva u čem razlikuju. Ili možda baš zato: jer ne čini bogatstvo duše različito znanje koje se u nju trpa, već njezin stav prema životu i dosljednost kojom se on u životu očituje; a tu je seljak kud i kamo nadmoćniji golemoj većini gradskog i građanskog svijeta. Pa i radništvo, onako kako ga oblikuje zlokobna »staleška borba«, prilagođuje dušu seriji i omogućuje ono što se naziva »duhom stada« *(esprit grégaire)*. Premda je seljak podvrgnut vječnim zakonima — ne mislim toliko onim transcendentnim, koliko zakonima porodice, zadruge, vlasništva i organizacije rada kakva je s tim u vezi —, kod njega se ipak daleko jače izgrađuje individualitet, što na žalost dokazuju i slučajevi nasilja na selu, koji su svojom strahotom i svojim zamašajem redovno daleko jači i silniji nego u gradskom životu. Nije to zato što je taj svijet »primitivan«, ni zato što gradske ljude

steže redarstvo i druge društvene ustanove: seljak je više svijestan svoje vlastite snage i odgovornosti koja mu nalaže da kroji sam sebi pravdu.

To je, mislim, ključ bitnoj razlici između prikazivanja seljaka u »Ognjištu« i onoga u »Seljacima«. Pokazuje to već i naslov sam koji kod g. Budaka simbolizira smisao seljačkog životnog ideala, a kod Reymonta ne kaže ništa osim što posve stvarno hoće da označi svoj predmet. Tu se ponajjače osjeća literarna škola Reymontova: prvotno učenik Zolin, našao je tek naknadno, kako kaže Forst de Battaglia, »put u Čenstohovu« t. j. shvatio je i uvidio vjerski život seljaka i čitave Poljske uopće. Kod svih likova Reymontovih mišljenje, postupanje i prosuđivanje uvijek je prožeto izrazitim dahom animalnosti: onaj koji je pisao o čovjeku-životinji *(La Bête humaine)* naučio ga je osjećati u svemu prizvuk »životinje u čovjeku« ili, recimo pravije, životinje nad čovjekom. To je instinktivno osjetila poljska publika kada je stala burno prosvjedovati protiv romana (dok je izlazio u nastavcima, još je gore morala dolaziti do izražaja ta strana djela, jer je bila lišena smisla cjeline). Takvi »skandali« znaju dakako biti pretjerani i maskirani »patriotskim ogorčenjem«; ali ovdje je nemoguće ne osjetiti naturalistički do surovosti provedenu stilizaciju Reymontovu. Dosta je pomisliti na Jagusinu zavodljivost koja je sjajnom sugestivnošću prikazana kao neodoljiva i nesvijesna manifestacija instinkta. Konačni izgon i kamenovanje te žene, koja je svojom neobuzdanom strašću upropastila pola sela, izlazi gotovo kao nesmiljena nepravda, te se napokon selo pokazuje kao farizejski pretjerani i zasukani sudac, a Jagusia kao žrtva svoje ljepote koja nije kriva što je tu. Drugi je primjer Hanka, bez sumnje najispaćenije lice u romanu koje je i po ulozi koju zaprema gotovo neprestano pred našim očima. Autor je doduše prikazuje kao duševno ne baš naročito razvijenu ženu; ona je u stvari rob u kući, a kad se osjeti gazdaricom, propne se u njoj ponos do neke smiješne pretjeranosti. No u stvari ona je vjerna i valjana žena, i kao gazdarica na svom mjestu. I ako nije baš naročito dalekovidna, ipak nije ni glupa, kako pokazuje njezino uporno i uspješno nastojanje da očuva sve Borynino, dok ovaj leži bolestan i bez svijesti. Dakako da ona sve to namjenjuje sebi te se pri tom očituje karakteristični seljački egoizam; no ona je ujedno i daleko čestitija od svojih suparnika, i neumorno se brine za svoju porodicu i za cijelu kuću. Njezina je najteža bol što njezin muž, Antek, ostavlja nju i trči za Jagusiom, a u tom ona kao zakonita žena njegova ima i pravo. I ne samo to; ona je baš i za njega podnijela neizmjerno mnogo toga. Ipak autor nesmiljeno prolazi pokraj svih njezinih patnja, pokraj njezinih molitava i tako brutalno zgažene ljubavi, te ni do kraja ne popušta u Antekovu životinjski prezirnom stavu prema njoj. Reymont je poljski patriot i pisac koji prikazuje ljude koje voli, jer su njegovi, a ti su ljudi svi od reda ipak duboko u svojoj duši kršćani. Stoga njegov roman nije tako mizantropski i u srži pesimističan kao što su romani Zolini. Ali onu bezobzirnu indiferentnost prema sudbini lica dao mu je njegov literarni učitelj.

Ne podjeljujući nipošto tendenciozno i simplistički svijetlo i sjenu isključivo na jednu ili na drugu stranu, pisac je »Ognjišta« ipak umio jasno i nepobitno pokazati šta je dobro, a šta zlo. Pritom mu je fabula romana znatno otešćavala posao, jer nitko od ostalih lica romana ne sluti smisao i veličinu pakosti staroga Blažića. On je planuo požudom za Anerom u jednom neosjetnom času koji nitko nije mogao ni saznati ni nadzirati. A zlo koje se zametnulo iz tako neznatne iskre, planulo je u požar zato što je Blažić oženjen čovjek i otac odrasle djece pa prema tome ne može ni sanjati o tom da bi uzeo djevojku, a ipak ne može da je se odrekne. A u drugu ruku pogoršava se njegova pakost tim što svim silama nastoji spriječiti udaju Anere za svoga vlastitoga sina, i u prvi mah ga zavarava savjest tobože kao da bi tim spriječio da mu tuđa žena bude uvijek na dohvatu; ali u istinu glavni je motiv tomu taj, što on hoće da spriječi njezinu udaju pa ma šta se poslije desilo. A budući da se Mića i Anera vole istinskom ljubavlju, oni nadvladavaju sve njegove zapreke, a ti neprestani neuspjesi dovode Blažića do bjesnila. On ugrožava život druge dvojice svojih sinova zato što oni drže s bratom, premda među njima i ocem nije nastao nikakav spor, jer oni uopće ne razumiju očevo držanje.

Ti nijemi sukobi i podzemni bojevi na život i smrt mogu protumačiti uvjerljivo i jasno

svu onu monstruoznu grandioznost razvoja zla u Blažićevoj duši, a i sve ono neobično i zdvojno čega se hvata Anera, da odoli napasti, naročito otkad je Mića otišao u rat i tamo, kako su je izvijestili, poginuo. Nijedna takva smrt nije posve sigurna, i stoga je najneobičniji od Anerinih postupaka taj, što se ona pred Blažićevim namjerama, koje su joj sada već posve jasne, sklanja Lukanu i živi s njim nevjenčana da mu ne propadne ognjište, a da njoj ostane živa glava. Ali to prihvatanje takva odnosa pokazuje se u svom pravom svijetlu tek onda, kada pukne vijest da se vraća Mića: Anera zaboravlja sve što je bilo i hoće da dočeka svoga muža u njihovoj »izagnaničkoj« kući. To je dokaz kako je sve ono što je bilo, prošlo preko njene duše kao neki nužni i apsurdni kompromis života, dok je ona u istinskoj veličini svoje duše ostala vjerna Mićunu. On je njezina zaista jedina i prava ljubav. Ali Mićun se nije vratio, i Blažić je iskoristio Anerinu smetnju, da je oblaže i umori. No Lukan, koji je uvijek znao i cijenio Anerinu čestitu i vjernu dušu, postaje zlom savješću Blažićevom. Da ga ne natjera u očaj, hoće Blažić da i s njim obračuna; ali je Lukan nadmoćniji od strašću i zloćom zaslijepljenoga Blažića, te ga na tom kobnom sastanku preteče i ubije.

I ako sveden konačno upravo na samo tri lica, roman je Budakov sudbinom teži od Reymontova. Krvavija i strašnija je njegova atmosfera (Reymontov stari Boryna nastrada u epizodi, koja je izvan zapleta samog romana), ali je i zlo i dobro našlo svoju pravu ocjenu. Anerina duševna veličina i njezina upravo uzvišena čistoća ocrtana je prekrasno u njezinoj djevojačkoj bezazlenoj ali neoborivoj ljubavi, pa naročito u nezaboravnom prizoru, kada žeteocima donosi ručak, te joj se u molitvi sva duša uzdiže Bogu. Dosljednost kojom je pisac proveo njezin i Blažićev karakter (ovaj posljednji možda još i više) kroz sve vijuge neobično napete radnje, prikazuje kod autora neobičnu stvaralačku koncentraciju i sjajnu plastiku unutarnjega gledanja svojih lica. Rijetko je uopće kod nas postignuta takva preciznost psihičkog zbivanja i bespogrešnog »ukapčanja« svih pojedinih crta u cjelinu demonski žestokog, a ipak ljudski istinitog zbivanja. Ako je Reymont prikazao široku sliku sela u horizontali, iznoseći sve koncentrične krugove njegova socijalnog života, g. Budak je dao izražaj samoj duši sela u vertikali: između neizmjerne amplitude koju označuje na vrhu Anerina prirođena plemenitost, a na dnu Blažićeva rafinovana pakost, nižu se u prekrasnim nijansama sva ostala lica romana.

Ali treba pritom naročito istaknuti da se nigdje ne osjeća nikakvo namjerno idealiziranje, nikakvo neuvjerljivo zanošenje piščevo za lica svoga romana. On je niknuo iz njihove sredine, on ih razumije — i to je sve. Ne treba njemu nikakvih zakučastih psihologijskih metoda da zagleda u njihovu dušu: on je čita u svojoj. I zato sve to daje neodoljiv dojam života, doživljenosti — ali ne i fotografske vjernosti. Ova je vjernost na višem planu, na onom gdje su objašnjene natprirodne veze stvari, jer inače ne bi imala ni te jasnoće, ni pronicavosti, a ni istinitosti pred kojom se zaustavlja svaka diskusija.

Po koja crta Blažićeva cinizma bit će jasnija, ako se podsjeti na to da je on bio u Americi i usrknuo dah bezdušnog materijalizma. A za Anerine postupke mjerodavna je i činjenica, da se njezina peripetija zbija za ratnih odnosno poslijeratnih godina, kada se mnogo toga u životu i u mišljenju bilo poremetilo i pomutilo. Uza sve to, i u najnormalnijim prilikama ima u narodu nekih pojava koje se, unatoč toliko dubokoj prožetosti kršćanskim životom, ne mogu uvijek složiti s njegovim zakonima. O. Fra. Stanko Petrov objasnio je to vrlo lijepo u prikazu »Ognjišta«[2]) s točnim smislom za stvarnost takvih pojava u životu našega puka. On je ujedno i postavio karakteristično i jasno pitanje, da li je »Ognjište« katolički roman, navodeći ujedno momente koji se tome opiru. Izvodima o. Petrova nema se šta ni dodati ni oduzeti, naročito kad se uzme u obzir njegova divna uviđavnost prema činjenicama samim. Možda će problem postati jasniji, ako navedemo mišljenje jedne irske katoličke kritičarke o Fr. Mauriacu prilikom njegova romana »Zmijinje klupko« *(Noeud de vipères)* u kojemu su neki gledali Mauriacovo »obraćenje«: »Prije toga romana, tako misli Irkinja, Mauriac je bio katolik koji piše romane; poslije njega, postao je pisac katoličkog romana.« Kod Mauriaca (kako sam već imao prilike protumačiti) stvar nipošto nije bila tako jednostavna, ali sama formula nije tako loša. G. Budak je nesumnjivo katolik, a i roman prikazuje katolički narod; ipak suverenost Natprirodnoga ide još i dalje. Ali sve će to doći do svoje konačne bistrine.

Teško je zamisliti da bi g. Budak mogao nadmašiti svoje »Ognjište«. Dinamizam životne uvjerljivosti dosegao je u tom romanu vrhunac. Pa ipak znam iz privatnog razgovora da pisac ima još i daljih osnova u tom smjeru. Ali u svakom slučaju, »Ognjište« predstavlja za hrvatsku književnost vrednotu i dobitak kakve nema na daleko uokolo njega, ni vremenski ni prostorno. Roman hrvatskog seljačkog života stvoren je tu jednim udarcem. A još je vrednije, što nije potekao ni iz kakve staleške ideološke pretpostavke.

Ljubomir Maraković

LOVAČKE PRIPOVIJETKE

»Hrvatsko društvo za gojenje lova i ribarstva u Zagrebu« imalo je dobru ideju da počne izdavati literarne proizvode svojih članova: dakako da ti prilozi moraju biti »u stilu«, jer društvo ne će nipošto da konkurira kojemu od naših priznatih književnih izdavačkih zavoda. Ono hoće da pokaže kako lov nije nipošto besposlena zabava a ni nekakav krvnički užitak, nego kako je u život lovca upleteno toliko toga, te se ono može isklistalizirati u umjetnički i duboki ljudski doživljaj. Dva su lovačka pripovjedača koji su dosada doživjeli takvo izdanje g. Danko Anđelinović i g. Iso Cepelić. Karakteristična je razlika u stavu obojice: prvi je Dalmatinac koji se nastanio u Zagrebu i otuda obilazi bližu i dalju okolinu: ispituje, uspoređuje, pronalazi čovjeka i kraj. Pritom se osjeća da g. Anđelinović, koji je prije toga ušao u književnost lirskim pjesmama, ima književne ambicije, a lovac koji se smatra i pjesnikom, ne može a da se ne spomene uzora, koji je lovačkom životu dao aureolu, Turgenjeva. Blizina »Lovčevih zapisaka« osjeća se u »Sinovima zemlje« u dobrom a i u lošijem smislu. U dobrom, zato što pisac očito smatra svoje pripovijedanje djelom inspiracije, pa stoga unosi u nj dah lirizma, osjećaja, psihologijske radoznalosti i žeđe za analizom ljudskih djela i karaktera. U lošijem smislu, blizina velikog pisca donosi i nehotice naginjanja patosu, koji nema uvijek tako duboku i obuhvatnu podlogu kakvu je imao kod onoga koji je svojim djelom izazvao ukidanje kmetstva. G. Anđelinović htio bi na sličan način da u svojim lovačkim pripovijetkama istakne značenje hrvatskog seljaka (Sinovi zemlje), no pritom naginje na previše turgenjevski novelističke pointe koje daju dojam kao da se više ide za traženjem neobičnoga, nego li za otkrivanjem onoga dubokoga što se skriva ispod kore svakidašnjosti. Katkad se osjeća namještenost poze književnika koji lovi više negoli neposrednost lovca koji piše, a to smeta efektu onih stranica, u kojima je g. Anđelinović zaista srdačan, topao, jednostavan i pronicav.

Protivno tome, g. Cepelić naziva svoju zbirku pripovijetki naslovom koji nema nikakovih pretenzija,[1]) pa stoga donekle i sam pisac podcjenjuje svoje sposobnosti. Prema naslovu, njegove su pripovijetke kao neka zbirka »Jägerlateina« i ozbiljnijih doživljaja; međutim, njegove sposobnosti kao pisca znatno nadmašuju takav i suviše laki zadatak. Ali je činjenica, da g. Cepelić ne misleći ni na uzore ni na književnost, ima pričica kojima je glavno humor, pa makar zapadale katkad i u vulgarnije žice. Tu bi trebalo da posreduje književni ukus pa da malo procijedi one zgode koje zaista očituju nešto svoje u humoru, nešto značajnije i dublje, od onoga što pripada više u lovačko ćaskanje bez daljeg zahvata. Jer nesumnjivo je kod toga da g. Cepelić ima sjajan način pripovijedanja: pun originalne plastike, izvrsnog vezivanja događaja i finog smisla za pravilno kadenciranje toka zbivanja. U doba kada unutarnji monolog, sitničava psihologijska analiza i druge metode suvremenog pripovijedanja gotovo razaraju tkivo samih događaja, g. Cepelić je rođeni epik koji pripovijeda i iz samog pripovijedanja izvodi upravo sve. Jer je pripovijedanje samo tako izrađeno i odmjereno, te samo sobom donosi i osjećaj i psihologiju i sve što je potrebno da objasni ljude i događaje, sugestivnost pripovijedanja uživljava nas tako u zbivanje, te i ne pitamo kako i zašto, kada sve to živo gledamo

[2]) Dr. Fra. Stanko *Petrov,* Naša patnička nerazorena ognjišta, posebni otisak iz »Nove Revije« br. 5., Makarska 1938.

[1]) Iso *Cepelić,* Malo šale — malo zbilje, Lovačke crtice, Lovačka knjižnica br. 5, Zagreb 1936.

pred očima. U tom ga pomaže bogatstvo slavonskog rječnika koji poznaje upravo etnografskom preciznošću i obiljem što nije plod nekog naročitog sakupljanja, nego mu je urođeno. To i čini da duboko žalimo što Slavonija tako slabo učestvuje dandanas u književnosti, da joj ne daje svoju živost, svoj ukus i svoju karakterističnu boju pripovijedanja. G. Cepelić ima zaista te osobine; i najneznatnija mu je priča ispripovijedana napeto i privlačljivo, ali uz to s onim karakterističnim epskim mirom koji zaslađuje pripovijedanje. I što je još kod njegova pripovijedanja vrijedno, to je detaljno i točno poznavanje kraja: svaka veća pripovijetka g. Cepelića znači ekskurs u jedno sitno ali nepoznato područje slavonskog života. Stoga je vrlo korisno što je Lovačko društvo omogućilo izdanje ovih značajnih pripovjedačkih radova: kad se oduzmu one lovačke zgode koje su više dosjetke i šale, pripovijedane »na hasan i razveselenje« drugova, ostaje dobar i čvrst zaklad pripovijedaka koje imaju neočekivanu književnu vrijednost, to više što je ime pisca u književnosti nepoznato (osim što je »Hrvatska Prosvjeta« u posljednje vrijeme počela donositi njegove radove koji pokazuju sve odlike njegova talenta). Treba da se, umjesto patriotskih i političkih deklamacija, podupre i istakne ova književna pojava gotovo već zamrle druge sestre u »trojednoj kraljevini« — što sve tako lako zaboravljaju danas i suviše glasni ljudi *rerum novarum cupidi.* Uvjereni smo da će se one naročite odlike piščeva rada što dalje to ljepše i to dublje razviti.

Treba još naročito istaknuti vrlo ukusnu i vrijednu, gotovo luksusnu opremu koju Hrvatsko lovačko društvo daje svojim izdanjima. Knjigu g. Cepelića opremio je g. Vl. Filakovac crtežima koji su živi i pregnantni, a naročito uspjeli u vinjetama.

Ljubomir Maraković

DVA HRVATSKA PJESNIKA

Poznati madžarski katolički pjesnik dr August Pavel, kojega je rad našoj čitalačkoj publici već poznat (»Hrvatska Revija« 1935,»Hrvatska Prosvjeta« 1937, »Luč« 1936) napisao je nedavno u odličnoj budimpeštanskoj književnoj reviji »Magyár Kultura« (rujan, 1938, broj 18., god. XXV.) zanimljiv prikaz dvojice naših suradnika Jeronima Kormera i Aleksandra Kokića. U prevodu donosimo taj prikaz u cijelosti:

Preda mnom leže dvije hrvatske zbirke pjesama u vrlo ukusnom, ilustriranom izdanju »Narodne Prosvjete«. Autore obiju zbirki naša čitalačka publika već dobro pozna iz studije »*Najnovija hrvatska katolička književnost*«, koja je tiskana u »Magyar Kulturi« 1936 god.

Jedna je zbirka Alekse *Kokića* pod naslovje Kokiću — kojega izdavanje zbirke spada vom »Klasovi pjevaju« objavljena 1937. Ovo nekako u isto vrijeme s Mladom Misom — prva knjiga pjesama, ali odmah dodajmo, koja mnogo obećaje. Savršena tehnika, plastičan, slikovito bogat jezik, jednostavnost, koja iznenađuje, prirodni i neposredni izražaj daju oznake ovoj knjizi. Stihovi su mu tako svježi kao jutarnja rosa opjevanih ravni; tako topli od ljudske i božanske ljubavi jednog velikog srca, kao goruće podnevno nebo u vatri užarenog sunca; i od velikog čeznuća stihovi su mu ovlažene suzama kao zamagljeni sutoni, koji se bolno gube u pustim nizinama. Kada ih čitamo, često se sjetimo Petőfija. Ne možda radi neposrednog utiska, nego radi toga, što je ove madžarske i hrvatske pjesme nadahnula jedna te ista srdačna ljubav prema mirnom životu i jednostavnom, radinom i skromnom narodu žitorodne bačke ravnice. Pjesme tako djeluju na čuvstvo, da čitatelj zajedno s pjesnikom iz Zagreba čezne u nezaboravni svijet salaša.

Njegove nabožne pjesme u začudnoj su povezanosti sa životom. To je na mene pored svježine i jednostavnosti u pjevanju, učinilo najsnažniji utisak. Pjesnikova duša je puna Krista, ali on u svojim pjesmama ne uronjava u nevidljivi svijet mistike, nego ostaje na realnom tlu i najsmirenijim pogledom promatra život šiban studenim vjetrom, grijan užarenim suncem, u cvijeću i trnju, sa svim njegovim sitnim događajima, te izražava vječnu vezu Boga i čovjeka.

Ganutljiva je njegova ljubav prema svojima, svom rodu i zavičaju. Osjećamo, da se dijelom svoje duše neprestano nalazi i svoje blagdane provodi tamo oko đerma i seoskih crkvenih tornjeva, koji se iz daleka bijele. Socijalni mu je osjećaj neusiljen i na najsimpatičniji način suvremen. (Molitva za novoga slugu, Molitva za mladog orača, Molitva itd.). Jedan cijeli ciklus (Sestra mi piše sa za vesele žeteoce, Susret sa svetim Nikolom ravni) progovara nam mekim bunjevačkim narječjem; miris obožavanog rodnog kraja i njegova blaga toplina ulazi u naše srce iz ovih neposrednih, djetinje umilnih, nezaboravnih melodija.

Na početku ovoga stoljeća Subtotica je svijetu dala jednog odličnog madžarskog pjesnika (svaki je naime veliki pjesnik milosni dar neba ne samo za jedan narod, nego za cijelo čovječanstvo). Iz istoga mjesta sada kreće na put ne manje sposoban hrvatski pjesnik. Vječna Promisao, koja upravlja sudbinom naroda, neka blagoslovi njegov životni put! A njegovo pero — u današnjem babilonskom komešanju naroda, rasa, vjera, nazora, kultura, strančarstva, interesa — neka nikada ne napusti ljubav!

Drugi pjesnik — *Jeronim Korner* — iako nešto stariji od Kokića, primio je ove godine svećenički red. I on je došao u Zagreb s juga. Nikada neću zaboraviti njegovog sjetnog, zamišljenog pogleda, koji se gubi nekud u daljinu. — Ovako sam ga pred nekoliko godina prvIput susreo na glasovitom zagrebačkom Mirogoju. — Poslije teških unutarnjih borba i mučnog traženja svog pravog puta, obračunavši s lažnim sjajem varavog svijeta, našao je mir svojoj duši, našao je sebe i svog Boga između posvećenih zidova sjemeništa.

Korner je veoma plodan pjesnik. Od godine 1932 — dakle u roku od 5 godina — izašle su četiri knjige njegovih pjesama. Prve tri knjige (Blistavi rub 1932, Ljubav neba 1935 i Ljeto i vječnost 1935) poznate su našim čitateljima iz studije, koju spominjemo na početku ovog članka. Zato ćemo se ovdje osvrnuti samo na njegovu najnoviju knjigu »*U hramu cistercija*«, koja je izašla ove godine.

Novo hrvatsko katoličko pjesništvo pravom se ponosi Jeronimom Kornerom, koji — uz Lendića — bez sumnje najviše obećaje. — Pojedine njegove knjige potresne su postaje puta, kojim se jedna duša usrdno uspinje sve više prema Bogu. — U ljetnim ferijama svojih bogoslovskih studija ponovno se navraća u glasoviti samostan cistercita u Stični u Sloveniji, koji je u godini 1937 uz učešće cijele katoličke Slovenije slavio osamstogodišnjicu svog postanka.

Uspomena na ovo višemjesečno samostansko zatišje jest nova knjiga pjesnikova, koja znači istodobno prvi plod hrvatskog liturgičkog pjesništva i po mišljenju kritičara najsjajniju afirmaciju Kornerovog talenta.

Sadržina knjige jest — kako kaže podnaslov »Liturgija Uznesenja Marijina«, u kojoj pjesnik obrađiva samostanski oficij i misu Velike Gospe pun produhovljene pobožnosti. Crkvene himne kao da lebde u finom i prozračnom sredovječnom zvuku oko nas. — Sav u bezličnom ushićenju pjesnik se potpuno gubi u mistici Crkve pjevajući o značenju svečanog dana na način, koji nas se na mahove doima donekle epski. — U svojoj zanesenosti i odanoj pobožnosti prema Djevici-Majci postaje savršeno eteričan te je u tom pogledu sušta protivnost Kokićevoj pjesmi, koja uvijek ostaje u stvarnoj blizini života. — Ovdje jedva vidimo zemlju i na njoj čovjeka sa znakom Božjim, koji se znoji na grudi, — on se gubi u molitvi, koja se kao tamjan diže u visine, gubi se u nebeskom žaru, koji ga svega prožima. Potpuno sjedinjenje s nebom i njegovim svijetom, potpuno oslobođenje od materije i od tjelesnog ropstva ove suzne doline.

Kornerova najnovija knjiga jasno pokazuje njegov sve više i sve odlučnije razvijajući se put prema transcedentalnim sferama, preko ovog zemaljskog života prema svijetu mistike. Zadivljeni se čudimo njegovom poletu, dubini i visini njegovih misli i osjećaja i dok čitamo, zaboravljamo na zemlju, koja se ispod nas trza u vulkanskom nemiru. — Kao u čudu gledamo u njemu — čovjeku, modernom čovjeku ciničkog dvadesetog vijeka — ekstatičnu ljubav prema Bogu i blaženu vjeru sredovječne duše. Kada se ova vjera i ljubav prema Bogu bude ispoljavala u životnim stvarnostima, stvarat će čuda i u praktičnom životu hrvatskog katoličkog svijeta.

Velikom radoznalošću očekujemo slijedeću Kornerovu knjigu. On sad hodočasti pod plavim nebom Italije i upotpunjuje svoje studije. Šta li će odanle donijeti svojoj domovini, koja nova iznenađenja u svom dalnjem razvitku?

»O PAMFLETIMA, PASKVILIMA, CILJANJU I POGAĐANJU«

(Mala književno-etička opaska)

Postoji pod suncem *jedna zemlja;* u toj se zemlji nastanio jedan narod, koji se nalazi u nezavidnim prilikama. Mnogi ga jadi pritištu, i izvana i iznutra. Malo je on vidio sretnih dana. Borio se i bori se za elementarne stvari. Geografski je položaj te zemlje takav, da je ona uvijek bila tako rekavši »na prelazu« iz evropskog u azijski svijet, te se istakla nekada kao »antemurale Christianitatis«... Razumljivo je da je narod kraj svega toga ostao siromašan i da je zaostao u pismenosti i općoj kulturi, a pogotovu da inteligencija tog naroda, vezana raznim službama, ovim i onim režimima, nije pokazivala one otpornosti, koja bi se od nje mogla tražiti... Razumljivo je i to, da umjetnost i književnost toga naroda ne zauzimaju prvog mjesta u Evropi, i da, ako se pojavi koja priznata sila prvog reda, to svakako služi tom narodu na čast... Najmanje je umjestan stav — izložiti ruglu i tu zemlju i taj narod i tu inteligenciju i te umjetnike, videći u svemu tome samo hrpu blata, nevaljanštinu, korupciji, sva zla... Ali postoji pod suncem i *druga zemlja,* jezikom i vjerom srodna prvoj, premda odvojena velikim prostorom. Ta druga zemlja gleda više sjeverna mora, dok je ona prva — uglavnom, južnjačka.

Sudbina je te *druge zemlje* bila isto tako tragična, kao i ove prve. Nakon vjekova sjaja i veličine, pala je u nemilost sudbine. Rasparcelirana je među tri moćna susjeda. Čamila je u ropstvu više od stotine godina. Zabranjivali su čak i poduku materinskog jezika, a ponekad i govor materinski na ulicama... Pokušavali su da otmu i samu grudu.

Unatoč tome ta je zemlja dala čovječanstvu jednog od najvećih svjetskih pjesnika, jednog genijalnog muzičara i bezbroj vrijednih veličina na svim poljima.

Došao je dugo očekivani *uskrs te zemlje.* U »dimu požarâ i uz mlazove bratske krvi« ustala je. Na čelu njezinih legija bio je čovjek, koji je u mladosti pretrpio mnoge zatvore i morao se skrivati po podrumima. Bilo je u njem i nešto pustolova, ali još više mučenika i heroja. Nadasve je bio zaslužan za svoju zemlju, koju je doveo do uskrsnuća i veličine. Imao je svoje poglede na unutarnju politiku; mnogi su mu zamjerali da radi ovako a ne onako. Ali je bio pravi tvorac svoje obnovljene domovine. Umro je. Sahranjen je uz stare kraljeve i pjesnike u staroj katedrali, u bivšem stolnom gradu.

To su činjenice. Hiljade patnika iz prošlog stoljeća i milijuni građana iz naših dana vjerovali su i vjeruju u isti ideal, kao i taj čovjek. Pljunuti u njega, u taj ideal, znači pljunuti u *lice cijelom ispaćenom narodu...*

... Međutim u onoj *prvoj* patničkoj zemlji našao se pisac i ideolog, koji se, tobože, drži »novih socijalnih smjernica«, koji »radi za sve potlačene« i t. d. Piše pamflet-paskvil. Izabira momenat, kada jedna zemlja doživljuje grč u teškoj borbi za osnovna prava, a druga biva napadnuta gotovo od čitavog svijeta, samo zbog toga što je sebi priuštila pravo uzeti nešto, što je njoj pred 18 godina neviteški oteto.

Baš je najpodesniji momenat izabran...

Izlazi davno najavljivana knjiga...

Konstrukcija je djela *vodena:* razgovori, i samo razgovori... Sav je život prikazan kao niz konvencionalnih banketa u »peštanskom« (sasvim »predratnom!«) stilu. Preko »*naroda*« koji je navodno, tako omilio — prelazi se s par šupljih fraza. Svi kulturni slojevi prikazuju se kao lupeži ili ulizice. Blatom se polijeva najveći suvremeni umjetnik domovine, (ta »falsifikator« je »ulizica«!). Blato se nabacuje i na uspomenu čovjeka — biskupa, koji je, bilo kako bilo, utjelovljavao i reprezentirao svoju domovinu kroz mnoge decenije. Blato, prljavština, banditstvo... Karakteri inače ocrtani u stilu »crno bijelo« — »lopovi« ili »sanjari«. Jedni su i drugi navodno nezgodni za konstruktivni rad. Sve je ili »spužva« ili »blato«... Ni historija te zemlje ne vrijedi ništa. Ona je samo koprcanje robova (čak »papkara!«) u blatu. Ni umjetnost ne vrijedi. Ona je samo »dvorska« imitacija ili pusti falsifikat. Uopće *ljudi* ne vidimo u knjizi. Gledamo samo načičkane marionete. Psihologiziranje? Ništa od toga. Sve se zamjenjuje kitnjastim pripovijedanjem o raznim finesama slikarskih škola, u čisto snobovskom duhu. Osim napudranih vlasulja lakaja i sagnutih leđa ulizica pisac u domovini ne vidi ništa.

Baš ništa... Jer nije ni *pokušavao vidjeti,* stavši apriori u pozu *posvemašnje negacije svega svojega i domaćega.*

Nu, rekao bi netko, stvar je već poznata. Ima toliko ljudi koji su popljuvali domovinu i koji još pljuju na nju. To su ružni domaći obračuni. Kako god su ružni — nisu neobični. Da. Ali ima i još nešto, što je još neoportunije, ako i nije odvratnije... Zakrinkavši svoju *navalu na domovinu* (»propter metum Judaeorum«!) autor je uzeo kostim druge zemlje, daleke, ali srodne po jeziku i patnjama. I, ciljajući na svoju majku, pogađa »*majku svoga brata*«, koja je u taj sos došla upravo »kao Poncij u Credo.«

Za prosječnog čitaoca, koji ne traži alegorija i krinke, knjiga ispada kao oštra, brutalna, paskvilna navala na jedan narod, koji nije piščev. I to ako se navala na domovinu čini prilično kamuflirana i zakrinkana — navala na čast drugog naroda očituje se *u potpunoj golotinji svog cinizma.*

Da vidimo! »Motto« je uzet iz epskog djela najvećeg pjesnika tog sjevernog naroda, s perifrazom, koja određuje sav negativni smjer. Ime zemlje je stilizirano, ali svaki tko prozrije zemljopis, zna da se ne radi o onoj zemlji, kojoj je dodato jedno slovo, nego o njenoj velikoj susjedi.

Sav kulturni i patnički značaj te nacije sveden je na neku slučajnu avanturu. Manje više slučajno se našao na čelu legija čovjek, koga pisac više puta *zove direktno* »*banditom*« — onoga, koga je sav njegov narod oplakivao i sahranio kao svetinju. Ruga se ordenu »obnovljene domovine«. Ruga se klasičnoj zgradi, gdje se je nalazilo boravište toga (popljuvanog u knjizi) junaka-preporoditelja zemlje. Ruga se novinstvu, društvu, Crkvi; ruga se svemu i svačemu; čak i same krvave borbe tog naroda prikazuju se kao niz nespretnih i glupih dječjih ispada...

Ukratko: želeći prikazati problematični još slučaj, kad bi se piščeva zemlja našla u stanju potpune državne nezavisnosti i što bi u tom slučaju bilo od njezinih priznatih prvaka (koji su, prema piscu, lopovi, karijeristi i banditi...), autor je uzeo sliku zbilja oslobođene republike, koja zaista postoji, i ciljajući na *svoju majku,* patničku svoju domovinu, oblatio je, popljuvao je *tuđu majku-domovinu,* o koje prilikama nema ni trunka pojma.

Kako se taj rad može kvalificirati — o tom ne može biti dvojbe.

Konstrukcija je ovog pamfleta dakle slijedeća: pretpostavlja se da je piščev narod sticajem prilika postao nezavisnom republikom; u toj republici bi, po piscu, zavladao batinaškim metodama neki nazovi-pukovnik-avanturista, koji bi ubijao i zatvarao sve poštene ljude — koliko sanjari i neurastenici pripadaju pod taj pojam. Svi bi se vrzli oko njegova dvora. Najveći kipar pravio bi njegov kip — za života. Preuzvišeni biskup laskao bi njemu, zahvalan zbog kardinalskog šešira. Čitavo bi se društvo pretvorilo u skup ulizica. Dakle treba brisati sve nade u bilo koju budućnost piščeva naroda?! Tko bi se usudio kazati, da autor *nije imao* baš ovu tezu dokazati svojim djelom? Ako ne ovo — onda šta?

Za taj dokaz upotrebljena je metafora. Prikazan je drugi narod i druga republika. Njezinim zbiljskim prvacima prišivene su osobine koje pisac inače prišiva prvacima svoje domovine. Ispala je gadna, bljutava, odvratna, krvava slika...

Ako pisac misli da će ova metamorfoza ostati *nezapažena,* ljuto se vara. Njegov će stav uzeti do znanja i njegovi zemljaci i *građani one druge zemlje, koju je* »*nuzgredice*« *zablatio.* Neka onda šuti o svojima simpatijama za potlačene i uopće za bilo koga. To nije nikome potrebno. Quomodo cecidisti, Lucifer! V.

NAUČNI PREGLED

JOŠ JEDNA KNJIGA O KORPORATIVNIM OBLICIMA

Nova knjiga Dr. Šćetinca (»Korporativizam i demokracija«) služi kao završetak njegovih prethodnih studija o fašizmu, nacional-socijalizmu i o bivšem austrijskom uređenju. U stvari je gotovo polovina knjige posvećena portugalskom uređenju prema Salazarovu pokusu, te je taj dio i najvažniji, jer se radi o analizi nečega što već postoji.

Smisao je portugalskog pokusa taj, da se hoće bez veće buke ostvariti istodobno zamisao države nacionalne i patriotske, solidarističko-korporativne (po talijanskom uzoru, ali s više naglašenom katoličkom notom i bez onog osloncа, koji u Italiji daje organizirani politički

fašizam, kao socijalno-ideološki smjer), te napokon države spiritualističke, u smislu Enciklika.

Međutim, kako pisac ističe, Salazar ne naglašava taj katolički izvor svojih ideja, poput »bivšega« pok. Dollfusa, jer je opći smjer portugalskih intelektualaca više »liberalistički« nego »klerikalan«, (uzimajući ovu inače dosta nezgodnu terminologiju), no to čini samo iz taktičkih razloga i obzira.

Što se tiče čisto socijalne strane Salazarovih shvaćanja, a ona je u bitnim crtama fašistička, t. j. osniva se na ideji korporacija, koje obuhvaćaju i *radnike* i *poslodavce*, nasuprot liberalnim i socijalističkim zemljama, gdje se za funkcioniranje socijalnog života predviđa *borba* klasa (u formi posebnih organizacija kapitala i rada), a djelomice se i *osniva* na tom načelu, — odnosno na načelu *klasne vlade*.

Druga razlika Salazarove i fašističke koncepcije jest ta, da su »fašističke korporacije *državni organi*, sredstva apsolutne, totalitarne, državne vlasti za kontrolu i discipliniranje svih socijalnih elemenata i gospodarskih sila,[1]) dok su portugalske korporacije pravne osobe, s autonomijom i samoupravom, koja im pripada zasada bar samo načelno, ali kojom će se moći služiti i stvarno sve više, dok se cijeli sistem izgradi.« Ovdje je lijepo naglašeno, da su i portugalski potezi još u stadiju stvaranja. Na drugom se mjestu tumači, kako su još neorganizirane korporacije zastupane po *osobama imenovanim od centralne ustanove*, što, dakako, pokazuje, kako oblik uređenja korporativizma u Portugalu nije još ni izdaleka dovršen.

Isto tako su interesantni podaci o točki gledanja s koje Salazar kritizira parlamentarni demokratizam. Naime, on tvrdi da je narod u tim zemljama suveren samo za vrijeme izbora, dok je inače »detronizirani suveren.« Razumije se da stavka o *»suverenosti« za izbora vrijedi toliko, koliko se na zavisne izbornike ne vrši presija. Inače se taj navodni »suverenitet« pojedinaca pretvara u gore ropstvo, negoli u bilo kojem apsolutizmu, upravo nepodnošljivo, te se iz njega i rađa revolt.* S toga gledišta, Salazarova ideja o narodnoj suverenosti u manjim zajednicama zaista može predstavljati neki »remedium«.

Pisac ističe skromnost Salazarovu. Na pitanje, može li portugalski sistem biti od interesa za druge narode, koji traže izlaz iz današnje društvene krize — Salazar odgovara: »Bilo bi nerazborito pustiti po strani pouke iz pokušaja ostvarenih kod naroda, koji su vam srodni po svojem duhovnom obrazovanju i po svom tipu ili stupnju civilizacije. Zašto da se odbaci ono malo svijetla, što ga mi možemo pružiti u toj tragičnoj raspravi? Prolaznik može gledati i vidjeti, bez obaveze da se divi.«

Dakle, sasvim je ispravno ovo mišljenje, koliko naglašava da svaki narod i svaka zemlja moraju na *svoj način* rješavati *svoje probleme.*

U daljem izlaganju pisac tangira manje oštre teme: oblike korporativnih organizacija u državama demokratskim (t. j. onim, gdje korporativizam još nije proglašen državnim geslom, te opstoji »po privatnom pravu«, u okviru tolerirane klasne borbe).

U Švicarskoj zaslužuje pažnju zakon o korporacijama Kantona Fribourg, u Belgiji i Holandiji ona sređenost, u Francuskoj ona činjenica, da se mogu neke javne ustanove (Zemaljski Privredni Savjet po zakonu od 1936. g.) smatrati »pretkorporativnim«.

Pisac spominje i novije, još nedovoljno jasno formulirane pokuse korporativizma u nacionalističkoj Španjolskoj, Brazilu, Rumunjskoj, Irskoj (u potonjoj, prema namjeri de Valere, u duhu »Quadragesimo Anno«). Pisac naglašava potrebu *stvaranja korporativne doktrine, koja bi riješila probleme u vezi s praksom.*

Zaključni dio knjige posvećuje, prema rečenom, izlaganje piščevih pogleda na načela i *programe korporativne organizacije u demokratskom duhu.* Izlaže prvo, kršćansko-socijalni program, onda socijalističko-*sindikalistički* smjer, pa konačno političko demokratske programe. Taj dio knjige ima poseban interes, jer pisac pokušava stvoriti neku sintezu. *Zadaćom socijalne nauke smatra* pisac *proučavanje* tih *problema* i da daje *čvršću i sigurniju* podlogu praktičnim nastojanjima »korporativizma« koji je, bez sumnje ideja »*tek u nastajanju*«.

K. R. V.

---

[1]) str. 48 cit. knj.

DUHOVNI OBZOR

MLADOMISNIKU JERONIMU KORNERU

(Kako je poznato, suradnik našega lista, pjesnik Jeronim Korner rekao je svoju prvu sv. Misu 29 VII pr. g. u obnovljenoj crkvi sv. Marka. Tada su za mladomisničku slavu i Kornerove se našli oko mladomisnikova oltara mnogi njegovi pjesnički drugovi, prijatelji i znanci kao i čitava rodbina. Manuduktor je bio opat i župnik Mgr. dr. S. Ritig, kojemu pripada najveća zasluga korake na stepenice oltara. Preko sv. Mise izrekao je svečanu propovijed mladomisnikov drug i prijatelj, jednako naš suradnik pjesnik Fra Gašpar Bujas. Misu i govor prenosila je i zagrebačka Radio-stanica. Kako je govor vlč. Bujasa vrlo interesantan zbog nekih nepoznatih crta iz Kornerova života i povijesti njegova svećeničkog zvanja, donosimo ovdje, i to samo početak, govora koji bi mogao poslužiti za ilustraciju čitave Kornerove pjesničke ličnosti.)

Starodrevna zagrebačka crkva sv. Marka u svome divnom arhitektonskom obnovljenju i slikarsko-kiparskom ukrasu svjedokom je, zajedno s nama svima, velikoga jutrašnjeg čina koji se, evo, počinje da izvija u najdubljem strahu i počitanju pred našim radosnim zatitranim očima. Znamenit je ovaj dan i svečani čas, slušaoci dragi, i on u duhovnom, natprirodnom značenju neizrecivo natkriljuje rijetki događaj, kad se pod kupolu akademija ili panteona s dostojnom uzvišenošću uvodi koji novi član zemaljskih besmrtnika. Nije ovo slava izabranih svjetskih velikana kojih se grudi blistaju sjajem najviših ljudskih odličja. U nenatkriljivoj očinskoj dobroti i u nedostiživoj previšnjoj mudrosti Gospodin Bog je uzdigao jutros na prijestolje svoga neizmjernog veličanstva jednog odabranog slugu koji, evo, sada po prvi put prinosi nekrvnu žrtvu božanskog Jaganjca, Njega je Gospodin uzvisio nad svim dostojanstvenicima i vladarima svijeta, što više, i nad samim nebeskim vlastima i gospodstvima i povjerio mu je uzvišenu službu »*djeliteljа otajstva Božjih*« (I, Kor. 4, 1). »*Slavom si ga i čašću okrunio i postavio nad djela ruku svojih*« (Ps. 8, 6) možemo i mi uskliknuti jutros s okrunjenim Prorokom za ovoga novog pomazanika Gospodnjeg.

*

Put svakog svećeničkog kandidata od njegova najranijeg poziva u dom Božji pa sve do prvoga uspona na žrtvenik sadrži u sebi bogati poklad posebnih dobročinstava i blagodati nebeskih. »*Pruži s visine ruku i uhvati me i izvuče me iz vode velike... Izvede me na prostrano mjesto, spasi me, jer sam mu mio*« *(Ps. 17, 16, 20)* — u ovim Prorokovim riječima skriva se tajna mnogih svećeničkih zvanja. Isus Krist, vječni Svećenik, po svojoj milosti izabrao je između tisuća i današnjeg mladog levita, izveo ga »*iz tame u divnu svjetlost svoju*« (I, Petr., 2, 9) i pozvao u kraljevsku službu da mu bude dvorjanik Njegova božanskog pira.

Nadam se da ipak neću povrijediti mladomisnikovu skromnost niti zasjeniti svetost i uzvišenost ovoga velikog čina, ako pred vama, slušaoci, u ovakovim svečanim trenucima, otvorim samo jednu, i to ponajglavniju otsada stranu iz knjige života i povijesti zvanja našega sretnog mladomisnika.

*

Za vrijeme mojih univerzitetskih nauka u Francuskoj, u Strasbourgu, a bilo je to u polovini rujna g. 1935, primio sam iz Rajhenburga u Sloveniji pismo od prijatelja i druga Jeronima Kornera u kojemu javlja da napušta filozofske studije zagrebačkog sveučilišta i da polazi u — bogosloviju. Bio sam vrlo uzradovan tom vijesti, pa sam se već unaprijed iskreno veselio da će u njemu naši svećenički redovi dobiti ne samo požrtvovnog radnika u vinogradu Gospodjem, nego, suviše, i odličnog pjesnika i priznatog književnika pred kojim će se u buduće otvoriti novi i svjetliji vidici umjetničkog stvaranja. Ali, sad svakako smijem priznati, uzdrhtao sam zatim od straha i zebnje ozbiljno se bojeći da bi zahtjevi koje neminovno sobom donosi duhovni, svećenički život, mogli, možda, biti i nedostiživi za mladog pjesnika. »*Nije lako biti pjesnik, nije lako biti kršćanin, dvostruko je teško biti istodobno jedno i drugo*« — rekao je francuski katolički filozof *Maritain.* A onda, uz to biti istodobno i svećenik, zar to ne znači

vrhunac žrtve pred kojom i najjači duh može da se uskoleba i da napusti jedno od tih triju svojstava. Ali mladiću koji je, živeći još u vrevi grada, sagradio samostan u srcu svome, gdje ga je njegov sakristan, mala sv. Terezija, spremajući misničko ruho, naučila u svojoj duhovnoj školi da je smisao našega života u Vječnosti — to se nije dogodilo!

Kao i u francuskom pjesniku — svećeniku *Louisu Le Cardonnelu* i u njemu »*Pod okriljem božanstvena daha... rodit će se opet drevna veza svećenika i pjesnika...*« *(Le Cardonnel)*. Jer onaj na čiju se poeziju mogu primijeniti riječi Ernesta Helloa »*da nas nuka da s jezom osjetimo blizinu vječnosti koju puštamo zaboravi*« — postat će svećenik, kao i Le Cardonnel, da bude potpuniji pjesnik.

»Od dužeg vremena,« tako mi je pisao prijatelj rab Jeronim, »u mojoj se duši vodio boj: svećeništvo ili književnost, vjesnik Božje Ljubavi ili pjesnik zemaljske ljubavi. I jednoga jutra, dok je neki otac trapist pobožno i skrušeno govorio sv. Misu, spoznao sam i duboko osjetio, da je samo jedna nekrvna žrtva vrednija negoli sva književnost. U zatišju trapističkog samostana u Rajhenburgu odlučio sam da postanem svećenik, da tako sa mnom bude jedna sveta Misa više, pa makar novi život od mene tražio da uskratim pažnju sestri Poeziji. Nikad je, istina, ne ću zapustiti, i moj čitav život bit će pjesma Bogu, a Gospodnja je volja da li će se moja pjesma u svojoj punini odraziti i u pisanoj riječ. Umjesto da izgrađujem oblik pjesme, ja ću odsad imati da izgrađujem besmrtne umjetničke ljepote, a to su ljudske duše. Ljepote zbog kojih je sam Krist došao na svijet, hodao zemljom kao prosjak i dao se razapeti kao zločinac.«

*

Slušaoci! Pjesnik kojega je mala sv. Terezija otela čaru »*Blistavoga ruba*« i dovela u školu »*Ljubavi neba*« da se za kratko vrijeme bori između »*Ljeta i Vječnosti*«, našavši se jednom kao mladi bogoslov »*U hramu Cistercija*«, u pjesničkoj je samo viziji osjetio ljepotu sv. Mise — a sad, evo, taj pjesnik prvi put uzlazi na Božji žrtvenik i s pomazanim Kraljem govori:

Gospodin je dio baštine moje i kaleža moga (Ps. 15, 5).

Što ću uzvratiti Gospodu za sve što mi je učinio?

Uzet ću kalež spasenja. Tebi ću prinijeti žrtvu zahvalnu i ime ću Gospodnje prizvati (Ps. 12, 13, 17).

Fra Gašpar Bujas

SADRŽAJ: Imamo vrhovnog svećenika uzoritoga kardinala Eugenija Pacellija koji je uzeo ime Pija XII. — *Cys:* † Papa Pije XI. — *Ljubomir Maraković:* Gundulić. — *Branko Klarić:* Ja vidjeh. — *Ivo Lendić:* Pjesme moga osamljenog prijatelja. — *Dante Alighieri:* Čistilište. — *Juraj Jurjević:* Za upravu mudrih. — *Jeronim Korner:* Maloj Tereziji. — *Stanko Rac:* Svjetlost Beatrice. — *Fra Gašpar Bujas:* Napast. — *A. Dabinović:* Francuska trgovina s našim krajevima u doba revolucije. — *Gracija Ivanović:* Noć 16. listopada. — *Lav Lović:* Smrt vodnika Tolovića. — *Iso Cepelić:* Junak iz Like. — *Zane Kukež:* Portret starice. — *Marija Hervačić:* Majci. — *Josip Vrana:* Vatra je dogorjela. — *Ljubo Zordan:* U bolesti. — *Stanko Rac:* Matematika providnosti šesnaestog vijeka. — *Vinko Jablan:* Jablani. — *Branko Storov:* Ostati. — *Ivan Degrel:* Kako će završiti »bijeli« rat. — *Ljubomir Maraković:* »Ognjište«. — Lovačke pripovijetke. — Dva hrvatska pjesnika. — *V.:* »O pamfletima, paskvilima, ciljanju i pogađanju«. — *K. R. V.:* Još jedna knjiga o korporativnim oblicima. — *Fra Gašpar Bujas:* Mladomisniku Jeronimu Korneru.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. —

(Nastavak sa 2-ge strane omota).

zadovoljiti svima onima koji nisu bili na čistu o svom dugovanju ili su reklamirali svoje brojeve. Pobrinuli smo se da stvar dođe u čvrste ruke, pa ćemo na taj način moći i intenzivnije poraditi za propagandu lista. Međutim, do dalje obavijesti neka se sve pošiljke bilo za upravu, bilo za uredništvo, uprave na adresu uredništva: Zagreb, Gajeva ul. 36.

Molimo sve naše prijatelje da nam ostanu vjerni i da nas podupru u svakom pogledu, pa ćemo uskoro moći pokazati realne uspjehe obnovljenog našega zajedničkog nastojanja.

UREDNIŠTVO

BIBLIOGRAFIJA

Almanah Društva Hrvatskih književnica, god. I. br. 1. (studeni 1938), uredile: Božena *Begović*, Zdenka *Jušić-Seunik* i Vera *Luketić*, Zagreb 1938., cijena Din 30. — Josip *Andrić*, Srijemske elegije, slike iz seoskog života, II. izdanje, Zagreb 1939., izd. Društva Sv. Jeronima. — Dr. Josip *Andrić*, Najljepši među otocima, lutanja po Siciliji, Slav. Požega 1938., Naklada »Dobre Štampe«, Z. S. O. I. — Ivo *Balentović*, Krvavi ples, Županja 1939., Izd. Pododbora »Matice Hrvatske« u Županji s potporom pododbora u Vinkovcima. — Božena *Begović*, O životu, pjesme, Zagreb 1939., Društvo Hrvatskih književnica. — A. *Benković*, Papinstvo — Pijo XII., Katolička mala knjiga sv. 11., Teslić 1939., cij. Din 2. — Mirko *Breyer*, Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporoditelja i književnika, 1811. do 1874., Zagreb 1939., izd. Binoza, Nakladni zavod Z. S. O. J. — Bunjevci i Šokci, Jeronimsko Svijetlo, br. 33., Zagreb 1939., cij. Din 1. — Marko *Čović*, Lirika hrvatskih sveučilištaraca, Zagreb 1939. — Dr. Kamilo *Dočkal*, Duhovne pjesme za svečane nastupe u katoličkim udruženjima, Zagreb 1939., Naklada knjižare »Narodna Prosvjeta«, cij. Din 15. — Dr. Krunoslav *Draganović*, Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939., izd. Akademije »Regina Apostolorum«. — Milovan *Gavazzi*, Godina dana hrvatskih narodnih običaja I.—II., Zagreb 1939., Mala knjižnica Matice Hrvatske, IV., sv. 19. i 20. — Dr. A. *Grabiánski*, Sinteza povijesti Poljske, Zagreb 1939., Mala knjižnica Matice Hrvatske, III., sv. 18. — Petar *Grgec*, Božji bjegunac Fra Šimun Filipović, Šibenik 1939., Tiskara »Kačić«. — Ivo *Kozarčanin*, Tihi putovi, Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, IV., sv. 19., cij. Din 60. — Rajmund *Kupareo*, Pjesme i psalmi, Šibenik 1939., Naklada Euharistijskog Glasnika, Split. — Ivanka *Laszowski*, Pjesme, Zagreb 1939., Društvo Hrvatskih književnica. — Lirika: Vjekoslav *Zrnc*, Zaustavljeni časovi; Ozren *Mileusnić*, Plime jutra, Zagreb 1939., Naklada knjiž. »Odjek«. Žerjavićeva 7. — Vjekoslav *Majer*, Pepić u vremenu i prostoru, II., Zagreb 1938., Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, III., sv. 18. — Vladimir *Nazor*, Dedek Kajbumščak, novo pričanje o drevnom krapinskom čovjeku, Zagreb 1939., Izd. knjižara Vasić (Vasić i Horvat). — Antun *Nizeteo*, Nevjesta na Otoku, Novele, Zagreb 1939., Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, IV., sv. 20., cij. Din 55. — Dora *Pfanova*, Pjesme, svezak drugi, Zagreb 1938. — Pavao *Postružin*, Nebeski zagovornik, Misterij o sv. Josipu u 3 čina, Pozorišna knjižnica »Narodne Prosvjete«, sv. 10., Zagreb 1939. — Branko *Špoljar*, Dječak iz stranog kraja, drama iz dječjeg života u 2 čina s predigrom, Zagreb 1939., Naklada knjižare Kratina. — Baltazar *Vijolić*, Cvijet hrvatske krvi, pjesme o svetom Hrvatu, Zagreb 1939., izd. Društva Sv. Jeronima. — Šimun *Vlahov*, Međumurjem, Podravinom i kalničkim krajem; — Bilogorskim krajem, Moslavinom, Zagrebom i okolicom, Zagreb 1937. — J. *Zumbulov*, Svećenička žetva — Zvonko Benzija † 14. IX. 1937., Zagreb 1938., Izd. naklade »Istina«.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

Jesam li izvršio

svoju dužnost

i poslao pretplatu?

Uredništvo ovoga broja zaključeno je 15. lipnja 1939.

NARUDŽBE, NOVCI, REKLAMACIJE, RUKOPISI I SVI LISTOVI KAO I SVE OSTALE POŠILJKE KOJE SE TIČU LISTA ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO ODNOSNO UPRAVA „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.